

ANTANAS MALIAUSKIS

ETIKA

PIRMOJI KNYGA
BENDROJI DALIS

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO
TEOLOGIJOS-FILOSOFIJOS FAKULTETO LEIDINYS

KAUNAS — — — — — 1935

ANTANAS MALIAUSKIS

ETIKA

PIRMOJI KNYGA
BENDROJI DALIS

VYTAUTO D. UNIVERSITETO
TEOLOGIJOS-FILOSOFIJOS FAKULTETO LEIDINYS

KAUNAS ----- 1935

17:2

Ma-302

I M P R I M A T U R

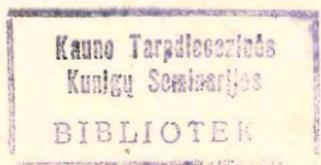
Datum Kaunae, die 24 augusti 1935 a.

Nr. 2177.

(L. S.)

C. Šaulys,
Vicar. Generalis.

10790

K

st

L I T E R A T Ū R A

- Adam, A.*, Arbeit und Besitz, nach Ratherius v. Verona. Freiburg 1927.
- Adam, K.*, Das Wesen des Katholizismus. Freiburg 1934.
- Aristoteles*, Ethica Nicomachea. Recognovit *Fr. Susemihl*, Leipzig 1903.
- Aristoteles*, Politica. Recognovit *O. Immisch*. Leipzig 1909.
- Ballerini, A.*, Opus theologicum morale. Prati 1892.
- Beck, A.*, Die menschliche Willensfreiheit. München 1906.
- Bergmann, P.*, Ethik als Kulturphilosophie, Leipzig 1904.
- Bessmer, J.*, Das menschliche Wollen. Freiburg 1915.
- Biederlack, J.*, Die soziale Frage. Innsbruck 1907.
- Bouquillon, Th.*, Theologia moralis fundamentalis. Freiburg 1931.
- Braig*, Modernstes Christentum und moderne Religionspsychologie. Freiburg 1907.
- Breznay, A.*, Clavis Theologiae moralis. Freiburg 1914.
- Breznay, A.*, Introductio in studium Ethicae christianae scientificum. Freiburg 1914.
- Bucceroni, J.*, Institutiones Theologiae moralis. Freiburg 1915.
- Buchberger, M.*, Gibt es noch eine Rettung? Freiburg 1931.
- Canet, l'abbé*, La liberté de Conscience, Lyon 1891.
- Carneri, B.*, Entwicklung und Glückseligkeit, Ethische Essays, Stuttgart 1886.
- Carneri, B.*, Grundlegung der Ethik. Wien 1881.
- Carneri, B.*, Sittlichkeit und Darwinismus. Wien und Leipzig 1903.
- Cathrein, V.*, De bonitate et malitia actum humanorum, doctrina S. Thomae, Freiburg 1931.
- Cathrein, V.*, Die Einheit des sittlichen Bewusstseins der Menschheit. Freiburg 1914. 3 Bde.
- Cathrein, V.*, Die katholische Moral in ihren Voraussetzungen und ihren Grundlinien. 1907.
- Cathrein, V.*, Die Sittenlehre des Darwinismus. Eine Kritik der Ethik Spencers. Freiburg 1885.
- Cathrein, V.*, Philosophia moralis. Freiburg 1927.
- Cathrein, V.*, Religion und Moral. Freiburg 1904.
- Chwolson*, Hegel, Haeckel, Kossuth und das zwölfte Gebot. Braunschweig 1906.
- Cohausz, P., Otto, S. J.*, Das neue Papstwort zur gesellschaftlichen Ordnung. Freiburg 1932.
- Cotlarciuc*, Das Problem der immateriellen geistigen Seelensubstanz. Paderborn 1910.
- Deneffe, A.*, Kant und die katholische Wahrheit. Freiburg 1922.
- Donat, J.*, Ethica generalis. Oeniponte 1934.
- Donat, J.*, Ethica specialis. Oeniponte 1931.

- Dyroff, A.*, Religion und Moral. Freiburg 1925.
- Eberle, Fr. X.*, Katholische Wirtschaftsmoral. Freiburg 1921.
- Esser, G.*, in *Mausbach, J.*, Religion, Christentum, Kirche. Kösel, Pustet. Kempten 1921. 3 Bde.
- Eucken, R.*, Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt. Leipzig 1896.
- Eucken, R.*, Der Sinn und Wert des Lebens. Leipzig 1911.
- Eucken, R.*, Geistige Strömungen der Gegenwart. 1913.
- Feldner, Fr.*, Die Lehre des hl. Thomas von Aquin über die Willensfreiheit der vernünftigen Wesen. Graz 1890.
- Fell, G.*, Die Unsterblichkeit der menschlichen Seele. Freiburg 1919.
- Ferreti, A.*, Philosophia moralis: Ethica. Freiburg 1931.
- Foerster, Fr. W.*, Die pädagogische Unentbehrlichkeit der religiösen Moralbegründung. Hochland. 6 Jahrgang. I, 31 l.
- Foerster, Fr. W.*, Jugendlehre. Berlin 1913
- Foerster, F. W.*, Lebenskunde. Berlin 1913.
- Foerster, Fr. W.*, Schuld und Sühne. München 1911.
- Foerster, F. W.*, Sexualethik und Sexualpädagogik. Kempten 1922.
- Foerster, Fr. W.*, Staatsbürgerliche Erziehung. Leipzig und Berlin 1914.
- Fouillée, A.*, Nietzsche et L'Immoralisme. Paris 1902.
- Filkuka, Lambert*, Die metaphysischen Grundlagen der Ethik bei Aristoteles. Wien 1895.
- Frins, V.*, De actibus humanis. Pars II, De actibus humanis moraliter consideratis. Pars III, De formanda conscientia. Freiburg 1931.
- Geyser, J.*, Die Seele. Ihr Verhältnis zum Bewusstsein und zum Leibe. Leipzig 1914.
- Geyser, J.*, Naturerkenntnis und Kausalgesetz. Münster 1906.
- Geyser, J.*, Über Wahrheit und Evidenz. Freiburg 1918.
- Gillet, P.*, La Virilité Chrétienne. Paris 1918.
- Gredt, J.*, Elementa Philosophiae Aristotelico — Thomisticae. Vol. II. Ethica. Freiburg 1926.
- Gredt, P., J.*, Unsere Aussenwelt. Innsbruck 1920.
- Grupp, G.*, Jenseitsreligion. Freiburg 1916.
- Guardini, R.*, Neue Jugend und katholischer Geist. Wiesbaden 1931.
- Guardini, R.*, Wille und Wahrheit. Wiesbaden 1933.
- Gutberlet, K.*, Ethik und Naturrecht. Münster 1893.
- Gutberlet, K.*, Der Kampf um die Seele. Mainz 1899.
- Gutberlet, K.*, Der Kosmos. Paderborn 1908.
- Gutberlet, K.*, Die Willensfreiheit und ihre Gegner. Fulda 1907.
- Gutberlet, K.*, Ethik und Religion. Münster 1892.
- Haring, J.*, Der Rechts- und Gesetzbegriff in der katholischen Ethik und modernen Jurisprudenz. Graz 1899.
- Hein, J.*, Aktualität oder Substantialität der Seele? Paderborn 1916.
- Hertling, G.*, Das Prinzip des Katholizismus und die Wissenschaft. Freiburg 1899.
- Holzapfel, H.*, Die Kirche und die Freidenker. Verlag Kösel und Pustet 1921.
- Huber, S.*, Die Glückseligkeitslehre des Aristoteles und hl. Thomas v. Aquin. Freising 1893.

- Jansen, B., Wege der Weltweisheit. Freiburg 1932.
- Jansen, Bernhard, S. J., Die Religionsphilosophie Kants. Freiburg 1929.
- Kachnik, I., Ethica catholica generalis. Freiburg 1931.
- Kachnik, I., Ethica catholica specialis. Freiburg 1931.
- Kachnik, I., Ethica socialis seu sociologia. Freiburg 1931.
- Kirsch, F., Von der religionslosen Schule in Amerika, Pharos 1913.
- I, 251 I.
- Klimke, F., Der Monismus. Freiburg 1911.
- Klimke, F., Monismus und Pädagogik. München 1918.
- Koch, G., Das menschliche Leben. Einsiedeln 1916.
- Kolb, K., Menschliche Freiheit und göttliche Vorherwissen nach Augustin. Freiburg 1908.
- Kolnai, A., Der ethische Wert und die Wirklichkeit. Freiburg 1932.
- Kolnai, A., Ethik. Freiburg 1932.
- Kologriwoff, I., Die Methaphysik des Bolschewismus. Freiburg 1934.
- Künzle, M., Ethik und Aesthetik. Freiburg 1910.
- Kneib, Ph., Die Heteronomie der christlichen Moral. Wien 1903.
- Kneib, Ph., Die Jenseitsmoral im Kampf um ihre Grundlagen. Freiburg 1906.
- Kneib, Ph., Die Willensfreiheit und innere Verantwortlichkeit. 1898.
- Kneib, Ph., Handbuch der Apologetik. Paderborn 1912.
- Lechert, A., Brevis cursus philosophiae, vol III: Ethika seu philosophia moralis. Freiburg 1931.
- Lehmen, A., Lehrbuch der Philosophie auf aristotelisch — scholastischer Grundlage. IV Bd. Moralphilosophie. Freiburg 1909.
- Lehmkuhl, A., Theologia moralis. Freiburg 1914.
- Ligorio, A. M., de, Theologia moralis. Freiburg 1931.
- Mausbach, J., Christentum und Weltmoral. Münster 1905.
- Mausbach, J., Die Ethik des hl. Augustinus. Freiburg 1909.
- Mausbach, J., Die katholische Moral und ihre Gegner. Cöln 1911.
- Mausbach, J., Naturrecht und Völkerrecht. Freiburg 1918.
- Mausbach, Mayer, J., Moralprobleme. Freiburg 1911.
- Marcellus, a Puero Jesu, Cursus philosophiae scholasticae. Philosophia moralis et socialis. Freiburg 1931.
- Marx, Der Kampf gegen die öffentliche Unsittlichkeit. Freiburg 1907.
- Messer, A., Ethik. Leipzig 1918.
- Meyer, Th., Institutiones iuris naturalis seu philosophiae moralis universae secundum principio S. Thomae Aquinatis. Paris 1885. Pars II. Freiburg 1900.
- Meyer, Th., Institutiones iuris naturalis. Freiburg 1906.
- Nivard, M., Ethica. Freiburg 1931.
- Pagetti, Institutiones philosophiae moralis. Freiburg 1931.
- Paulsen, F., System der Ethik. 1906.
- Prado, N., del, De Gratia et libero arbitrio. Freiburg 1931.
- Roosevelt, Th., Die Moral der Individuen und der Nationen. Wien und Leipzig 1909.
- Sawicki, F., Der Sinn des Lebens. Paderborn 1921.
- Sawicki, F., Die katholische Frömmigkeit. Paderborn 1921.

- Sawicki, F.*, Die Wahrheit des Christentums. Paderborn 1921.
- Schell, H.*, Gott und Geist. Paderborn 1915.
- Scherm, J.*, *Popule meus*. Freiburg 1932.
- Schilling, O.*, Christliche Gesellschaftslehre. Freiburg 1926.
- Schilling, O.*, Das Völkerrecht nach Thomas von Aquin. Freiburg 1919.
- Schilling, O.*, Die Staats- und Soziallehre des hl. Augustinus. Freiburg 1910.
- Schilling, O.*, Moraltheologie. Freiburg 1922.
- Schilling, O.*, Reichtum und Eigentum in der altkirchlichen Literatur. Freiburg 1908.
- Schmidt, W.*, Der Ursprung der Gottesidee. Münster 1912.
- Schmitz, B.*, Die Freiheit des Ich. Freiburg 1925.
- Schneider, W.*, Allgemeinheit und Einheit des sittlichen Bewusstseins. Köln 1895.
- Schneider, W.*, Das andere Leben. Paderborn 1911.
- Schneider, W.*, Göttliche Weltordnung und religionslose Sittlichkeit. Paderborn 1909.
- Sentrout, Ch.*, Kant und Aristoteles. Kempten 1911.
- Seitz, A.*, Willensfreiheit und modernpsychologischer Determinismus. Köln 1903.
- Steinbuechel, Prof., Dr.*, Die katholische Sittenlehre. Freiburg 1934. 3 tom.
- Stockums, W.*, Die Unveränderlichkeit des natürlichen Sittengesetzes in der scholastischen Ethik. 1911.
- Stockums, W.*, Studien zur katholischen Sozial- und Wirtschaftsethik. Freiburg 1925, 1927, 1928, 4 Bde.
- Stonner, A.*, Der kritische Realismus und die Erkenntnis der Aussenwelt. Philos. Jahrbuch. 1920.
- Switalski, W.*, Vom Denken und Erkennen. Kempten 1914.
- Tepe, G. B.*, *Institutiones theologiae moralis generalis*. Freiburg 1931.
- Thomae Aquinatis*, *Summa Theologica*. Turin 1900.
- Tischleder, P.*, Die geistesgeschichtliche Bedeutung des hl. Thomas v. Aquin für Metaphysik, Ethik und Theologie. Freiburg 1927.
- Ude, J.*, Ethik. Freiburg 1912.
- Varwello, F.*, *Institutiones philosophiae, pars III: Ethica*. Freiburg 1931.
- Vonier, A.*, Klassischer Katholizismus. Freiburg 1933.
- Wagner, F.*, Das natürliche Sittengesetz nach der Lehre des hl. Thomas von Aquin. Freiburg 1911.
- Wassmann*, Vergleichende Studien über das Seelenleben der Ameisen und der höheren Tiere. Freiburg 1900.
- Weiss, A. M.*, Apologie des Christentums. Bd. I. Der ganze Mensch. Handbuch der Ethik. Freiburg 1905.
- Weiss, A. M.*, Apologie des Christentums. Bd. II. Humanität und Humanismus. Philosophie und Kulturgeschichte des Bösen. Freiburg 1908.
- Weiss, A. M.*, Apologie des Christentums. Bd. IV. Soziale Frage und soziale Ordnung, oder Handbuch der Gesellschaftslehre. Freiburg 1904.
- Weiss, A. M.*, *Le Peril Religieux*. Paris 1906.
- Wenzel, M.*, Juristische Grundprobleme. Freiburg 1920.
- Will, J.*, Handbuch der katholischen Action. Freiburg 1934.

- Willems, C.*, Grundfragen der Philosophie, Bd. III. Das sittliche Leben. Trier 1916.
- Willems, C.*, Philosophia Moralis. Treveris 1908.
- Willmann, O.*, Die Wissenschaft vom Gesichtspunkte der katholischen Wahrheit. Paderborn 1921.
- Willmann, O.*, Geschichte des Idealismus. Braunschweig 1907. 3 Bde.
- Wittmann, M.*, Die Grundfragen der Ethik. Kempten 1909.
- Wunderle, G.*, Glaube und Glaubenszweifel moderner Jugend. Düsseldorf 1932.
- Wunderle, G.*, Die Wurzeln der primitiven Religion. Würzburg 1920.
- Wunderle, G.*, Grundzüge der Religionsphilosophie. Paderborn 1918.
- Zimmermann, O.*, Die Freidenkerbewegung. Stimmen aus Maria — Lach 1911.I, 510 l.
- Zigriara, Th.*, Summa philosophica. Vol. III. Philosophia moralis seu ethica et ius naturae. Paris 1905.

E T I K A

I Ž A N G A

Etika yra filosofijos dalis ir tegali būti tinkamai suprasta tik sujungta su visa filosofijos sistema. Filosofija yra dalykų pažinimas per paskutiniąsias jų priežastis, įgytas protu.

Pažinimas protu skiriasi nuo pažinimo pojūčiais tuo, kad protas pažįsta tvarką, t. y. protas pažįsta santykius, kurie yra tarp įvairių daiktų, ir santykius tarp daiktų ir jų tikslo.

Santykiuose su protu dvejoja yra tvarka. Vienos tvarkos buvimas yra nepriklausomas nuo proto. Ta tvarka jau yra gamtoje, protas jos nekuria, bet tik ją pažįsta (metafizika, philosophia realis). Antroji tvarka priklauso nuo proto. Ją protas turi pagaminti. Pirmoji tvarka yra teoretiškosios filosofijos objektas, o antroji yra praktiškosios filosofijos objektas. Teoretiškosios filosofijos objektas yra tai, kas jau yra, o praktiškosios — tai, kas turi būti.

Praktiškoji filosofija yra dalijama į dvi dalis: kada protas tvarko protavimo aktus, tada turime logiką, o kada protas tvarko valios veikimą, tada turime etiką, arba moralinę filosofiją. Taigi, logika ir etika yra praktiškosios filosofijos šakos.

Etika yra mokslas, t. y. įrodytų išvadų sistema. Ten ne vien nurodomos taisyklės, sulig kuriomis žmogus privalo veikti, bet jos dar ir pamatuojamos.

§ 1. Materialis etikos objektas

Materialis etikos objektas yra laisvieji žmogaus veikimai.

Etika, arba moralinė filosofija, tuo skiriasi nuo moralinės teologijos, kad moralinė teologija yra paremta Dievo apreiškimu, o moralinė filosofija — protu ir patyrimu.

Ogi materialis objektas ir vienos ir kitos yra tas pats, būtent, laisvas žmogaus veikimas. Taigi, etika yra protu ir patyrimu paremtas mokslas, kurs padaro tvarką žmonių veikime, kiek tas veikimas priklauso nuo žmogaus valios.

Tvarka gali būti dvejopa: viena yra tvarka elementų santykiuose vienu su kitais, ir antra tvarka yra tarp elementų, jų santykiuose su bendru jų tikslu. Imkime, pavyzdžiui, kad ir kariuomenę. Pažvelgę į ją, mes randame joje vidurinę tvarką, kuri nustato santykius tarp armijos sąnarių. Bet mes ten randame ir kitą tvarką, padarytą pagal bendrą tikslą, būtent, nugalėjimą. Aišku, kad pirmoji tvarka priklauso nuo antrosios.

Jei teisingai sakoma, kad tikslas yra priežasčių priežastis, tai tas dar teisingiau yra žmogaus, kaip tokio, veikime. Nėra kitos racijos tvarkai, kurią mes įvedame į savo veikimą, kaip tik artimesnis ar tolimesnis to veikimo tikslas. O augščiausias žmogaus gyvenimo tikslas yra Dievo garbė ir amžina žmogaus laimė. O tam tikslui pasiekti reikia gyventi sulig tam tikra tvarka, kurią ir nurodo etika.

§ 2. Formalis etikos objektas

Formalis etikos objektas yra tų veikimų moralinis gerumas ar blogumas. Geras veikimas yra tas, kuris atitinka savo normas, blogas yra tas, kurs tų normų neatitinka.

§ 3. Etikos uždavinys

Etikos uždavinys yra nustatyti tas veikimų normas, prie kurių žmonės privalo taikinti savo veikimus.

Visus žmogaus veikimus, kokie jie bebūtų, turi tvarkyti augščiausias tikslas. Pagaliau, ir proto gaminamieji padarai ar kūriniai, ir bet koks praktiškas veikimas privalo būti etikos tvarkomi.

Taigi, negali būti nei dailės, laisvos nuo doros dėsnių, nei finansų, nei politikos, laisvų nuo etikos taisyklių.

Kiekvienas partikuliaris mokslas ar kokia dailės šaka yra nepriklausomi savo objekto atžvilgiu. Tuo atžvilgiu jie tepriklauso tik nuo savo srities principų. Bet kiek jie įeina į visuotinosios tvarkos sritį, tiek nė vienas žmogaus veikimas, koks jis bebūtų, negali išsilaužti iš etikos taisyklių. Taigi, negali būti laisvas nuo etikos taisyklių nei dailininkas savo kūryboje, nei mokslininkas, nei finansistas, nei politikas ir t. t. Iš to taip pat aišku, kad etika yra mokslas praktiškas, arba normuojąs.

§ 4. Etikos šaltiniai

Antruoju formaliu etikos objektu, arba etikos šaltiniais, yra žmogaus protas ir patyrimas — nuosavas arba iš kitų įgytas.

a) Pirmasis, pats žymusis etikos žinių šaltinis yra natūralaus proto dėsniai.

Yra daug universalių, aiškių protui dėsnių, kuriuos pažįsta kiekvienas žmogus, sakysime, kad tas pats dalykas tuo pačiu laiku, tuo pačiu žvilgsniu negali kartu būti ir nebūti ir t. t. Tas žinias ir tuos dėsnius vieną su kitu lygindamas, protas ir prieina prie kitų universalių dėsnių.

b) Be proto principų, etikos žymų šaltinį sudaro patyrimas.

Savo paties ir kitų patyrimas įgalina žmogų pilniau pažinti žmogaus natūrą: jos ypatybes, jos reikalavimus, jos santykius su savimi ir su kitomis būtybėmis.

Patyrimas parodo etikai įvairias būkles bei reikalus ir pavienio žmogaus ir visuomenės, ir, pasinaudodamas proto principais, nustato veikimo taisykles.

c) Istorija praplečia patyrimo sferą, nurodydama, kaip manyta ir kaip veikta praėjusiose gadynėse. Ji nušviečia ir įrodo reikalingumą ir teisingumą bent kaikurių etikos taisyklių, veikiančių taip pavienių žmonių, taip ir visuomenės gyvenime.

Istorija ir patyrimas rodo, kad visa žmonija atskiria, kas yra gera, o kas bloga, bent pačiuose pamatiniuose dalykuose. Tad ir kyla klausimas, kaip tai įvyksta, kad žmogus vienus veikimus laiko gerais, o kitus — blogais; kuomi jis remiasi taip darėdamas? Ar yra kokios nepajudinamos nustatytos veikimo normos, ar yra kokia pareiga gerai veikti ir saugotis blogo?

Į tuos klausimus atsako etika.

Antgamtinis apreiškimas, tiesą pasakius, nėra etikos šaltinis. Bet visgi krikščioniškoji etika negali ignoruoti ir apreiškimo, kuris reikalingas etikos sistemos kontrolei ir kuris turi būti etikos autoriui kelrodžiu, neleidžiančiu iškrypti jam iš tiesos kelio.

Iš Dievo, kaip iš amžinosios tiesos saulės, išeina dvi tiesos upės. Viena yra natūralis apreiškimas. Visi materialiai kūriniai savo dydžiu, tvarkingumu ir harmonija mums, nors ir neaiškiai, rodo Kūrėjo tobulumą, Jo planą, Jo išmintį, Jo meilę.

Kaip iš Rafaelio, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Murillo kūrinų sužinome ne vien apie jų buvimą, bet ir jų ypatybes, pažiūras, idėjas, gabumus, taip pat iš matomų kūrinų sužinome ne vien apie Kūrėjo buvimą, bet ir Jo visagalybę, išmintį ir t. t. Iš kūrinų mes galime tartum skaityte išskaityti tas amžinas Kūrėjo mintis, kurios yra tuose kūrinuose įkūnytos.

Ir mūsų sąžinė, kuri ar baudžia už bloga, ar atmoka už

gera, taip pat rodo mums virš žmonių visur ir visais laikais esan-
tį įstatymų Leidėją, kurs mato ir giliausias širdies paslaptis, kurs
baudžia blogus ir atlygina geriems.

Tai yra natūralis apreiškimas, prieinamas ne vien krikščio-
nims, bet ir visiems protą turintiems žmonėms.

Tačiau, sakysime, iš Rafaelio veikalų mes labai miglotai
tegalime pažinti jo asmenį, o daugelio jo gyvenimo dalykų visai
pažinti negalime.

Daug aiškiau galėtumėm jį pažinti asmeniškai su juo susi-
tikdami, jei jis pats savo gyvenimą mums išpasakotų, arba jo
aprašymą paskaitytume ar išgirstume. Panašiai yra ir su Dievu.
Nors ir galime iš kūrinių Dievą pažinti, bet miglotai.

Dėl to Dievas, būdamas neapsakomai geras, suteikė mums
per pranašus, apaštalus ir ypač per mūsų Išganytoją antgamtinį
apreiškimą, per kurį aiškiau pažinome Dievą. Nors ir ne viską
savo protu tesuprantame, tačiau mes tikime į visa tai, ką Dievas
apreiškė, pasiremdami tuo, kad Dievas negali nei pats suklysti,
nei kitų suklaidinti.

Bet, kad tas mūsų tikėjimas būtų protingas, mes turime
pirma įrodyti arba žinoti, kad Dievas yra tai apreiškęs. Tai ga-
lima patikrinti, kaip bet kurį kitą istorinį faktą.

Pranašai, o ypatingai Kristus, įrodė stebuklais, kad jie yra
Dievo atsiųsti ir kalba Dievo vardu.

Antgamtinis Dievo apreiškimas nepanaikina natūraliojo, tik
jį apima, praturtina ir siekia plačiau, nes jis skelbia mums ir to-
kių dalykų, kurių žmogus pačiu protu jokiu būdu pasiekti negali.

Vienas apreiškimas negali priešintis kitam, nes išplaukia iš
to paties šaltinio — Dievo. Taigi, mokslas negali būti priešingas
tikybai.

Tikėjimas yra laikymas tiesa to ir to, pasiremiant paties
Dievo liudijimu. Tad, jei mes ką tikrai žinome, jog tai yra Dievo
apreikšta, tai yra tiesa ir jokiu būdu negali būti priešinga tik-
roms mokslo žinioms, nes tiesa yra tik viena. Kadangi Dievo
apreikštoji tiesa klaidinga būti negali, tad, prieštaravimui ištikus
tarp mokslo ir apreiškimo, arba tai, kas laikoma tiesa, yra ne-
teisingai kieno suprasta, arba mokslo daviniai yra klaidingi.

Dėl to Dievo apreiškimu kartais galime kontroliuoti mokslo
davinius. Teisingai Baco Veruliamietis sako: „Paviršutiniai pa-
žinta filosofija veda prie ateizmo, o giliau pažinta — veda prie
religijos“.

Bet gal pasakys kitasis: mokslo laisvė ir garbė neleidžia atsižvelgti į apreiškimą.

Augščiausias mokslo tikslas yra ne laisvė, bet tiesa. O mokslo garbė yra pasiekama tik tada, kada jis išsisaugoja klaidų. Argi yra pažeminimas laivo kapitonui naudotis jūros švyturiu, kad apsisaugotų nuo povandeninių uolų? Argi tai jam atima laisvę tinkamai valdyti laivą?

Ilgų amžių patyrimas rodo, kad mokslininkai, pagaliau ir patys didieji genijai, suklysta. Pagaliau, ir pačios stambiosios klaidos yra turėjusios mažiau ar daugiau savo skelbėjų. Visų laikų, pagaliau ir naujausių, filosofinės sistemos viena kitai prieštarauja, o pragyvenusios mažiau ar daugiau metų, atsigula į grabą. Neteisingų sistemų baltuojančiais kaulais nusėti amžių amžiai.

Tad mokslininkai ir filosofai privalėtų džiaugtis, turėdami neklaidingą kelrodį krikščioniškosios religijos tiesose.

§ 5. Metodas

Metodas, kurio etikoje laikomės, yra maišytas, būtent, induktyviai deduktyvus.

Dedukcija yra metodas, prigimtas žmogaus protui. Kaip kituose moksluose, taip pat ir etikoje, ji turi užimti pačią žymiąją vietą.

Bet mes vartojame etikoje ir indukciją: tyrinėjame žmogaus protingą natūrą ir jos reikalavimus dedame į etikos pagrindus; tyrinėjame žmonių tvarką, pasireiškusią pasaulyje, ir tais daviniais naudojames, statydami etikos sistemą.

Kadangi visata yra sutvarkyta pagal absoliutiškąjį Protą, kadangi žmogus yra tos visatos dalelė, ir dėl to jo veikimas turi įeiti į visuotinę pasaulio tvarką, tad aišku, kad žmogaus proto galutiniu oju ir augščiausiuoju kriterijumi arba norma yra absoliutiškasis Protas.

Norint išvengti klaidų, ir etikoje reikia vartoti tinkamą metodą. Metodo svarba matyti ir iš sekančių kelių pavyzdžių. Vieni etikos autoriai perdaug perdeda proto svarbą, o kiti per mažai ją teįvertina.

Prie pirmosios kategorijos klaidžiojančiųjų priklauso įvairių niuansų racionalistai, kurie dar vadinasi ir laisvamaniai. Jie atmeta antgamtinį Dievo apreiškimą ir vieninteliu etikos šaltiniu tepripažįsta žmogaus protą.

a) Racionalizmas pasiekia savo augščiausio laipsnio spekuliatyviose Fichte's, Schelling'o ir Hegel'io sistemose. Šitose sistemose protas tampa kuriančiąja pajėga, o tiesa, anot jų, yra ne kas kita, tik žmoguje pasireiškiančiojo absoliutiškojo proto produktas.

Čia yra dalykas pastatytas ant galvos. Tiesa čia yra ne atitikimas proto realioms dalykams, bet atitikimas dalykų protui ir jų identiškumas su protu.

Kant'as priklauso prie racionalistų tuo, kad jis atmeta bet kokį antgamtinį apreiškimą etikos srityje.

b) Tradicionalistai. Kiti proto svarbą per daug susiaurina. Prie tokių priklauso tradicionalistai, kurių vyriausi vadai šitoje srityje yra Bunald ir Lamennais. Anot Lamennais, protas neturi pajėgos tikrai pažinti tiesą. Jis tikrai tepažįsta tiesą tik per Dievo apreiškimą, kurs eina iš vienu genterkių į kitas. Bet jei taip, tai kuo pasiremdamas aš galiu žinoti, kad Dievo apreiškimas tikrai buvo, kad aš turiu tikėti į tai, ką Dievas apreiškia?

c) Su tradicionalizmu yra giminga istoriškoji etikos sistema. Ši pripažįsta, kad tik viena istorija tėra kompetetinga mokytoja etikos srityje. Taip, istorija yra svarbi etikai, bet ji nėra vienintelis ar augščiausias šaltinis, iš kurio etika turėtų sau semtis žinių. Ir pati istorija reikalauja nepajaudinamų dėsnų, sulig kuriais būtų vertinami istorijoje užrašyti faktai. Ne principai turi tvarkytis sulig papročiais, bet papročiai sulig principais.

d) Irracionalizmas tikrąja žodžio prasme. „Protestantizmas yra irracionalistinis“, sako Paulsen, „protas tikėjimo dalykuose negali nieko pažinti.

M. Liuteris padarė išvadą, kad protas tikėjimo dalykuose yra aklas. O Bažnyčia yra akla, kad ji protui per daug pasitikėjo. Visas jos sugedimas plaukia iš to jos pasitikėjimo žmogaus protu“ (Paulsen, „Kant, der Philosoph des Protestantismus“ 1899, I. 10—11).

Tą Liuterio nuomonę pamatavo Kant'as savo etikos sistema.

Anot jo, spekuliatyvis protas nieko negali pažinti ar įrodyti religijos dalykuose. Spekuliatyvis protas negali pakilti virš patiriamąjo pasaulio.

Toje srityje ką nors pasakyti gali tik praktiškasis protas. O ar tas praktiškojo proto liudijimas atitinka realumą, mes nežinome. Tuo žvilgsniu Kant'as yra irracionalistas.

Jei mes tepažįstame tik subjektyvias formas, mūsų pažinimas neturi jokios objektyvios vertės. Iš to, Kant'o sistema, seka,

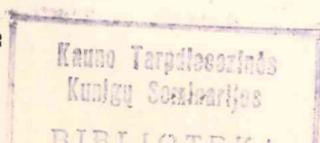
kad žinojimas ir tikėjimas (mokslas ir tikyba) nuo kits kito nepriklauso. Kiekvienas turi savo atskirą sferą. Dėl to religija yra nepasiekiamo proto ir mokslo puolimams. Tuomet, aišku, galima tvirtinti, kaip M. Liuteris: kas teologijos žvilgsniu yra tiesa, filosofijos žvilgsniu gali būti klaida, ir atvirkščiai.

Bet tai yra absurdas ir tikybai pražūtis. Kas gali laikytis tokios tikybos, kuri pasirodytų aiškiai priešinga tikriems mokslo daviniams?

Iš kitos pusės, taip pat kaip Kant'as, ir pozityvistai ir empiristai nepripažįsta, kad protu galima būtų pažinti tai, kas yra transcendentalu.

Prie to nemaža prisidėjo ir tas faktas, kad nuo šimto su viršum metų metafizika vadinama visokios, ir pačios absurdiškosios, svajonės.

10790

Etikos istorija

Prieš pradėdami etikos principus gvildenti, turime pažvelgti, kaip į etiką žiūrėjo ir žiūri žmonija. Dėl to bent trumpai turime peržiūrėti etikos istoriją.

§ 1. Visos tautos atskiria gera nuo bloga

Iškastės senovės liekanos mums aiškiai rodo, kad ir diluivialis žmogus, bent pagrindiniuose dalykuose, turėjo tokį pat supratimą, kas yra gera, o kas bloga, kaip ir dabartiniai žmonės.

Jis gerbė savo numirėlius, su jais kartu laidojo ir jų įrankius, tuo neabejotinai pareikšdamas savo tikėjimą pomirtiniu gyvenimu.

Liekanos rodo, kad buvo fetišų, kuriuos žmogus su savimi nešiojo, tuo pačiu liudydamas, kad jis pasitiki antgamtiškomis galybėmis ir laukia iš jų pagalbos.

Tos pačios liekanos rodo, kad žmogus gyveno šeimoje, kad buvo pagarba tėvams, pripažinimas jų autoriteto, gerbta svetimos teisės — nuosavybės, garbės ir t. t. Be to joks bendras gyvenimas nebūtų galimas.

Betyrinėdami dabartinių laukinių tautų gyvenimą, mes pamatysime, kad ir jos turi ir laikosi bent primityvių etikos dėsnių. Būtent, ir jos turi bent primityvų supratimą, kas gera, kas bloga, kas teisinga, kas neteisinga, kas yra nusikaltimas, ir koks yra už tą nusikaltimą atlyginimas. Tiek numano ir žemiausiame kultūros laipsnyje stovį laukiniai. Jie visi tiki į Dievą ar dievaičius ir pomirtinį gyvenimą.

Ant tų dviejų jų tikėjimo dogmų stovi pastatyta visa jų primityvės etikos sistema.

Tiesa, iš tų vyriausiųjų ar pamatinių etikos dėsnių jie dažnai daro klaidingas išvadas. Klaidos, prietarai, blogi palinkimai yra iškraipę daug kilnių jų etikos elementų. Bet nežiūrint į visas aplinkybes, kuriose tautos yra gyvenusios ir gyvena, nežiūrint į visus prietarus ir klaidas, visgi, kaip minėta, visa žmonija pripažįsta bent pačius pamatinius etikos dėsnius. Tai parodo, kad tai yra pačios prigimties duotieji įstatymai.

Dėl to didis etikos žinovas Viktor Cathrein savo veikale „Die Einheit des sittlichen Bewusstseins der Menschheit“ (3 tom. 1914 m.), peržiūrėjęs įvairių laukinių ir civilizuo­tų tautų gyvenimą, prieina prie išvadų, kad

1) Nėra tokios tautos, kuri nedarytų skirtumo tarp gera ir bloga, kuri neatskirtų dorybių nuo ydų, gero žmogaus, kurį reikia pagirti ar geru atlyginti, nuo blogo žmogaus, kurį reiktų pa­peikti ir nubausti. Visose tautose yra tas įsitikinimas, kad žmogaus vertė pareina ne tiek nuo tur­to, galybės ar sugebėjimo, kiek nuo doros ir teisingumo. Tai yra aukščiausias žmogaus vertės mastas.

2) Visos tautos yra įsitikinusios, kad doros dės­niai pri­klauso ne nuo žmonių užgaidų, bet kad jie yra sankcionuoti antgamtiškų galybių, ir kad žmogus už tų dėsnių laikymąsi ar nesilaikymą yra atsakingas ir šiame ir pomirtiniame gyvenime.

Iš tų dėsnių darydami tolimesnes išvadas, kaip minėta, kai­kurie žmonės dažnai suklysdavo. Taip šit, kaikurie pasenusius savo tėvus pribaugdavo, kad jie nebesikankintų. Taip darydami, jie vadovavosi klaidingai suprasta tėvų meile. Bet pamatiniai etikos dės­niai, aiškiai išreikšti 10 Dievo įsakymų, yra pripažinti visų tautų, nors jos kultūros žvilgsniu ir labai žemai stovėtų.

Kad iš pagrindinių etikos dėsnių beveddami tolimesnes iš­vadas dažnai klydo paprasti žmonės, nėra ko stebėtis, nes ma­žiau ar daugiau suklysti teko ir filosofams, kadangi žmogaus protas gali suklysti.

Pagrindinių etikos dėsnių pripažinimą matome ir kultūrin­gose tautose. Kultūringųjų tautų istorija, būtent: senovės Egipto, Asirijos, Babilonijos, Persijos, Indijos, Kinų, Graikų, Romėnų, aiškiai įrodo esant bendrų etikos dėsnių, kurie tvarko ir pavienį ir socialį žmonių gyvenimą. Taigi, visos tautos, kokį tikėjimą jos beišpažintų, visos turi tuos pačius pamatinius etikos dėsnius, nepareinamus nei nuo vietos, nei nuo laiko, duotus žmonėms pačios prigimties.

Ne vien ištisos tautos turi savo doros sistemą, daugiau ar mažiau išdirbtą, bet etikos sistemų yra kūrę ir daugelis pasaulio išminčių. Giliausioj senovėj tie išminčiai davė tautoms savo iš­dirbtus etikos dėsnius, ne tiek filosofiškoje, kiek didaktiškoje, praktiškoje formoje. Prie tokių turime priskaityti Confucijų, gy­venusį nuo 551 iki 479 metų pr. Kristų. Graikijoje — Pythagorą (582—500) ir Heraklitą (535—475), kurio pamatiniai etikos dės­niai buvo šie: yra dievų duoti įstatymai, kurie pamatuoja žmonių

leidžiamuosius įstatymus. Anot jo, didžiausia dorybė yra išmintis. Išmintis yra kalbėti tiesą ir gyventi sulig prigimties įstatymais.

§ 2. Sokratas

Etika, arba moralė filosofija, tikra žodžio prasme Graikijai yra sukurta Sokrato (470—399). Jo mokslą vėlesnėms gentkartėms paskelbė Sokrato mokiniai: Platonas savo dialoguose ir Xenofonas — savo raštuose. Pats pamatinis Sokrato etikos dėsnis yra: niekas savavališkai (savo noru) nėra blogas. Dorybė yra išmintis. Kiekvienas blogumas etikos srityj pareina iš nežinojimo, nes visi žmonės būtinai ieško savo laimės ir tikrosios naudos. Ogi dorybė yra tikrasis į tą laimę kelias.

Išminčius gi žino, kad laimei pasiekti naudingesnė yra tiesa, negu netiesa, susilaikymas, negu nesusilaikymas ir t. t. Tatai, jei kas geriau išsirenka neteisybę ar nesusilaikymą, tai jis tą daro dėl to, kad jam trūksta žinojimo arba išminties. Taigi, išminčius yra teisingas, susilaikąs, žodžiu sakant, žmogus pilnas dorybių.

Visas pasaulis yra tvarkomas dievų išminties. Zmonių išmintis pareina nuo dieviškosios išminties.

§ 3. Plato

Sokrato mokinys Platonas (427—347) skelbė, kad augščiausia žmogaus laimė ir gėris yra didžiausiame žmogaus prisitaikyme ir panašume Dievui arba absoliutiškojo gėrio idėjai. Bet tas panašumas šiame gyvenime tegali būti tik netobulas. Dorybė duoda žmogui galimybės taip veikti, kad jis per tą savo veikimą taptų panašus Dievui.

Dorybė yra ne viena. Išmintis yra proto dorybė, kuria žmogus pažįsta gera. Susilaikymas reguliuoja geidulius. Teisingumas yra generalė dora, kuri padaro tai, kad žmogaus sielos pajėgos tinkamai veikia ir tuo būdu žmoguje įvyksta harmonija. Teisingumas dievų atžvilgiu yra religija.

Valstybė yra lyg didesnis, tobulas žmogus. Jos tikslas yra piliečius vesti dorybės keliais.

Kaip kiekviename individualiame žmoguje kad yra trys sielos ypatybės, taip pat ir valstybėj mes randam tris dalis. Tos dalys yra trys žmonių luomai, būtent: valdytojai, kurie turi pasižymėti savo dora — išmintimi (filosofai); antra, sargai arba kareiviai, kurie turi pasižymėti savo dora — narsumu, ir, pagaliau, ama-

tininkai bei pirkliai. Valdytojai ir kareiviai turi bendras žmonas ir gėrybes. Vaikų auklėjimas priklauso valstybei.

§ 4. Aristotelis

Aristotelis (384–322) buvo Platono mokinys. Jis parašė etikos sistemą. Išversta į lotynų kalbą ji vadinasi „Ethica ad Nicomachum et Politica“. Ilgą laiką Aristotelio veikalais buvo laikomi „Ethica ad Eudemum“, „Magna moralia et Oeconomica“. Bet vėlesniųjų laikų tyrinėjimai įrodė, kad tuodu veikalu yra parašyti jo mokinių.

Anot Aristotelio, veikimo tikslas yra žmogaus laimė, kuri yra ne geidulių patenkinime arba materialėj gerovėj, bet tobulame veikime, atitinkančiame jo natūrą arba esybę.

Tas veikimas negali būti tokios rūšies, kurs būtų žmogui bendras su augalu ar su gyvuliu, bet turi būti tobulas proto veikimas tobulame gyvenime. Iš tokio veikimo gimsta pasitenkinimas.

Prie to pasitenkinimo gali prisidėti ir materialės gėrybės, protingai vartojamos. Tokiu būdu yra pasiekama laimė šiame pasaulyj.

Kelias į tą laimę yra dorybė, kuri negali būti be laisvos valios.

Dorybės yra vienos intelektualės, kitos moralės.

Moralės dorybės yra įpratimas veikti prisilaikant vidurio, tarp stokos ir perdėjimo, kitaip sakant, veikti taip, kaip tai pri-tinka žmogaus esmei.

Moralijų dorybių svarbesniosios yra šios: teisingumas, susilaikymas, stiprybė arba narsumas.

Teisingumas platesne prasme yra dorybė, kuri tvarko mūsų santykius su kitais žmonėmis.

Siauresne prasme paimtas, jis yra dorybė, kurios prisilaikydamos žmogus atiduoda kiekvienam tai, kas kam priklauso.

Susilaikymas yra dorybė, kuria vadovaudamasis žmogus laikosi tikro vidurio tarp malonumų ir skausmų.

Stiprybė arba narsumas yra ta dorybė, kuri padaro tai, kad žmogus laikos vidurio tarp bailumo ir neišmintingos drąšos.

Kovodamas su sofistais, Aristotelis įrodė, kad kokio nors veikimo gerumas ar blogumas priklauso ne nuo žmonių nuomonės, bet nuo pačios to veikimo esmės, kuri savyje yra gera arba negera, teisinga arba neteisinga.

Žmogus savo esme yra sukurtas gyventi valstybėj, kurią sudaro šeimos. Valstybės tikslas yra geriau patenkinti savo piliečių reikalus.

§ 5. Demokritas

Demokritas (460—370) mokė, kad augščiausias žmogaus gėris yra laimė, o ta laimė yra ne kas kita, tik sielos malonumai arba linksmybės.

Priemonė tam tikslui pasiekti yra dorybė. Ji atlaisvina mus nuo geidulių ir nuo mums nebūtinai reikalingų dalykų.

Ačiū dorybei, mes pasitenkiname pačiais reikalingiausiais dalykais ir gerai atskiriame, kokie norai yra siektini ir kokie atmetini.

§ 6. Aristippus

Aristippus (435—354) doros srityj skelbė hedonizmą. Anot jo, augščiausias gėris yra geidulių patenkinimas arba kūno malonumai. Visų kūno geidulių patenkinimas suteikia augščiausią laimę.

Kiekvienas kūno malonumas, anot to filosofo, yra geras, nors jį pasiektumei ir pačiu bjauriausiu ar begėdiškiausiu būdu. Nė vienas žmogaus veikimas savyje nėra nei geras, nei blogas. Dorybė yra tai, kas padeda patenkinti kūno geidulius.

§ 7. Epikurus

Panašios teorijos laikėsi ir Epikurus (341—270). Jo sistema vadinama Epikurizmu. Anot jo, didžiausia žmogaus laimė yra turėti kuomažiau skausmų ir kuodaugiau kūno ar sielos malonumų. Dorybė yra tai, kad žmogus tinkamai gali atskirti vienus malonumus nuo kitų, nes ne kiekvienas kūno malonumas yra geras, kadangi yra tokių malonumų, kurių pasėka yra dar didesnis skausmas.

Kaip medicina kad yra menas arba priemonė užlaikyti ir padidinti sveikatai, taip pat ir etika arba moralė filosofija yra menas, kaip pasiekti šiame gyvenime kuodaugiausia kūno ir sielos malonumų ir kaip išvengti, kiek galima, visų nemalonumų. Dorybių pilnas ir išmintingas žmogus, anot jo, yra tas, kuris pasirenka sau tokius malonumus ir taip savo gyvenimą sutvarko, kad pasiekia šiame gyvenime kuodaugiausia malonumų ir kuomažiausia teturi nemalonumų. Anot Epikuro, „pilvo malonumai yra šaknis ir šaltinis kiekvieno gėrio“. (Šituo klausimu žiūrėk Zeller, Philosophie der Griechen 3, I. 444).

§ 8. Etikos skeptikai

Etikos skeptikai aiškina visai nesant pastovių, nekintančių, universalių etikos įstatymų, kurie būtų privalomi visiems

žmonėms, visiems laikams ir visoms vietoms. Jie aiškina, kad savyje, arba pačioje dalykų esmėje, nėra skirtumo tarp blogo ir gero. Visa etikos sistema remiasi žmonių papročiais ar nusistatymu.

Taip, Teodoras iš Kyrenos, tas senosios Graikijos Nietzsche, mokė, kad išminčius, tinkamoms aplinkybėms esant, neturi reikalo laikyti blogu svetimoterystę, vagystę, žodžio nelaikymą, nes tie dalykai esą blogi ne pačia savo esme, bet tamsios minios nuomone, kuri yra reikalinga tam, kad laikytų kvailius pažabotus. Arba sulig Nietzsche: antžmogis yra augštesnis už gera ir bloga.

§ 9. Cinikai

Cinikai, kuriems vadovavo Antistenas (444—369) ir Diogenas (414—324), mokė, kad aukščiausias žmogaus gėris yra pati dorybė, taip, kad kito nieko nebereikia, kad žmogus būtų laimingas. Kūno malonumai yra blogi. Išmintingą žmogų valdo ne žmonių išleistieji įstatymai, bet tik pati dorybė. Bet maža yra išminčių, o daug kvailių. Cinikų mokslas ilgainiui išsivystė į aroganciją ir begėdiškumą.

§ 10. Stoikai

Antisteno mokslą stengėsi patobulinti Zeno (336—264), jo mokiniai Cleantes ir Chrysippus ir kiti stoikai. Anot jų, aukščiausias žmogaus gėris ir jo gyvenimo tikslas yra dorybė. Dorybė yra gyventi sulig prigimties reikalavimais. Kadangi žmogaus prigimtis, arba natūra, yra protinga, tad dorybė yra gyventi ir elgtis sulig protu. Gyvendami sulig savo protu, mes tuo pačiu gyvename sulig visa gamta, sulig dieviškuoju protu, kurs tvarko visatą. Bet daugelis stoikų neatskiria Dievo nuo visatos.

Kadangi dora ir laimė yra tas pats, doros turi būti siekiama dėl jos pačios. Visa kita yra arba ydos, kurių reikia visuomet saugotis, arba indiferentiški veikimai, kurių gerumas ar blogumas priklauso nuo aplinkybių. Malonumai paprastai yra sujungti su dorybėmis, bet jie negali būti veikimo tikslu. Veikimas savyje geras, kaipo toks, dar nėra dorybė. Tam reikia dar geros intencijos.

Geiduliai yra priešingi protui, ir dėl to jų reikia saugotis.

Romoj stoikai buvo Seneka (2—65), Epiktetas (50 po Kr.g.), ciesorius Markus Aurelius (121—180).

Stoikai yra linkę į panteizmą. Jie identifikuoja doros įstatymus su gamtos įstatymais.

§ 11. Cicero

Cicero (106—43) yra eklektikas. Jis savotiškos filosofiškos sistemos nesukūrė, bet surankiojo iš graikų filosofų tai, kas jam rodėsi gera, ir iš to sudarė savo skelbtąjį mokslą. Etikoje jo nuopelnas yra tas, kad jis surankiojo kitų filosofų nuomones ir jas išreiškė labai aiškiai ir labai gražia kalba.

Anot Cicerono, kiekvienos dorybės objektas yra padoru (honestum). Padorumas yra tai, kas pritinka žmogaus kilnumui. O kilnumas yra tai, kuomi žmogus skiriasi nuo kitų gyvūnų. Daugelio dalykų gerumas ar blogumas priklauso ne nuo pačių žmonių papročių ar įstatymų, bet savo esme yra gera ar bloga, teisinga ar neteisinga, ir, kaip tokie, tie dalykai yra visų tautų pripažįstami.

Dorybė yra vertesnė už visas kitas gėrybes. Augščiausia norma yra ne žmonių, bet Jupiterio proto sprendimas.

Iš dieviškojo įstatymo išplaukia gamtos įstatymai, kurių pasėka yra pastovi tvarka, pritinkanti dalykų esmei. Tie įstatymai veikia visose tautose, nuo jų negali būti laisvi nei senatas, nei liaudis, kadangi tuos įstatymus yra leidęs visų imperatorius arba valdytojas, Dievas. Svarbiausios dorybės yra išmintis, teisingumas, stiprybė arba narsumas ir susilaikymas. Labai svarbiu jis laiko dievotumą, kurį panaikinus iširsta ir žmonijos draugija ir teisingumas.

§ 12. Šventieji tėvai ir scholastikai

Krikščionių etika pradžioje pasirodė tik kaip praktiškas doros mokslas, bet neilgai trukus jis tapo ir mokslinių tyrinėjimų objektu. Krikščionių etika yra pamatuota prigimties įstatymais. Kaip senovės žydų, taip pat ir krikščionių etika stovi ant mono-teizmo ir apreiškimo. Įstatymas yra Dievo valios išreiškimas. Krikščioniškąją etiką pradėjo skelbti tuomet, kai pasaulis doros žvilgsniu buvo labai žemai nupuolęs, kai buvo įsigalėjęs pesimizmas, ir pasaulis laukė laukė toje srityje pagalbos. Tuomet krikščionija atėjo žmonijai, kaip išganymas, kaip vadovas į tobulumą, kurs įsikūnijo Kristaus asmenyje.

Sutvarkyta savimeilė ir altruizmas pasirodė išreikštas gražiausiu būdu įsakyme: mylėsi savo artimą, kaip pats save. Krikščionybė neatsisako nuo pasaulio, bet stoja jo vidurinėje ir veda jį į tobulumą.

Šv. Bažnyčios tėvai tam tyčia (ex professo) etikos sistemų nėra rašę, bet, progai pasitaikius, gynė doros principus, pasiremdami ir filosofija. Tokių filosofiškų doros pamatavimų randame raštuose: šv. Justino († 167), Klemenso iš Aleksandrijos (†206). Origeno (185—254), šv. Cypriano (200—258), šv. Ambrozio (340—397), o ypatingai šv. Augustino (353—430), kurs yra parašęs savotišką etikos sistemą (Apie tai yra labai geras veikalas prof. Joseph Mausbach, Die Ethik des heiligen Augustinus, 2 tomiai). Jo etikos tarp ko kita yra ta ypatybė, kad išrodo, jog jis tvirtina visus nekrikščionių darbus esant nuodėmėmis. Bet iš tikrųjų taip nėra. Tikėjimą jis ima platesne prasme. Anot jo, Dievas suteikia antgamtiškų malonių ir kitatikiams. Darbai, padaryti su tomis Dievo malonėmis, yra geri.

Etiką labiau išgvildeno vidurinių amžių filosofai, būtent: Alexander Halensis (†1245), Albertas Didysis (1193—1280), šv. Bonaventura (1221—1274), šv. Tomas Akvinietis (1225—1274), Dun Scotus (1266—1308).

Ypatingai giliai yra išgvildenęs etiką šv. Tomas Akvinietis.

Šv. Tomas Akvinietis

Šv. Tomas moralį gerumą prikergia prie ontologiško gerumo, tarpininkaujant valiai. Taip pat ir Leibnitz sako, kad „bonum mentis naturale, cum sit voluntarium, fit bonum morale“. Valios objektas yra gera, gera yra identiška savo tikslui.

Žmogui, kurs yra laisvas ir laisvai veikia, tikslas teturi svarbos tik tuomet, kada jis yra proto pažintas, apsvarstytas ir pasiūlytas valiai.

Išrinkimas to ar kito tikslo yra kartu ir proto sprendimas, ir valios pasiryžimas, yra dvasinė sintezė, susidedanti iš šviesos ir galybės (pajėgos), proto nusprendimo ir valios pasiryžimo. „Moralia speciem sortiuntur a fine“, sako šv. Tomas. „Tikslas yra valios aktą determinuojantis principas“, sako šv. Tomas, „kaip natūralių veiksnių aktyvioji forma yra principu, determinuojančiu fiziškąjį jų veikimą“.

Taigi, sulig šv. Tomu, forma, kurią pagauna (pažįsta) protas, forma, kuri išreiškia gera, yra taip pat veikimo principu kaip natūraliuose veiksmuose būtybių formos.

Kaip karštis determinuoja savo veikimo natūrą, taip pat ir tikslas, proto pažintas ir valios pasirinktas, determinuoja to žmogaus

veikimą. Tikslas determinuoja žmogaus veikimą ir tam veikimui suteikia savotišką antspaudą arba formą.

Kaip ontologijos srityj kad medžiaga yra giminė, o forma yra rūšinė skirsmė, taip pat etikos srityj medžiaga yra laisvas veikimas, o pasirinktasis tam veikimui tikslas yra to veikimo forma.

Sakysime, duodi savo artimui pinigų. Jei tuo nori atlyginti jam savo skolą, yra tuomet teisingumo aktas, jei pinigų duodamas nori jį sušelpti, tuomet yra pasigailėjimo aktas.

Tam tikru žvilgsniu žiūrint, gera ir tikslas yra tas pats. Tas yra tikslu, kas yra gera, ogi bloga negali būti tikslas, nieks blogo nesiekia, priešingai, kiekvienas siekia gero, kurs yra to siekimo realizavimu, aktu.

Kiekvienas siekimas yra tuo aptariamas ir išaiškinamas.

Tikslas, įvedamas į etiką, kartu su savim įveda ir gero sąvoką.

Tikslo vaidmuo etikoj labai svarbus, nes etiškas veikimas neturi kitos buvimo racijos, tik kad būtų pasiektas žmogaus tikslas.

Priešingumas geram yra bloga; tokiu būdu įvyksta pirmas skirtumas tarp gero ir blogo.

Tikslas tik tuomet tepriklauso etikai, kai jis yra proto pažintas, kokiuose santykiuose jis yra su veikimo norma.

Tie santykiai gali būti trejopi: arba tas tikslas, kurio siekiame, pats yra veikimo norma, tuomet tas tikslas yra augščiausias gėris, t. y. Dievas; arba tas tikslas pats savyje nėra veikimo norma, bet jis atitinka veikimo normą, tuomet jis yra geras. Jei jis neatitinka — jis yra blogas. Iš čia aiškus skirtumas tarp gero, paimto ontologijos žvilgsniu, ir gero, paimto etikos žvilgsniu.

Ontologijos žvilgsniu gera yra tai, kas yra. Taigi, ontologiškai gerumas yra pats pozityvumas, kaipo toks. Bloga ontologijos žvilgsniu yra tai, ko nėra, o turėtų būti. Etikos žvilgsniu gerumas taip pat yra pozityvume, nes objektas specifikuoja aktą, bet to dar negana, gerumas ar blogumas yra proto pažintuose ir nurodytuose atitinkamumo ar neatitinkamumo veikimo normai santykiuose. Sakysime, sveikata ontologijos žvilgsniu yra savyje mums gera; kad ji būtų gera, nebereikia jos matuoti kokia nors norma. Etikos žvilgsniu, kad būtų sveikata pripažinta gera, turi sutikti su proto pažinta ir nurodyta dorumo norma.

Taip pat pasikeičia ir blogo sąvoka, pereinama iš ontologijos srities į etikos sritį. Ontologijos srityj bloga yra stoka

(privatio) to gero, kurį dalykas savo natūroje privalo turėti, sakysime, regėjimas žmogui. Jo nebuvimas (aklumas) ir yra bloga.

Etikos žvilgsniu bloga yra pozityvus dalykas ar ypatybė. Veikimui ar veikimo objektui blogumo žymę suteikia, kiek tas objektas yra santykiuose su protu, kiek tas objektas ar veikimas neatitinka protingos žmogaus natūros, kiek žmogus, to objekto siekdamas, nustojo augštesnio savo gero, būtent, veikti sulig protingąja savo natūra. Šv. Tomas III Contra Gentes, cap. 9, 1^a II^{ae} q. XVIII, Art. 5, sako: „Bonum hominis est secundum rationem esse; malum autem, quod est praeter rationem: unicuique enim rei est bonum quod convenit ei secundum suam formam, et malum quod est ei praeter ordinem suae formae, patet ergo quod differentia boni et mali, circa obiectum considerata comparatur per se ad rationem, scilicet secundum quod obiectum est ei conveniens vel non conveniens“. Tas išsprendžia priekaištą, kurį daro Kant'as savo kategoriškuoju imperatyvu. Sulig Kantu, etikos žvilgsniu yra klaidinga statyti valios gerumo ar blogumo norma objektą natūralį gerą, nes natūralis geras negali patiekti moralio gero. Jis yra troškimo objektu, o ne dorumo mastu.

Iš to Kant'as išveda, kad valios dorumas ar nedorumas nepriklauso nuo objekto, bet tik nuo to, ar ji sutinka su kategoriškuoju imperatyvu, ar ne, ir koks yra veikimo motyvas.

Jeį veiki dėl pačios pareigos, veikimas bus doras.

Tas Kant'o priekaištas jau buvo pramatytas ir atsakytas Tomo Akviniečio. Kad natūralis geras yra troškimo arba norėjimo objektu, Tomas sutinka, bet tas nekludo, kad tas pats objektas galėtų būti dorumo ar nedorumo artimoji norma. Jis ta norma yra ne kaipo norėjimo objektas, bet kaipo dalykas, ar veikimas, sutinkąs su mūsų protinga natūra, ar ne.

Natūralis geras yra noro objektu, natūralis geras, kiek jis sutinka su protinga mūsų esme, yra valiai doros priežastimi arba norma. Natūralis geras yra doros priežastimi ar šaltiniu per protą. Taigi, tikruoju dorumo šaltiniu čia yra protas. Pažindamas ir nurodydamas valiai, kad natūralis geras atitinka protingą mūsų esmę, protas tuo pačiu suteikia natūraliam gerui etiško gerumo. Šita prasme protas yra autonomiškas ir etiškumo šaltinis. Jis suteikia etiškumo natūraliam gerui. Jis duoda įstatymus, kiek pats yra įstatymas.

Vėlesniais laikais etiką gvildeno Dominicus Soto (1494—1560), Fr. Suarez (1548—1617), Lessius (1554—1623), kard. de Lugo (1583—1660).

§ 13. Protestantų etikos gvildentojai

Iš protestantų visų pirma etikos dėsnius gvildeno Martino Liuterio draugas Melancton'as (1497—1560). Ypatingai toje srityje pasižymėjo Hugo Grotius (1583—1645). Jo garsus veikalas yra „De iure belli et pacis“. Samuel Puffendor'as (1632—1694) parašė: „De iure naturae et gentium“, „De officiis hominis et civis“.

Puffendor'as nepripažįsta, kad būtų vidujinis esminis skirtumas tarp gera ir bloga, tarp teisinga ir neteisinga. Tai galutinai pareina nuo Dievo valios. O Dievo valiai pasireiškus, tuo pačiu tapo nustatytas skirtumas tarp gera ir bloga.

Kadangi Dievas paskyrė žmogų gyventi draugijoje, tai gera yra visa tai, kas sutinka su tuo Dievo paskyrimu ir su visuomenės gerove, o bloga yra visa tai, kas su tuo nesutinka.

§ 14. R. Cumberland (1632—1719)

Jo veikalas yra „De legibus naturae, disquisitio philosophica“ (1672). Sulig juo, žmonių veikimas yra geras ar blogas, žiūrint to, ar tas veikimas yra visuomenės gerovei naudingas, ar kenksmingas.

§ 15. Thomas Hobbes (1588—1679)

Jis parašė keletą veikalų iš etikos srities. Žymiausi yra: „Elementa philosophica de cive“ (1642), „Leviathan“ (1651). Jis skelbė, kad žmonės pradžioje negyvenę draugijoje. Jie vadovavos savo geiduliais, kiekvienam jų priklausė viskas, kiekvienas darė tai, kas jam patiko. Iš to buvo nuolatiniai karai visų prieš visus. Bijodami visiško išnaikinimo, žmonės tarp savęs padarė sutartį, kuria jie visai pasidavė galingesniojo valiai. Valdytojai tuo būdu įgavo ant savo valdinių tokią pat teisę, kokią kiekvienas turėjo ant savęs, kol nebuvo sukurta draugija. Tokiu būdu, Hobbes skelbė pilniausią valdžios absoliutizmą.

Skirtumas tarp gero ir blogo įvyksta tik per įstatymus. Kadangi žmonių būdai yra labai įvairūs, tad prieš paskelbiant kokį įstatymą tas pats dalykas vieniems gali būti geras, kitiems blogas. Ir tik įstatymas yra universalė norma, nurodanti visiems, kas yra gera ir kas bloga.

§ 16. Naujųjų laikų Epikuro sekėjai

Epikurizmą naujaisiais laikais skelbė Petras Gassendi (1592—1655) ir Prancūzijos sensualistai ir racionalistai, būtent, Helvetius, de la Mettrie, Holbach ir k.

§ 17. Baruch Spinoza (1632—1677)

Baruch Spinoza yra panteistas. Jis skelbia žmogų neturint laisvos valios. Išardęs tą doros pamatą, jis išardė ir pačią etiką. Tačiau jis daug rašo apie dorybes. — Kiekvienas, prigimties vedamas, stengias išlaikyti savo gyvenimą ir save patobulinti. Tos pastangos yra doros pamatas. Laimę sudaro tai, kad žmogus gali palaikyti savo gyvybę. Dorybė yra sektina dėlei jos pačios, o ne dėl kokio už tai užmokesčio. Žmogui nieko nėra naudingesnio ir prakilnesnio, kaip dora. Aukščiausia dora yra pažinti Dievą. Kiekvienas turi teisę daryti tai, kas yra reikalinga jo prigimčiai. Kiekvienas turi teisę pats spręsti, kas jam naudinga, kas gera ir kas bloga.

Jei žmonės gyventų sulig savo protu, kiekvienas naudotųsi savo teisėmis, neskriausdamas kito. Kadangi žmonės dažnai vadovaujasi jausmais, dėl to jie dažnai sueina į konfliktą vienas su kitu. Dėl to žmonės turi atsisakyti nuo savo teisių ir jas pavesti valstybei, kuri ir sprendžia, kas yra gera, o kas bloga. Tad, prieš įsikuriant valstybei, nebuvo tokių dalykų ar veikimų, kurie visiems būtų geri ar visiems blogi.

§ 18. Shaftesbury (1671—1713)

Jis skelbė esant sielos palinkimus. Visų pirma, simpatiškas arba socialis sielos palinkimas. Antra, — idiopatiškas (egoistiškas). Be tų sensualių palinkimų, yra dar proto palinkimas, kuriuo žmogus augština arba įvertina tai, kas yra gražu ir gera, o niekina tai, kas yra bloga. Dorybė yra tų palinkimų harmonija. Ta harmonija patinka doros nujautimui, kurs yra savotiškas gamtos duotas instinktas.

§ 19. Hutcheson (1694—1747)

Jis skelbė, kad žmogus turi doros nujautimą, kuriuo jaučia, kas yra gera ir kas bloga. Tam nujautimui patinka tai, kas yra gera, o kas bloga — nepatinka. Tokiu būdu mes esame raginami daryti gera ir saugotis blogo.

§ 20. Th. Reid (1710—1796)

Jis skelbė, kad bendras žmonių nujautimas yra aukščiausia norma, nurodanti, kas gera, kas bloga.

§ 21. Immanuelis Kant'as.

Immanuelis Kant'as gimė 1724 m. balandžio m. 22 d. Königsberge.

Šešiolikos metų Kant'as įstojo į Königsbergo universitetą, kur studijavo su ypatingu pamėgimu filosofiją, matematiką ir teologiją. Pabaigęs universitetą, Kant'as buvo devynerius metus privatiniuose namuose mokytoju netoli Gumbinės ir netoli Tilžės. Nuo 1755 m. Kant'as pradėjo dėstyti Königsbergo universitete. Penkiolika metų jis buvo filosofijos privatdocentu. Paskum tapo ten pat ordinariniu profesorium.

Iš svarbesnių Kant'o raštų pažymėtini: „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels“ (1755 m.). Čia išdėstyta kosmogonijos teorija. „Kritik der reinen Vernunft“ (1781). 1788 m. pasirodė „Kritik der praktischen Vernunft“; 1790 m. — „Kritik der Urteilskraft“. Pirmoji kritika yra tiesos pažinimo, antroji — gero pažinimo ir trečioji — grožio pažinimo ir tikslingumo teorija.

Kant'as išgarsėjo ypač savo kriticizmu. Be ko kita, kaip minėjau, jis parašė veikalą „Kritik der reinen Vernunft“. Ten jis stato sau klausimą: ar žmogus gali pažinti tiesą, t. y. taip pažinti daiktus, kaip jie yra savyje, ar atitinka realybę mūsų pasaulio pažinimas? — Nestudijavęs filosofijos žmogus, kurs turi sveikus pojūčius, tuo ir neabejoja. Kas mato, sakysime, prieš save namus, jis nė kiek neabejoja, kad prieš jį yra namai, turį tokias ypatybes, kokias jis mato. Ta žmogaus būklė vadinama naiviu realizmu.

Tas aiškumas dingsta, jei mūsų žinojimą kritiškai pradėsi svarstyti. Sakysime, kaip tie namai, ar tas arklys, kurį matom, pateko į mano galvą. Aš turiu to namo vaizdą. Ar tas vaizdas atitinka realumą? Kant'as sako: aš nežinau. Sakai, kad, abejojimui kilus, galima patikrinti vieną pojūtį kitu, sakysime, regėjimą pačiupinėjimu, bet Kant'as sako: jei ir tas pojūtis mane apgauldinėja, aš vistiek nesužinau tiesos.

Kant'as pataria perkratyti pažinimo santykius su pasauliu. Iki šiol buvo manyta, kad mūsų pažinimas taikinasi prie pažintųjų dalykų, dabar imkime atvirkščiai, kad daiktai taikinasi prie mūsų pažinimo pajėgų.

Anot Kant'o, su pasauliu ir jo realumu yra šitaip. — Pasaulis yra realus. Jis veikia mūsų pojūčius ir tuo veikimu jis teikia mūsų pažinimui medžiagos, o daiktų formos yra mūsų pačių, sub-

jektyvios. Medžiaga, kurią mes gauname iš už mūsų esančio pasaulio, sujungiame su formomis, kurios yra mums subjektyvios, ir tuo gauname išvaizdą realiai egzistuojančio dalyko.

Sakysime, kaip mes gauname išvaizdą, kad ir akmens? Kažkoks daiktas mus veikia, teikdamas mūsų pažinimui be formos medžiagą. Tą medžiagą mes sujungiame su akmens forma, ir tokiu būdu mūsų pažinimo organai įgyja akmens vaizdą. Taip yra ir su kitais dalykais.

Analizuodami taip įgytą akmens pažinimą, mes tame pažinime randame beformę medžiagą, kurią mūsų pažinimo pajėgos gavo iš realaus pasaulio, ir formą à priori, kuri yra subjektyvi, mūsų pačių, kurią mes sujungėme su medžiaga.

Kadangi daiktus tepažįstame per formas, o forma yra subjektyvi, tad mes tepažįstame tik subjektyviają jų dalį, o be formos medžiaga yra daiktas savyje (Ding an sich), kurs yra objektyvus. Kadangi jis yra be formos, jis yra mums nepažįstamas. Anot Kant'o, pasaulis yra pusiau realus, kiek jis mums teikia beformį Ding an sich, kurio mes pažinti negalime, o antra pasaulio pusė yra didžiumoj fantastiška, sukurta mūsų pačių pažinimo pajėgų, kurios sujungia objektyvųjį Ding an sich (daiktą savyje) su subjektyviomis formomis à priori. Tokiu būdu Kant'as savo rašytoje „Grynojo proto kritikoje“ („Kritik der reinen Vernunft“) priėjo išvados, kad metafizika yra negalima.

Fichte nepažįstamą Ding an sich (daiktą, koks jis yra savyje) visai išbraukė lauk, paskelbdamas, kad jo nėra. Tad jis priėjo prie tos išvados, kad visas pasaulis yra ne realus, bet tik mūsų pažinimo pajėgų sukurtas.

Mūsų pojūtinis pažinimas, anot Kant'o, yra tvarkomas dviejų formų à priori — laiko ir erdvės. Orutinio pojūčių pažinimo akte panaudojame erdvės formą, o vidujinio pažinimo akte — laiko formą.

Tad Schopenhauer'is, tyčiodamasis iš Kant'o, sako: „Prieš Kant'ą mūsų galva buvo erdvėse, po Kant'o — erdvės yra mūsų galvose. Taip pat yra ir su laiku.“

Dėl to viskas mums išrodo esą išsiskėtę erdvėje ir vyksta po kits kito taip pat, kaip anam, kurs žiūri per mėlynus akinius: viskas jam atrodo mėlyna.

Pojūtinis pažinimas yra toliau perdirbinėjamas ir tvarkomas proto aprioristiškųjų formų, vadinamųjų kategorijų.

Kategorijų yra dvylika: vienumas, daugumas, priežastis, pasekmė ir t. t.

Sulig tomis kategorijomis mes sprendžiame apie kiekvieną reiškinių. Sakysime, mes turime vaizdą, kad šviečia saulė ir kad prieš saulę yra įsilęs akmuo. Priežasties ir pasekmės kategorijas panaudodami, mes sakome, kad saulė įšildė akmenį.

Mes tvarkome pažintuosius daiktus sulig kategorijomis dėl didesnio aiškumo. Tad pasaulis, kurį mes pažįstame, yra didžiąja dalimi mūsų pačių transformuotas, o koks pasaulis pats savyje yra, žinoti negalime. Dėl to Kant'as sako, kad mes tepažįstame tik fenomenus (išvaizdas), o ne daiktus, kokie jie yra savyje. (noumenon).

Kant'o pažinimo teorija vadinasi kritiškasis idealizmas.

Ko vertas kritiškasis Kant'o idealizmas? Idealizmas aiškina, kad mes matome daiktus išsiskėtusius erdvėje, nes mes žiūrime į juos per erdvės formas.

Bet čia ir prasideda sunkumai.

Dėl ko mes matome daiktus nustatytos formos? Dėl ko mes matome vieną dalyką trikampį, kitą — apskritą, vieną matome esant žmogumi, kitą — gyvuliu, kitą — augalu?

Sakoma, kad fantazija turi didžią galybę suteikti formas (formuoti).

Atsiminkime, kad fantazija tokiame atvejuje turi sukurti visa tai, ką mes matome erdvėje, t. y. be galo turtingą pasaulį.

Atsiminkime šimtus milijonų pasaulių, milijonus ir milijardus mikroskopiškų būtybių, kartais labai komplikotos konstrukcijos. Tas būtybes per tiek amžių tyrinėjo tūkstančiai mokslininkų ir toli jų neišbaigė.

Sulig kritiškuoju idealizmu, tų visų būtybių formų autoriai esame vis mes patys. Kadangi ir nemokyčiausias ir silpnos dvasios žmogus gali matyti tuos gamtos stebuklus, tad visą tą begalinę daugybę būtybių formų, anot kritiškojo idealizmo, jis pats padarytų.

Pastebėtina ir tai, kad toje pat vietoje, tuo pačiu laiku būdami, nors ir tūkstančiai žiūrovų, visi mato tą patį pasaulio vaizdą. Sakysime, tūkstančiai žmonių stovi ant jūros kranto ir visi mato tą patį jūros reginį, ir visiems kartu tas reginys stovi ir visiems kartu jis keičiasi. Sakysime, pradžioje jūros paviršius yra lygus, jame atsispindi saulė. Paskum pakyla audra, jūra tampa nerami, pilka, vilnys eina viena po kitos. Ilgainiui audra nutyla, jūra nurimsta, joje vėl atsispindi saulė. Tas reginys keičiasi visiems tuo pačiu laiku.

Tatai yra visai suprantama, jei erdvė ir laikas yra objektyvūs. Bet visai neišaiškinama ir nesuprantama, jei tai yra nerealus dalykas, o fantazijos padaras.

Jei mes ir tie tūkstančiai žmonių su mumis uždengsime sau akis, kad pasaulis nebeveiktų mūsų pojūčių, fantazija sukurs mums įvairius reginius, ir tai kiekvienam kitokius. Tie reginiai kinta irgi kiekvienam kitaip. Jei dabar tie tūkstančiai atvertų savo akis, jie visi vėl matytų tą patį reginį, ir tas reginys bus pastovus, nebent jei nuo to reginio jie nukreiptų savo akis.

Tai aiškiai rodo, kad mūsų pojūčių liudijimas yra objektyvus ir priklauso nuo realaus pasaulio veikimo į juos.

Bet be nesuskaitomos daugybės gantos gaminių, mes turime daugybę dailės ir mokslo kūrinių. Čia kritiškasis idealizmas dalykų išaiškinti visai negali.

Sakysim, stovime prieš garbingiausio dailininko paveikslą. Kas prieš tą paveikslą buvo? Fichte pasakys: niekas, nes mes patys jį visą sukūrėme. Kant'as pasakys, kad buvo kažkokia beformė medžiaga, ir kad mes, neturėdami tokio talento, kaip anas dailininkas, tą beformę medžiagą sujungėme su savo pačių sukurta forma a priori, ir taip atsirado garsiausias paveikslas.

Arba vėl, aš skaitau garsaus mokslininko veikalą, kad ir Kant'o „Kritik der reinen Vernunft“. Sulig Kant'u išeina, kad tos knygos raidės, linijos ir visa knyga mano subjektyvios erdvių formos pagaminta. Tuo pačiu ir visas jos turinys. Tuo tarpu Kant'as darbavosi apie dešimtį metų, kad tą veikalą pagamintų. Dabar gi bet kas, kas tik moka skaityti, pagamintų tą knygą beskaitydamas, per kelias dienas.

Iš to aišku, kad kritiškasis idealizmas yra aiškiai klaidingas.

Kaip Kant'o pažinimo teorijai, taip pat ir jo etikai didžios įtakos turėjo anų laikų filosofai (filosofiškos etikos sistemos). Kant'as dalinai jiems pritaria, dalinai juos atmeta, toj vietoj pastatydamas savo priešingą teoriją.

Kant'o laikais mes randame tris pagrindines etikos sistemas. Viena etikos sistema yra materialistiška. Ši sistema skelbė, kad augščiausias žmogaus gyvenimo tikslas ir dorumo principas yra geidulių patenkinimas. Kadangi tos etikos pasekėjai neigė žmoguje dvasios buvimą, tai etikoje jie buvo hedonistais.

Prancūzijoje tokiais buvo: Helvetius, Holbach, de la Mettrie, Volney, Voltaire ir jų pasekėjai, kurie, Goethes žodžiais betariant, protą naudojo tam, kad galėtų gyvuliškiau už bet kurį gyvulį

gyventi, kad kūno geiduliuose būtų galima maudytis ir pilniau ir ilgiau.

Antroji pakraipa tų laikų etikoje buvo vadinamasis moralinis nujautimas, arba intuicionizmas. Tos pakraipos sekėjai skelbė žmoguje esant atskirą nuo proto pajėgą, kuria mes tuoj pažįstame, kas gera, o kas bloga. Tos krypties etikos atstovais buvo: Shaftesbury, Hutcheson, Reid, įkūrėjas škotiškosios sentimentalės pakraipos etikoje.

Visi tie etikai sumaišė sąžinę, per kurią mes tuoj pažįstame, ko vertas yra mūsų veikimas, ar jis doras, ar blogas. Naujai paskelbtos pajėgos, kuria mes pažįstame, kas gera, o kas bloga, nėra.

Trečioji etikos pakraipa skelbė, kad mūsų veikimų dorinumas priklauso nuo to, ar tie veikimai patobulina mūsų natūrą ir jos pajėgas, ar ne. Visi tie veikimai, kurie patobulina—yra geri, o atvirkščiai — blogi.

Kant'as atmets ir tą teoriją, nes patobulinimai gali būti ir ne doros srityje, sakysime, patobulinimas savo talento ar sugebėjimo.

Žmogaus kilnumas, anot Kant'o, yra ypač tai, kad jis yra dorovinga asmenybė.

Kant'o etika yra paremta jo pažinimo teorija. Dabartiniiais laikais mažai kas tą teoriją beprapažįsta ir jos besilaiko. Mat, žmonės nori žinoti, kas daiktai yra savyje, o ne kaip jie atrodo.

Kant'o rašymo būdas yra labai sunkus, todėl ir jo raštai labai retai kam teprieinami. Tad daug Kant'o sekėjų, savotiškai jį suprasdami, skelbia neva jo teoriją, ir tuo jie daugiau kenkia krikščionybei, negu pats Kant'as. Dėl to čia peržiūrėkime Kant'o etikos teoriją minėtų skelbėjų šviesoje.

Doros įstatymus Kant'as vadina objektyviuoju universaliu principu. Subjektyviuoju elementu Kant'as vadina veikimo motyvus, kuriuos jis vadina taip pat maxime.

Veikimo motyvus Kant'as atskiria nuo veikimo įstatymų, kurie visumet yra tie patys. O motyvai, arba maximos, gali būti įvairūs.

Praktiškasis protas, anot Kant'o, tą patį reiškia, ką ir laisva protinga valia. Jis vadinamas „grynas“, nes nepriklauso nuo medžiagos, kitaip sakant, nuo patyrimo.

Augščiausias Kant'o etikos įsakymas yra kategoriškas imperatyvas: veik taip, kad tavo valios maxima galėtų tapti visuotinu veikimo įstatymu.

Kant'as pats tai paaiškino, sakydamas: Aš pasistačiau savo maxima padidinti savo turtus kiekviena tikra ir neabejotina priemonė. Mano rankose yra dabar depozitas. Jo savininkas numirė ir mirdamas nepaliko apie depozitą jokio rašto. Aš noriu dabar žinoti, ar ta mano maxima gali tapti universaliu praktišku įstatymu, kad kiekvienas turi užsiginti depozito, kurio davimas negali būti jam įrodytas. Man tuoj paaiškės, kad toks principas, kaipo įstatymas, pats save panaikintų, nes nebebūtų daugiau jokių depozitų. Tas pats yra ir su melagyste, vagyste ir t. t.

Kategoriškasis imperativas universale ir absolute forma žmogui pareiškia doros įstatymą. Jį reikia atskirti nuo hipotetiškojo imperatyvo, kurs tejsako sąlyginai, kaip šit: jei nenori elgetauti senatvėje, turi darbuotis jaunatvėje; jei nori užlaikyti sveikatą, turi gyventi sulig medicinos reikalavimais.

Moralis įstatymas eina prieš bet kokį patyrimą, jis yra gryno proto padaras, kuris neturi jokio objekto, jokio patyrimo (empiriško) tikslo.

Anot Kant'o, dorovės įstatymai yra ne Dievo įstatymai, bet tik įstatymai, kuriuos žmonėms diktuoja jų praktiškasis protas.

Praktiškąjį protą Kant'as vadina nomotheišku, nes praktiškasis protas leidžia žmogui įstatymus, ir žmogus pats sau yra tikslas. Anot Kant'o, kad mūsų veikimas būtų doras, mes turime vykdyti ne kieno kito duotuosius įstatymus, iš šalies mums primestus, bet tiktai savo pačių praktiškojo proto mums padiktuotuosius įstatymus. Dėl to Kant'o etika vadinasi autonomiška, ir mūsų protas vadinasi autonomišku, nes jis skelbia ne svetimus įstatymus, bet savo paties.

Sulig Kant'o mokslu išeina, kad žmogus, norėdamas veikti dorai, negali vadovautis kieno kito, nei, pagaliau, Dievo duotaisiais įstatymais, nes tuomet tas veikimas nebūtų autonomiškas, bet heteronomiškas, ir nebūtų doras, nes heteronomija, t. y. vykdymas svetimų, kad ir Dievo, įstatymų, ant Kant'o, nesutinka su dorove. Tad Kant'o pasekėjai atmeta krikščioniškąją dorovę, kaipo heteronomišką.

Be to, kad mūsų veikimas būtų doras, mes turime, anot Kant'o, veikti ne dėl kokio nors gero, ar užmokesčio, kurį tikimės už tai gauti, bet vien tik dėl to, kad tai įsako įstatymai.

Taigi, anot Kant'o, doras veikimas tebus tik tuomet, kada veikimo įstatymas ir veikimo motyvai yra tie patys. O jei veiki dėl kitų motyvų, sakysime, jei šelpi vargšą dėl pasigailėjimo ar dėl

Dievo meilės, ar dėl kokio kito motyvo, tavo elgesys bus legalis, bet nebus moralis.

Kant'as skelbia, kad pati valia esanti dora. Jos dorumas nepriklausąs nuo valios objekto, nes objektas esąs norėjimo dalykas, o ne dorumo šaltinis. Čia svarbu tas, ar valia veikia tik dėl pačios pareigos. Kant'as aiškina, kad jei veikimo motyvu buvo pats įstatymas, vykdei autonomiškus įstatymus, veikimas buvo doras, kitaip veikimas doros žvilgsniu bus legalis, jei vykdei heteronomiškus įstatymus, sakysim, kad ir Dievo įstatymus. Blogas veikimas bus tada, kada elgsies prieš įstatymus.

Kant'as yra nepriklausomosios nuo tikėjimo dorovės vadas. Nors, tiesa, jis pripažino esant Dievą, sielą ir amžinybę, tačiau jis paskelbė, kad tai esą teoretiškajam protui neįrodomi dalykai, bet tai jis galįs pasiekti tik su praktiškojo proto pagalba. Dėl to jis ir vadina tas tiesas praktiškojo proto postulatais. Praktiškasis protas, anot Kant'o, rodo, kad yra Dievas, kad žmogus turi sielą, ir kad ta siela gyvens amžinai.

Anot Kant'o betariant, praktiškasis protas rodo, kad mūsų valia yra laisva, nes jei aš privalau tą ir tą daryti, aišku, kad aš turiu turėti galimybės tai daryti, kitaip sakant, mūsų valia turi būti laisva, nedeterminuota.

Be to, valios būtinasai objektas ir tikslas yra pasiekti augščiausią gėrį. Čia yra du elementu, būtent, reikia pasiekti augščiausią šventumą, kuris yra visiškame valios atitikime dorovės įstatymams, ir tam šventumui atitinkamą laimę.

Minėtasis šventumas niekumet negali būti tobulai pasiektas, taigi, suprantama, kad negali būti niekumet pasiekta nė tobula laimė.

Iš to išeina, kad siela nuolat žengia prie didesnės tobulybės, o nuolatinis progresas tobulybės keliu suponuoja, kad žmogaus siela niekumet nemirs, kitaip sakant, suponuoja esant nemarią sielą.

Ko verta ta Kant'o etikos sistema? Kant'o nuopelnas yra tas, kad jis pabrėžė pareigą dorovingumo srityje. Pažvelkime dabar į kartinį Kant'o etikos akmenį. Ar gali mūsų praktiškasis protas būti galutinuoju pareigos šaltiniu, taip sakant, ar gali mūsų protas, neatsižvelgdamas į augštesnį autoritetą, uždėti mums pareigą?

Pirma mes turime atsiminti, kas tai yra įstatymas ir kas tai yra pareiga. Kada aš sakau, kad įstatymas uždeda man pareigą, tuomi aš tvirtinu, kad nuo manęs reikalaujama to ir to.

Įstatymas yra pareiškimas viršininko valios, duotos savo pavaldiniams. Kokia gi yra ta valia, kuri man pareiškia savo reikalavimus kategoriškoje formoje? Aišku, kad ta valia yra ne mano paties.

Įstatymai apriboja mano valią, mano valiai dažnai jie yra priešingi ir reikalauja atsisakyti nuo savo palinkimų ir griežtai jiems pasiduoti. Dėl to mes jaučiame įstatynus, kaip pančius, varžančius mūsų valią, ir jaučiame palinkimą priešintis jiems ir išlaikyti mūsų valios laisvę.

Tai jau žinojo žmonės ir senovėje: „Nitimur in vetitum semper cupimusque negata“.

Tad kokია yra ta valia, kuri leidžia dorovės įstatymus ir reikalauja nuo manęs paklusnumo? Kad tai ne mano paties valia ir ne mano tėvų ir ne tautos — tai aišku.

Įstatymai, kurie veikia visose tautose, visais laikais ir yra sujungti su protinga žmogaus natūra, yra tos natūros Autoriaus ir Jo valios pasireiškimas, turi būti priimamas, kaip paties Dievo balsas.

Kant'o etikos mokslas, tiesą pasakius, panaikina pareigą. Sakoma, kad praktiškasis protas pats sau uždeda pareigą. Tuo tarpu su kategoriškuoju imperatyvu yra šitaip: ta pati valia to įstatymo vykdymo neva griežtai reikalauja ir nori; ta pati valia, dažnai nusidėdama, jam priešinas.

Jei kas ir uždėtų sau pareigą, tai ta pačia galybe jis save gali nuo jos ir atleisti. Dėl to ta pareiga jo nevaržytų. Tokiu būdu, nieks pats sau pareigos neuždeda.

Pareigą teuzdeda tik vyresnysis savo pavaldiniams. Jis turi būti atskiras asmuo nuo pavaldinio. Iš tikro, ką gali reikšti tie įstatymai, kuriuos aš pats sau leidžiu ir nuo kurių aš kiekvienu momentu galiu save atleisti?

Įstatymai turi verčiančią jėgą, pamatuotą įstatymų leidėjo valia. Jei ta valia yra mano paties, tai įstatymas tiek teturi galios, kiek aš pats to noriu. Dėl to tokių įstatymų leisti nėra jokio tikslo: jei aš ką nors noriu daryti, tai tam aš nereikalingas jokių įstatymų. Jei aš nenoriu ko daryti, to nedarymo man negali sukliudyti jokie įstatymai, nes jie, kaip minėta, tik tiek teturi galios, kiek aš pats to noriu.

Kant'as elgiasi konsekventiškai. Jis tvirtina, kad žmogus, kaipo laisva būtybė, yra ne vien augščiausias įstatymų leidėjas, bet ir savo paties tikslas. Tuo tarpu, žmogus yra Dievo pada-

ras. Dievas yra visų kūrinių augščiausias tikslas. Žmogus yra paskirtas Dievui tarnauti, Jį mylėti ir tuo nusipelnyti amžiną laimę ateinančiame gyvenime.

Kitas svarbus Kant'o etikos dėsniis yra jo mokslas apie gerą valią. Gera valia yra gera ne tuomi, ką įvykdė, ne savo tinkamumu pasiekti kokiam nustatytam tikslui, bet tik savo norėjimu, t. y. pati savyje. Tai Kant'as tvirtina atvejų atvejais. Valios gerumas ar blogumas nepriklauso nuo jos objekto. Bet toks tvirtinimas yra aiškiai klaidingas. Valios tikslas, objektas ar motyvas yra valiai tas pats. Sakysime, kas nori meluoti, turi blogą valią, nes nori blogo. Tuo tarpu valia būti gailėstingam, kantriam yra gera, nes ji nori gero. Kad valia būtų gera arba, kitaip sakant, dora, Kant'as reikalauja, kad ji, vykdydama įstatymus, juos vykdytų dėl pačios pareigos. Kant'as be jokių įrodymų tvirtina, kad tai, kas yra mūsų pažinime ir turi būtinumo ir universalumo žymę, negali būti pasemta iš patyrimo, bet tegali išplaukti à priori iš mūsų proto. Dorovės įstatymai turi būtinumo ir universalumo žymę, taigi, jie yra à priori.

Tuo tarpu jau senovės graikų filosofas Aristotelis skelbė, o šv. Tomas Akvinietis nuodugniai ir visapusiškai išaiškino, kad mes, pasisėmę žinių iš patyrimo, abstrakcijos keliu prieiname prie universalių idėjų, prie būtinų ir universalių dėsnių.

Jei ta Kant'o supozicija yra netikra, tai griūna ir visa tai, ką Kant'as skelbia apie sintetiškus sakinius à priori.

Ir kategoriškasis imperatyvas, anot Kanto'o, yra sintetiškas sakinyis à priori. Tuo tarpu sintetiškų sakinių à priori nė būte nėra. Sveika logika aiškina, kad tarinys (predikatas) jungiamas tik tuomet su veiksmiu (subjektu), kada, juos palyginus, pasirodo, kad tarinys atitinka veiksnį. O tatau pasirodo tik palyginus vieną su kitu, arba iš patyrimo. Kito kelio visai nėra.

Ir Kant'as tvirtina, kad dorovės įstatymai turi būtinumo ir universalumo pažymį. Tuo tvirtinimu Kant'as prieštarauja sau pačiam. Anot Kant'o, tie įstatymai turi vertės kiekvienai protingai būtybei. Bet, to paties Kant'o pažinimo teorija, mes nieko tikra nežinome, kas dedasi už mūsų esančiame pasaulyje. Mūsų idėjos yra grynai subjektyvios mąstymo formos, į kurias mes pilame pojūčiais įgyjamus daiktų pažinimus. Kaip tad mes pasiekiamo tą žinojimą, jog yra visuotinių ir būtinų dorovės įstatymų? Atsistojęs ant savo pažinimo teorijos, Kant'as negali duoti į šį klausimą jokio atsakymo.

Autonomiškasis kategoriškojo imperatyvo įstatymas yra à priori praktiškojo proto mums padiktuotas. Kategoriškasis imperatyvas neturi jokio objekto. Objektas yra imamas iš patyrimo. Kategoriškojo imperatyvo generalė formulė, kaip matėme, yra šitokia: „Veik sulig tokiu principu, kurs galėtų tapti universaliu įstatymu. Dėl to, jei abejoji veikimo doringumu, paklausk pats savęs, kas būtų, jei visi taip veiktų“. Sulig Kant'u, formalė moralumo racija yra ta, kad valia vykdo savo pačios padiktuosius įstatymus ir vykdo juos tik dėl pačios pareigos. Kitais žodžiais, protas turi būti autonomiškas. Bet autonomiškas kategoriškojo imperatyvo įstatymas yra neracionalus, tad neracionali yra ir visa Kant'o doros sistema, nes įstatymas liepia taip veikti, kad to veikimo maxima galėtų tapti universaliu įstatymu; saky-sime, įstatymas įsako neužmušti nekalto, ir tai jis įsako ne dėl to, ir ne dėl to jo reikia klausyti, kad būtų galimas visuomenės gyvenimas, ne dėl to, kad svetima gyvybė būtų išlaikyta (nes pasiekama gerovė negali būti, anot Kant'o, veikimo motyvu, kad veikimas būtų doras), tuo labiau, kad tokia yra Dievo valia, nėra reikalo to įstatymo laikytis. Tai dėl ko to įstatymo reikia laikytis, dėl ko tad tas įstatymas yra? Į tą klausimą Kant'as neturi jokio atsakymo ir pats prisipažįsta, kad mes dažnai nesuprantame kategoriškojo imperatyvo būtinumo.

Praktiškasis protas su savo padiktuotuoju kategoriškuoju imperatyvu pasirodo neužtenkamas, o kartais gali priėti net prie absurdo. Sakysime, praktiškasis protas anarchistui uždeda pareigą nužudyti karalių ar kokį augštą valdininką. Ar jis turi klausyti to praktiškojo proto diktavimo, ar ne? Ar jis gerai darytų (ne vien subjektyviai, bet ir objektyviai) užmušdamas, ar ne? Jei gerai darytų, tai Kant'o paskelbtieji doringumo dėsniai veda į absurdą. Jei negerai, tai be generalio įstatymo dar reikalinga ir kita taisyklė, būtent, kad veikimo gerumas ar blogumas priklauso ir nuo valios objekto.

Kant'as be pamato tvirtina, kad visur esąs įsitikinimas, jog tiktai ta valia tesanti visai dora, kuri tik to nori, ką įsako įstatymas. Tuo tarpu visuotinis įsitikinimas yra kitoks. Žmogus dažnai dorais laiko ir tuos veikimus, kurie nėra įsakyti jokio įstatymo, kaip šit, jei kas pasišvenčia tarnauti ligonims, pavargėliams. Dar mažiau žmonės tėra įsitikinę, kad tie veikimai tėra dori tik tada, kada jie įsakyti įsakymų ir kada kas juos vykdo tik dėl pačiuos pareigos, dėl paties įsakymo. Žmonės yra įsitikinę, kad

dorai veikia ir tas, kurs tai daro iš meilės, ar pasigailėjimo, ar kitų kilnių motyvų.

Tiesa, Kant'as tvirtina, kad valia, kuri vadovaujasi įstatymais, padiktuotais kieno kito, kad ir paties Dievo, yra heteronomiška, ir tas žmogaus veikimas negali būti moralis, nes heteronomija yra, anot Kant'o, nesutaikinama su dorove.

Bet tų tvirtinimų neįrodė nei pats Kant'as, nei kas kitas. Ar aš galiu pats sau leisti įstatymus? Negaliu taip pat, kaip nė vienas negali būti savo tėvu.

Jei kaikurie turi teisę mums įsakyti, tai mes turime pareigą jų įsakymų klausyti. Veikiant vadovautis tik pareiga reiškia veikti tai, nes tai įsakyta teisėto autoriteto. Valdininkas ar kareivis veikia vadovaudamasis pareiga, kada jis vykdo duotąjį įsakymą dėl to, kad jam tai įsakė vyresnieji, kurių jis privalo klausyti.

Tvirtinti, kad toks paklusnumas nėra moralis, yra tuo pačiu griauti kiekvieną autoritetą.

Kant'o autonomizmas pasmerkia kiekvieną paklusnumą autoritetui ir teikia žmogui teisę teklausyti tik savo išleistųjų įstatymų.

Minėtasis autonomizmas griauja kiekvieną religiją. Religija iš esmės yra nužemintas pasidavimas Dievui ir jo įsakymams, pripažinimas Dievo savo neribotu Viešpačiu.

Tuo tarpu, sulig Kant'u, nėra dorovingas dalykas ką nors daryti dėl Dievo įsakymo. Autonomizmas atleidžia nuo Dievo mums uždėtos dorovės pareigos, pagaliau, užgina ką nors veikti vadovaujantis Dievo pažadėta laime, ar pagrasintųjų bausmių baime.

Tokiu būdu, dorybė lieka negalima, nes negalimas dalykas, kad žmogus neštų dorybių sunkumą tik dėl pačių dorybių. Tai pripažino ir pats Kant'as, sakydamas, kad tikrų jo etikos pasekėjų praktikoje beveik nėra.

Kant'o autonomizmas griauja iš pamatų krikščionybę, kuri stengiasi, kad įvyktų Dievo valia visur, kaip danguj, taip ir ant žemės. O Kant'o autonomizmas įsako žmogui: tebūnie tavo valia. Išganytojas sako: „Jei nori įeiti į amžiną gyvenimą, laikykitis Dievo įsakymų“, o Kant'as sako: „Jei tu ką darysi dėl to, kad Dievas tai įsakė, tavo elgimasis nebus doras.“

Jei Išganytojas buvo paklusnus iki mirties ant kryžiaus, toks Kristaus pasielgimas, anot Kant'o, nebuvo doras.

Ta Kant'o doktrina daugeliui dorų veikimų dorumo nepripažįsta. Visų pirma, ji dorumo nepripažįsta tiems veikimams,

kurie įvyksta be pareigos motyvo, bet kitu motyvu, nors tie veiksmai, žmonių nuomone, būtų net herojiški, nes, sulig Kant'u, tik tie veiksmai tėra dori, kurie yra įvykdyti dėl pačios pareigos; be to — tiems, kurie yra įvykdyti, norint nusipelnyti už tai atlyginimą danguje, arba dėl kokio palinkimo. Daug veikimų įvyksta iš meilės, pasigailėjimo, norint padaryti tuo kam nors gera ir t.t.

Jei, sakysime, motina labai myli savo vaikus, ir ta meilė ją verčia pasišvęsti jiems, tai, anot Kant'o, toks pasišventimas nebūtų doras, nes jis ne pareigos motyvu įvykdytas.

Nesuskaitoma daugybė krikščionių, apaštalai, Kristaus meile vadovaudamies, apleido savo turtus, išdalino juos pavargėlams, dėl Kristaus meilės kentėjo persekiojimus, išjuokimus ir, pagaliau, mirtį. Anot Kant'o, kadangi tai įvyko ne iš pareigos motyvo, neturi moralės vertės.

Taip pat ir Kristus, vadovaudamasis žmonių pasigailėjimu ir jų meile, vargo per trisdešimtį metų, kentėjo baisias kančias ir numirė ant kryžiaus. Kadangi tai įvyko ne pareigos motyvu, tai tas visas Kristaus veikimas, anot Kant'o, neturi moralės vertės.

Ir jeigu Kristus, prieš žengdamas žemėn žmonių atpirkti, būtų paklauses Kant'o ar jo pasekėjų, ar verta taip daryti, tad šie būtų atsakę, kad neverta, nes tai neturi moralės vertės. Taip pat, jei kas iš šv. Vincento Pauliečio arba šv. Petro Ksavero draugijos narių norėtų pasišvęsti tarnauti užkrečiamomis ligomis sergantiems, sakysime, raupsuotiesiems ir pasiklaustų Kant'o tuo reikalu patarimo, šis, be abejo, patartų to nedaryti, nes jokio įstatymo tai daryti nėra, o daryti ne iš pareigos motyvo neturi moralės vertės.

Tuo tarpu žmonės tokius veikimus, nors jie ir ne pareigos motyvu įvykdyti, laiko ne vien morališkais, bet ir herojiškais.

Be to, kadangi, anot Kant'o, priežastis ir pasekmė yra ne realios, bet tik subjektyvios mūsų proto kategorijos, ir kadangi Dievo buvimas moksliskai įrodomas tik su pagalba priežastingumo principo, kaip buvimas kuriančiosios priežasties iš buvimo sukurtųjų dalykų, kaip pasekmės, tad Kant'as ir paskelbė, kad Dievo buvimas teoretiškojo proto esąs neįrodomas. Bet jau matėme, kad mūsų pažinimas yra objektyvus, kad kategorijos atitinka realybę, kad dėl to su jų pagalba Dievo buvimą įrodyti lengvai galime.

Kant'o pasekėjai pažengė žingsnį toliau ir tapo panteistais. Tokiais buvo Fichte, Hegel'is, Schelling'as Krause ir kiti.

§ 22. Schleiermacher'is

Schleiermacher'is (1768—1834) skelbė, kad religijos esmė yra priklausyti nuo Dievo, o tas Dievas yra visata. Augščiausias žmogaus gėris yra ne individualis, bet socialis, tai yra nuolatinis žmonijos kilimas kultūroj. Kilimą kultūroj sudaro tas, kad protas vis labiau ir labiau gamtą pažįsta ir ją vis labiau priverčia sau tarnauti. Augščiausia kiekvieno žmogaus pareiga yra tą žmonijos progresą remti. Taigi, augščiausias žmogaus tikslas yra kultūros progresas.

Schleiermacher'io paskelbtasis etikos mokslas šiais laikais turi daug pasekėjų.

§ 23. Auguste Comte

Panašią etiką paskelbė pozityvizmo įkūrėjas Auguste Comte'as. Anot jo, augščiausias žmogaus uždavinys yra gyventi kito laimei. Nuo to jo sistema vadinasi altruizmu. Jis remiasi pozityviais faktais. Tokis faktas yra žmonija, kurią Comte'as ir padaro savotiško kulto objektu. Tą žmoniją mes turime mylėti, jos gerovei darbuotis.

Pozityvistai stato savo etikos sistemą nepareinamai nuo metafizikos, kitaip sakant, jie atmeta visa tai, kas, anot jų, yra transcendentalu, kitaip sakant, virš pojūčių. Tačiau, atmetus pamatinės logikos ir metafizikos nustatytas tiesas, atmetus pamatinius logikos ir metafizikos principus, kaip tai, kontradikcijos ar priešingumo principą, nepripažįstant Dievo, nemarios sielos, laisvos valios buvimo ir t. t., tikra prasme etikos sistema yra negalima.

Pozityvizmas netrukus susijungė su transformizmu arba evoliucionizmu.

§ 24. Evoliucionizmas

Tos etikos skelbėjai yra Herbart Spencer ir Darvino mokiniai. Jie tvirtina, kad visas pasaulis kartu su žmogumi, jo dora ir protu yra mechaniško atomų proceso padaras ir nuolat tebesivysto.

Dėl to, anot evoliucionistų, etika yra mechanikos dalis. Tos etikos principai turi būti semiami iš fizikos, biologijos, psichologijos ir sociologijos. Tie principai yra universalės evoliucijos taisyklės.

Etikos uždavinys, anot evoliucionistų, yra tuos principus nurodyti ir prie jų taikinti žmonių veikimą, nurodyti ne ką žmonės turi daryti taikindamiesi prie nurodytų principų (nes žmogus

neturi laisvos valios, yra visiškai determinuotas), bet nurodyti, ką žmonės veiks laikydamies tų principų.

Savo „Sintetiškoje filosofijoje“ Spencer'is tvarko savo etikos sistemą sulig materialinės evoliucijos dėsniais. Anot jo, geras yra tas veikimas, kurs daugina gyvybę arba kūno malonumus ir mažina nemalonus.

Kadangi žmonija dar nepasiekė tobulo išsivystymo laipsnio, tai pavienio asmens gerovė dažnai patenka į konfliktą su visuomenės gerove. Dėl to šiais laikais visai geras veikimas yra negalimas, bet reikia daryti visokius kompromisus tarp egoizmo ir altruizmo.

Bet kuomet žmonija išsivystys, tuomet kiekvienas, sekdamas savo egoistiškus palinkimus, didins ir žmonijos gerovę. Tuomet įvyks tobula harmonija tarp egoizmo ir altruizmo.

Pagrindinė evoliucionistų klaida yra ta, kad jie mano galint iš netobulo išsivystyti tobulą, iš žemesnio — augštesnį. Priėmus panteizmą, nebėra jokio skirtumo tarp dora ir bloga, nes galutinai Dievas yra autorius ne vien gerumų, bet ir viso blogumo, kurs yra pasaulyje. Doros sritį perkelti į gamtos sritį reiškia dorą panaikinti, nes gamtos sritis yra būtinumo sritis, o doros sritis yra laisvės sritis.

Evoliucionistai sako, kad juo labiau žmonės įsitikins, jog už dabartinį skurdą nebus po mirties jokio užmokesčio, juo labiau jie rūpinsis pagerinti savo dabartį. Tebūnie ir taip. Bet iš kur ta žinia, kad tuomet žmonės ieškos laimės ne vien sau, bet ir kitiems, ir nesivadovaus pliku savo egoizmu? Iš kur tuomet tas pasišventimas kitų labui, o ne ieškojimas bet kokiomis priemonėmis pilniau patenkinti savo užgaidas? Nusmukus religijai, jei turtai negalėtų visiems suteikti to, ko jie trokšta, pavydo būty nesulyginamai daugiau, kuris labiau užnuodytų gyvenimą.

§ 25. Pesimizmas

Pesimizmą skelbė Arthur Schopenhauer'is (1788—1860). Anot jo, laimės būti negali, nes pasaulis pats yra blogiausias, pilnas vargų ir nelaimių. Dėl to aukščiausias žmogaus tikslas yra panaikinti norą gyventi. Tai ypatingai pavyksta per asketiką. Etikos uždavinys yra mažinti skurdą ir nelaimes gailestingumo darbais.

Edwardas v. Hartmann (1842—1906). Anot jo, nors šis pasaulis yra ir geriausias iš galimų, tačiau ir jis savyje yra taip blogas, kad daug geriau yra nebūti, negu būti. Anot Hartmann'o, etikos uždavinys dabartinėje evoliucijos stadijoje yra kelti kul-

tūrą ir skleisti nuomonę, kad pasaulis yra labai blogas, kad geriau yra nebūti, negu būti ir tuo panaikinti norą gyventi. Anot Hartmann'o, vykdyti svetimus įsakymus, elgtis pagal svetimą valią ir manyti, kad toks veikimas gali būti doras, yra taip pat neišmintinga, kaip svetimu valgymu norėti save papenėti. „Jei nori save papenėti, pats valgyk, jei nori dorai gyventi, elkis savo valia“. (E. v. Hartmann, Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins).

§ 26. Fr. Herbart'as

Fr. Herbart'as (1776—1841) turi daug pasekėjų, ypač psichologų ir pedagogų tarpe. Anot Herbart'o, dora nėra pamatuota Dievo įsakymais. Etika yra estetikos dalis, ir sprendimai doros srityje yra nuo mūsų nepareinantieji skonio sprendimai. Jie mums arba patinka arba nepatinka, ir tuo nurodo, kas yra gera, kas bloga. Iš tų skonio ištarmių arba sprendimų, kurie pradžioje yra tik estetiški, pamažėl kuriasi visa sistema — etika.

Kad būtų įvykdyta pareiga, turi būti valios sutikimas, kuri savo tikslu pastato daryti tai, kas pagirtina, ir saugotis to, kas peiktina. Pareigą uždėti kitas asmuo neturi teisės. Veikimas, įsakomas kito asmens, negali būti doras. Doras veikimas bus tik tai, arba tik tos pareigos atlikimas tebus doras, kurią pati žmogaus valia jam uždėjo. Doras sau pačiam uždeda pareigą. Nė vienas svetimas autoritetas negali man įstatymų leisti, kaip tik mano paties valia.

§ 27. Zeller'is

Iš dabartinių etikų paminėtinas yra Zeller'is. Jis laikosi Kant'o kategoriškojo imperatyvo, atsisako visai ir nuo tų likučių tikėjimo į Dievą, kuriuos dar buvo palikęs Kant'as. Anot jo, pareigos supratimas taip pat stipriai veikia, ar žmogaus protėviai buvo dievai ar gorilos. Vienintelis etikos pamatas yra nujautimas to, kuo žmogus yra kaltas pats sau (arba privalo atiduoti pats sau). Kas veikia tik dėl to, kad įvykdytų svetimą valią, tas yra dar nesubrendęs doros dalykuose ir kaip mažas vaikas laikosi tėvų autoriteto. Veikimas vykdant svetimą valią nėra doras.

§ 28. W. Wundt'as

W. Wundt'as jungia dorą su tikėjimu, bet tas tikėjimas nesisiria nuo jausmų. Tikėjimas į asmeninį Dievą yra, anot Wundt'o,

fantastiškas priedas. Wundt'as yra socialio eudemonizmo arba utilitarizmo šalininkas. Anot jo, doro veikimo tikslas yra kultūros progresas.

§ 29. Fr. Paulsen'as

Socialinio eudemonizmo ar utilitarizmo šalininkas yra Fr. Paulsen'as. Anot jo, religija niekumet neišnyks, nes ji yra tvirtai pamatuota žmogaus jausmais. Bet religijos, anot Paulsen'o, nereikia sumaišyti su tikėjimu į asmenišką Dievą. Jis jau baigia mirti ir niekumet nebeatgys. Tikėjimas į pomirtinį gyvenimą yra tik sapnas, ir nepatartina doros sistemą statyti ant tokio netikro dalyko, kaip tikėjimas į ateinantį gyvenimą. Religija yra ne kas kita, kaip pagarbos jausmas begalinei visatai, iš kurios išteka ir į kurią įteka gyvenimas. Iš tos pagarbos savaimė išplaukia nusižeminimas ir pasitikėjimas. Nusižeminimas prieš visatą ir pasitikėjimas tos visatos galybe. Doros nujautimas žmoguje yra produktas tolygaus organo, kokis gyvulyje yra instinktas.

§ 30. Prancūzijos nepriklausomosios etikos šalininkai

Prancūzijoje nepriklausomosios nuo tikėjimo doros dideli apaštalai yra Paul Bert ir Jules Ferry.

§ 31. Amerikos nepriklausomosios etikos šalininkai

Jungtinėse Amerikos Valstybėse betikybinei dorai platinti New Yorko universiteto profesorius Felix Adler'is įsteigė etiškos kultūros draugiją. Jo padėjėjais buvo V. M. Salter ir Stanton Coit. Netrukus tokios draugijos buvo įsteigtos Philadelphijoje ir Chicagoj. Jos susidėjo į etiškos kultūros draugijų sąjungą (Union of the societies for ethical Culture). Jie skelbė doros sistemą, nepriklausomą nuo tikėjimo.

§ 32. Etiškos kultūros draugija Vokietijoje

Vokietijoje nepriklausomos nuo religijos etiškos kultūros draugija įsteigta Berlyne 1892 metų spalio m. 18 dieną. Jos įsteigėjai buvo prof. W. Förster ir prof. G. v. Gizycki. Prie jų prisidėjo profesoriai: Fr. Jodl (Prahos), W. Wislencus (Strasburgo), Ferd. Tönnis (Kiel), Theobald Ziegler (Strassburg), Al. Riehl (Freiburg in Br.) ir kiti.

§ 33. Tarptautinė etiškos kultūros sąjunga

1893 m. Eisenache buvo nepriklausomosios etikos šalininkų susirinkimas. Tarp ko kita, ten nutarta įsteigti nepriklausomo-

mos nuo tikėjimo etikos šalininkų tarptautinę sąjungą, kuri ir tapo įsteigta Zūriche 1896 m. Tarptautinės sąjungos sekretoriato centru išrinktas Zūrichas. Įsteigtas tos sąjungos generalis sekretoriatas, o pirmuoju sekretorium išrinktas prof. Fr. W. Förster'is.

Prie tos sąjungos prisidėjo nepriklausomosios etikos šalininkai, gyvenantieji Jungtinėse Amerikos Valstybėse, Anglijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Italijoje, Šveicarijoje.

§ 34. Friedrich'as Nietzsche

Nietzsche's jaunystė ir mokslo metai

Friedrich Nietzsche labai daug prisidėjo prie doros nusmukimo, ypač jaunuomenės tarpe. Nietzsche pats sakydavos esąs ne vokiečių, o lenkas. Jo protėviai buvę grafai Niecki, ir tuo jis labai didžiavosi.

Friedrich Nietzsche gimė Röcken'e 1844 metų spalio m. 15 d. Nietzsche gyveno moterų tarpe, bet išaugęs nė su viena nesituokė, kad sau nevaržytų savarankiškumo.

1864 m. spalio mėn. 16 dieną Nietzsche įstojo Bonn'os universitetą. Ten jis pradžioje studijavo protestantų teologiją, o vėliau senovės klasikinę filologiją paš garsingą anų laikų profesorių Friedrich Wilhelm Ritschl. Išbuvęs metus Bonn'oje, 1865 m. spalio mėnesį Nietzsche persikėlė į Leipzigo universitetą, ypač dėl to, kad ten persikėlė jo profesorius Friedrich Wilhelm Ritschl.

Leipzige Nietzsche studijavo filologiją. Čia jis susipažino su Schopenhauer'io filosofija ir tapo jo pasekėju. Po dviejų metų, t. y. 1867 m., Nietzsche pabaigė Leipzigo universitetą. Tais pačiais metais jis buvo paimtas į kariuomenę, iš kurios paleistas, 1868 m. vėl sugrįžo į Leipzigą išlaikyti egzaminų ir gauti daktaro laipsnio.

Tuo tarpu Bazelio universitete tapo laisva klasikinės filosofijos katedra. Kreiptasi Leipzigan į profesorių Ritschl, kad jis nurodytų tai katedrai kandidatą. Ritschl parekomendavo Nietzsche, ir šis, dar nė egzaminų neišlaikęs, buvo pakviestas extraordinariu profesorium į Bazelio universitetą, o Leipzigo universitetas jam tuomet suteikė daktaro laipsnį.

Bebūdamas Bazelio universitete profesorium, Nietzsche ima sirgti. Smarkūs galvos skaudėjimai ir nervų iširimas 1876 m. priverė jį vieniems metams nuo universiteto paskaitų pasitraukti ir važiuoti gydytis. Gydymas nieko nepadėjo. Jo sveikata ilgai-

niui tiek suiro, kad jis buvo priverstas visai atsisakyti iš universiteto. Tuo tarpu Nietzsche buvo taip labai prisirišęs prie gyvenimo, kaip Schopenhauer'is kad mokė nuo gyvybės atsisakyti.

Galop, pradeda rodytis proto ligos, arba pamišimo, simptomai. Anot prof. Theobaldo Zieglerio, Nietzsche's proto pamišimo liga prasideda laikotarpyje tarp 1882—1885 metų. Lichtenberger savo veikalė „La Philosophie de Nietzsche“ sako: „Neilgai trukus, prasidėjo proto pamišimas. Kortelė, parašyta Brandes'ui 1889 m. sausio m. 4 d. nebepalieka jokio abejojimo apie Nietzsche's proto būklę. Tai aiškiai pamišėlio darbas“. Pamišėliu Nietzsche buvo nuo 1889 metų. Jo pamišimas didėjo. Jis mirė pamišęs 1900 metų rugsėjo m. 25 d.

Nietzsche parašė daug veikalų, kurių vardai pasižymi keistumu:
Die geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik 1871 m.
Menschliches Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister. 1878—1880.

Vermischte Meinungen und Sprüche 1879 m.

Der Wanderer und sein Schatten 1880.

Morgenröte 1881.

Die fröhliche Wissenschaft 1882.

Also sprach Zarathustra. I dalis — 1883 m., II — 1883, III—1884, IV—1892 m.

Jenseits von Gut und Böse 1886.

Zur Genealogie der Moral 1887.

Götzen-Dämmerung, oder wie man mit dem Hammer philosophiert 1888.

Iš Nietzsche's paliktųjų raštų, kuriuos išleido kiti, paminėtini šie: „Der Wille zur Macht“, „Der Antichrist“ ir „Ecce Homo“. Šis paskutinysis veikalas yra jo paties gyvenimo prisiminimai.

Tuose savo veikaluose Nietzsche filosofuoja tikrai su kūjo pagalba, griaudamas krikščioniškosios doros pamatus.

Keistas dalykas, kad daug, ypatingai jaunimo, negali atsidžiaugti tais ypačiai Nietzsche's veikalais, kuriuos jis parašė mažiau ar daugiau pamišęs. Tai tikras signum temporis, kurs liudija, kiek žemai yra nusmukę tie jaunuoliai. Nietzsche's kalba yra graži, vaizdinga. Tuo ji patraukė nemaža skaitytojų. Nietzsche's raštuose jokios sistemos nėra. Paprastai, tai yra atskiros išbarstytos mintys, ir tos pačios dažnai prieštarauja kita kitai. Nietzsche tvirtina paprastai be jokių įrodymų. Tas mintis surankiojus ir suvedus į vieną sistemą, pasirodo, kad Nietzsche yra

dekadentas filosofas, pasižymėjęs ypatingomis nuomonėmis ypač religijos ir etikos srityje.

Atsisakymas nuo tikybos, įsigalėjimas panteizmo, o ypač materializmo, sustiprino tokiaame žmoguje gyvulį, sukėlė troškimą kuo daugiausia pasinaudoti šio gyvenimo malonumais.

Kadangi laimės pasaulyje nėra, tad gimsta ir plėtojasi pesimizmas. Tokiam žmogui gyvenimas atrodo aklas atsitikimas, įvykęs tarp dviejų tuštumų. Tokio gyvenimo betiksliskumas ir tuštumas yra aiškus, o kada kova, nelaimės, nemalonumai, skausmai ima stipriai slėgti tokį žmogų, jis dažnai tada susimano, kad gyventi neverta ir, kad išsilaisvintų nuo gyvenimo sunkumų, jis daro sau galą.

Jei jo gyvenimo sąlygos yra patogios, toks žmogus paprastai stengiasi iščiulpti visus šio gyvenimo galimus saldumus. Tokiais paprastai yra dekadentai. Jie labai dažnai yra žmonės palieę, šalti, tejaučią tik tai, kas rišasi su jų asmenimi ir jų savi-meile. Dekadentas nebetiki į nieką, kas žmogaus širdį uždega.

Jis yra savimeilis, įsitikinęs, kad pasaulis turi tarnauti tik jo fantazijai. Eidamas savo sergančios fantazijos keliais, jis savotiškai supranta ir estetiką, ir etiką, ir, aplamai, filosofiją.

Nietzsche buvo labai šališkas ir mylėdamas, ir neapkęsdamas, ir garbindamas, ir peikdamas. Jei kas jam patiko, jis nebe-matė jame jokių ydų. Bet kada tas fantazijos kūrinys ilgainiui išsisklaido, jis patenka į kitą kraštutinumą.

Pavyzdžiui, prisiminkime, kas atsitiko su Wagner'iu. Dar Leipzige tebebūdamas, Nietzsche susipažino su garsiuoju kompozitorium Richardu Wagner'iu ir tapo entuziastišku jo šalininku. Jam rodėsi, kad per Wagnerio muzikales dramas atgims graikų kultūra dabartinėje žmonijoje. Tatai tų dramų pastatymą Bay-reuthe Nietzsche laikė vienu iš svarbiausių įvykių naujosios kultūros istorijoj.

Bet netrukus Nietzsche pradėjo skelbti, kad jis Wagneriu apsvylęs, Wagnerio muzikalės dramos jam nebeapatinka, jis ima prieš jas kovoti, ypač kad jis tose dramose suradęs krikščioniškumo elementų. Labiausiai jam nepatinka „Parcifal“, kuris, Nietzsche's nuomone, esąs krikščionybės apoteozė.

Nietzsche pasižymėjo savo puikybe, kuri priėjo ligi beprotybės ribų.

Pačiu svarbiausiu Nietzsche's veikalu yra laikomas „Also sprach Zarathustra“. Zarathustra buvo senovės persų religijos įsteigėjas. Bet čia tuo Zarathustra yra Nietzsche pats.

Apie savo veikalus, o ypač apie šį, Nietzsche yra labai augštos nuomonės. „Aforizmas, sakmė“, kalba Nietzsche, „yra vokiečiams amžinosios formos. Aš didžiuojuos tuomi, kad dešimtimi sakinių galiu pasakyti tai, ką kiti tegali pasakyti visoje knygoje, arba ir toje negali. Aš daviau žmonijai giliausią knygą, kokią ji turi, mano Zaratustrą“ (Nietzsche, *Götzendämmerung*). Taigi, anot Nietzsche's, jo Zaratustra esanti giliausia knyga, kurią turi žmonija. Ir kitoje vietoje apie tą savo knygą jis sako: „Mano Zaratustra yra veikalas taip tolimas, taip gražus, jog reikia turėti savo gyslose dievišką kraują, kad suprastum jo paukštišką balsą (*Vogelstimme*)“.

Tuo tarpu Nietzsche toli gražu nėra toks gilus ir toks originalus, kaip pats kad skelbias.

Mokslas, kurį jis paskelbė savo veikale „Also sprach Zarathustra“, yra pasemtas iš senovės Graikijos sofistų ir skeptikų, iš Th. Hobbes'o natūralizmo, Schopenhauer'io monizmo, Darvino teorijos. Prie to ten dar primaišyta paradoksų, kuriuos skelbė J. J. Rousseau ir Diderot.

Nietzsche save laikė aukštesniu už visus pasaulio genijus ir, pagaliau, už patį Kristų. „Jis gyrėsi matęs save, sėdantį ant sosto debesyse“, sako E. Mauerhof („*Götzendämmerung*“ Halle 1907), o dangaus ir žemės didžiūnus, kaip tai Götthe, Shakespeare'ą, Wagner'į, Kan'tą, Schopenhauer'į, Platoną, Aristotelį, pagaliau patį Kristų, po savo kojų“. Jis pranašavo, kad žmonija per tūkstančius metų savo aukščiausius prižadus (priesaikas) darys jo vardu.

Savo veikale „Also sprach Zarathustra“ šit kaip Nietzsche argumentuoja, kad Dievo nėra: „Jei Dievas būtų“, sako Nietzsche, „kaip aš iškęščiau Dievu nebuvęs. Taigi, nėra jokio Dievo“. Tas pasakymas charakterizuoja ir Nietzsche's protavimo būdą ir jį patį. Čia, rodos, girdi nelaimingojo Liuciferio prasimušančią puikybę, pasiekusią paties augščiausio laipsnio. Nors čia pasirodo tokia Nietzsche's puikybė, tačiau logikos čia nėra nė kiek.

Nietzsche's pasauližvalga keitėsi.

Savo, kaip filosofo, veikimo pradžioje Nietzsche pripažįsta kažkokią miglotą dievybę, pasaulio principą, kurį jis vadina amžinai vienu (*Ur-Eine*). Tas amžinai vienas esąs amžinai kenčiąs, pilnas prieštaravimų, reikalaująs nuolatinio išganymo. Tuo tikslu jis gaminąs matomąjį pasaulį, kuris esąs tik išvaizda (*Schein*).

Bet amžinai vienam tas pasaulis esąs žavinčiu reginiu, per kurį jis išsilaisvina nuo amžinų skausmų.

Kaip amžinai vienas, taip pat darąs ir žmogus, tik mažu mastu. Ir šis kuriąs miniatiūroje savotišką pasaulį — išvaizdą (Scheinwelt), — dailę, kad išsilaisvintų nuo pasibjaurėjimo, kurį teikia gyvenimas.

Taigi, sulig Nietzsche, dailė turi žmogų išlaisvinti nuo pesimizmo. Jei dailės nebūtų, žmogaus gyvenimas būtų nepakenčiamas. Taip pat, jei nebūtų pasaulio, amžinai vieno gyvenimas būtų nepakenčiamas. Tatai, anot Nietzsche's, pasaulis yra dievybės išgelbėtojas nuo amžino skausmo, taip pat ir dailė yra žmogaus išgelbėtoja iš šio pasaulio skausmų (Weltschmerz).

Pažvelkim, ko yra verta ta jo filosofija. Iš kur Nietzsche žino, kad tas amžinai vienas yra savyje pilnas prieštaravimų, arba amžinai kenčiąs. Nietzsche niekur neduoda jokių to įrodymų. Toliau klausiame Nietzsche, jei tas pasaulio principas yra savyje pilnas prieštaravimų (kontradikcijų), kaip jis gali egzistuoti? Juk elementariai galvojimo dėsniai rodo, kad negali egzistuoti tai, kas yra pilna prieštaravimų. Dėl ko tas amžinai vienas turi amžinai kentėti, kas jam tą skausmą gamina? Dėl ko mūsų pasaulis turi būti ne realus, o tik išvaizda? Nietzsche neturi į tai jokio atsakymo. Jei pasaulis tėra tik išvaizda, o ne realus dalykas, kaip jis gali realiai išlaisvinti amžinai vieną nuo amžino skausmo? Jei pats pasaulis, anot Nietzsche's ir Schopenhauer'io, yra toks blogas ir toks pilnas skausmo, kaip jo matymas gali amžinai vieną išlaisvinti nuo skausmo ir suteikti jam laimę? Tatai Nietzsche's filosofijos pamatai yra fantazijos kūriniai, ir dar pilni prieštaravimų.

Ilgainiui ir pats Nietzsche tapo nebepatenkintas tais savo filosofijos pamatais. Ir jis pamatė, kad viena dailė negali žmogaus pakelti į augštesnį kultūros laipsnį, nes ji remiasi daugiausia jausmais, o už jausmus augštesnis yra protas, mintis, kuri galinti pasiekti augščiau už visas iki šiol gyvuojančias nuomones. Tad Nietzsche tampa karštu laisvamaniu.

Savo veikale „Also sprach Zarathustra“ Nietzsche giriasi esąs bedievis ir sakos noriai būsiąs valdiniu to, kurs būtų už jį dar didesnis bedievis (gottloser). Savo ateizmą jis stengiasi praktiškai pamatuoti. Šitame dalyke jis yra diametraliai priešingas Kant'ui. Anot Kant'o, Dievo buvimas yra praktiškojo proto postulatas, o anot Nietzsche's, praktiškojo proto postulatas yra Dievo nebuvimas.

Nietzsche tvirtina, kad Dievas būtų žmonijai pavojus ir kliudytų pasiekti savo idealą, užkirstų žmogui kelią tapti augščiausiu. Jis, kaip minėjau, sakosi, kad negalėtų pakešti, jei būtų koks Dievas, augštesnis už jį. Nietzsche yra vienas iš karščiausių kovotojų prieš tikėjimą į Dievą. Sunaikinimą tikėjimo į Dievą jis laiko didžiausiu visų laikų darbu. (*Die fröhliche Wissenschaft*). Taigi, Nietzsche yra ateistas.

Nietzsche buvo darvinistas. Jis nepripažino jokio kūrimo. Anot jo, iš neorganiškosios medžiagos išsivystę augalai, iš augalų — gyvuliai, o iš gyvulių — žmonės. Nietzsche buvo grynas materialistas ir nepripažino jokios laisvos valios. Reiškia, pasaulyje viskas yra determinuota.

Tatai ir klausime Nietzsche ir visus kitus laisvamanius: kaip galite laisvai manyti, jei jūsų manymas yra nelaisvas? Tad ir Nietzsche ir kiti laisvamaniai, nepripažindami laisvos valios ir vadindami save laisvamaniais, prieštarauja patys sau.

Ilgainiui Nietzsche svarbiausiu elementu žmoguje ima laikyti ne protą ar laisvą mintį, bet valią. Šit kaip jis prieina tą įsitikinimą.

Nietzsche kankino ligos, didi galvos skaudėjimai, o jis troško linksmo, pilno gyvenimo. Tad visa savo valios jėga jis kovoja su liga, stengiasi ją nugalėti. Tai verčia Nietzsche kreipti didesnę dėmesį į valią, kurią jis ilgainiui pripažįsta pačia svarbiaja žmogaus pajėga. Jis mėgsta žemės gyvenimą sveiką, linksmą, kad tame gyvenime jam viskas tarnautų. Kas gi yra tas gyvenimas? Jis, anot Nietzsche's, yra valia pasiekti galybei — *Wille zur Macht* (*Jenseits von Gut und Böse* I. 229,230).

Tatai tie šaltiniai, iš kurių išplaukė Nietzsche's etika. Taigi Nietzsche's etika stovi pastatyta ant materializmo, ateizmo ir darvinizmo. Dabar pažiūrėkime, kaip išrodo pati Nietzsche's etika.

Surinkus išpujotas Nietzsche's mintis į vieną sistemą, pasirodo, kad jis etikos srityje skelbė šit ką.

Žiloje senovėje žmogus buvęs skernagis žvėris. Jis buvęs labai graži, šviesių plaukų bestija, kuri valkiojos ištroškusi plėšimų ir nugalėjimų.

Tas skernagis žmogus buvęs laisvas nuo visų pančių, kuriuos uždeda visuomenė. Savo skernagiškoje žvėriškos sąžinės nekaltybėje tie žmonės vaikščiojo linksmi ir, lyg žaisdami, skleidė aplink save mirtį, gaisrus, kankino (torturavo) kitus žmones. Tie šviesių plaukų skernagiai žmonės buvo garbingųjų tautų protėviai. Užpuldami menkesniašias tautas, jie nugalėjo jas ir

padarė savo vergais. Tų vergų būdavo daugiau, negu pačių nugalėtojų. Taip susidarė du luomu — ponų ir vergų.

Ponų luomas nustatė savotiškus etikos principus, ėmė skirti, kas gera, o kas bloga. Gera buvo vadinama tai, kas buvo poniška, aristokratiška, kas buvo reikalinga ar naudinga palaiykiti nugalėtojų valstybei, aristokratų luomui ir t. t. O bloga buvo tai, kas buvo vergiška, arba pritiko prasčiokams. Ponų luomas laikė geromis savo luomo ypatybes, o blogomis laikė nugalėtojų, pavergtųjų ypatybes. Jų nuomone, dorybėmis buvo išdidumas, puikybė, drąsa, širdies kietumas, skernagystė (plėšrumas), niekinimas pavoju, ieškojimas nuotykių ir t. t. Blogu buvo laikomas bailys, lengvai leidžias save pažeminti, pataikaujās galiūnams, nesilaikās žodžio ir t. t. Taip, anot Nietzsche's, supratę dorą ponai.

Vergų luomas skelbė visai priešingą dorą. Vergas smerkė ponų dorybes, jis aukštino ir dora laikė tai, kas jam galėjo palengvinti vargą. Vergai dorybe laike pasigailėjimą, minkštą širdį, šelpimą vargšų, kantrybę, nusižeminimą ir t. t. Mat, visa tai palengvina vargus vargti. Tatai vergų etika buvo paremta utilitarizmu.

Ilgą laiką tos dvi etikos, poniškoji ir vergiškoji, gyveno šalia viena kitos. Bet ilgainiui vergai pakėlė revoliuciją. Ponų etika liko nustumta nuo savo sosto, o jos vietą užėmė vergų etika. Tuomet įvyko didi atmaina supratime to, kas gera, o kas bloga. Kas ponų etikos buvo laikoma dora, dabar tapo bloga, o kas jų buvo laikoma bloga, dabar tapo gera. Ta pervarta, anot Nietzsche's, yra vergų maištas etikos srityje.

Tą pervartą padarė žydai. Jų pranašai pirmieji ėmė skelbti blogais turtus, plėšimus, pasileidimą ir t. t., o dorybėmis skelbė neturtą, pasigailėjimą ir t. t. Tas žydų sukilimas buvo kerštas, padarytas valdančiajam luomui, kurs slėgė Izraelį.

Iš to sukilimo ir keršto, kuris buvo gudri politika, išsivystė krikščionybė. Krikščionys tą etiką patobulinę ir toliau skelbė.

Ta krikščioniškoji vergų etika, kurią Nietzsche vadina bandos gyvulių etika, visai nugalėjusi ponų etiką ir tebeviešpataujanti civilizuoiose pasaulio tautose iki pat šiolei. Kryžius, seniau keršto priemonė, tapo vergų etikos triumfo ženklų.

Vergų etika (krikščioniškoji etika), kuri įsako suvaldyti savo geidulius, tiesa, atkeršijo ponų luomui, suvaržė žmogų-žvėrį, suėtikė geresnių gyvenimo sąlygų bandos gyvuliams (Herdentiere), prasčiokams, bet pakenkė žmonijai, nes sustabdė augsčiausiojo tipo žmonių-žvėrių vystymąsi.

Nuo krikščionybės atsiradimo ir įsigalėjimo žemės gyvenimas, kurs pirmiau buvo malonumas bent ponų luomui, tapo visiems kankynė. Vergų etika (krikščioniškoji etika) smerkia geidulius, žiaurumus ir kraugerystes. Bet pamatinio instinkto smerkimai ir varžymai nesunaikina.

Instinktas, sukliudytas išsiveržti viršun, grįžta vidun. Žmogaus-žvėries varžomas instinktas atsikreipia prieš patį žmogų. Žmogus, užuot krimtęs kitus, kremta pats save, daro žaizdas sau pačiam. Norėta prijaikinti tą žvėrį, bet jis ilgisi savo gimtųjų tyrų ir, negalėdamas kankinti kitų, jis pats save kankina. Tas savęs kankinimas yra sąžinės griaužimas. Tokiu tad būdu, anot Nietzsche's, atsirado sąžinės griaužimas ir nuodėmės sąvoka.

Kritika įrodė, kad Darvino teorija turėjo didžios įtakos Nietzschei. Sulig Darvinu, augštesnės rasės žmonės turi teisę išnaudoti žemesnės rasės žmones. Tą patį skelbia ir Nietzsche. Anot jo, nei Graikija, nei Roma, nei Babilono valstybė, nei Egiptas nebūtų taip augštai pakilę kultūroj, jei ne vergija. Arba, kaip Gobineau kad sako: San Domingo prieš panaikinant vergiją žydėjo papročių elegancija, žėrėjo turtai. Paleistieji vergai sunaikino kultūrą, kaip išsiveržęs iš savo ribų mėšlynas. Juk milžiniškos Egipto piramidės, gražieji Graikijos trobesiai, šventyklos, ilgieji Romos akveduktai, militariniai keliai, visa tai yra priverstinio žmonijos darbo vaisiai. Nietzsches nuomone, vergijos panaikinimas yra tikra piktadarybė. Nietzsche sunaudoja visą savo iškalbos galybę įrodyti, kad vergija yra būtina ir kad ją reikia vėl įvesti. „Vergija priklauso prie kultūros esmės“,— sako Nietzsche „Mes be vergijos pražūsime. Tik vergijos dirvoje tegali išaugti stebuklingas Graikijos kultūros medis“.

Nietzsche yra nepalankūs ir darbininkų luomui. Darbininkų klausimą jis laiko kvailybe... Apie kaikiuriuos dalykus visai nieko neklausama. Padarius kvailybę, sako Nietzsche, panaikinus vergiją, reikia bent į darbininkų luomą neįleisti augštesniojo išsilavinimo ir sušvelnėjimo.

Nietzsche visa savo galybe niekina liaudį, ar šiaip jau žmones. Jis juos vadina bandos gyvuliais. Savo veikale „A. sp. Zarathustra“ jis sako „Gyvenimas yra malonumų šaltinis. Bet kur kartu geria ir liaudis, ten visi šuliniai yra užnuodyti“. (Das Leben ist ein Born der Lust. Aber wo der Gesindel mittrinkt, sind alle Brunnen vergiftet“). Daugumos gerovė, sako Nietzsche, yra priešinga mažumos gerovei. Manyti, kad daugumos gerovė yra

augštesnė už mažumos gerovę, yra klaidinga. Prieš pastangas panaikinti skirtumus turime skelbti baisią, bet žavinčią taisyklę, kad išrinktųjų mažuma yra svarbesnė.

Krikščionybė sugražino moteriai pagarbą, teises ir kaip motinai, ir kaip žmonai, ir kaip mergaitei. Moderniškoji pagonybė bando panaikinti tą kultūros laimėjimą. Darvino raštuose aiškiai pasakyta: juo augščiau pasikeli gyvulių serijoje, juo didesnis yra lyčių skirtumas, juo žemiau smunka moteris, palyginant su vyru. Tą Darvino nuomonę triumfaliai skelbė ir Nietzsche. Jis kalba apie moteris su didžiu paniekinimu. Anot jo, niekas taip nekludė žmonijai vystytis į antžmogius, kaip moterys.

Gilios minties žmogus, anot Nietzsche's, tegali manyti apie moterį tik orientališkai. Jis turi laikyti moterį skirta tarnauti ir vergauti.

Nietzsche yra labai priešingas artimo meilei ir pasigailėjimui. „Silpnieji turi būti išnaikinti“, sako Nietzsche, „tai yra pirmasis mano artimo meilės sakiny“. „Baisiausia visų nedorybių yra artimo meilė“. „Kas yra silpnas, tą reikia pastūmėti“.

Sveiko žmogaus pamatiniu juo instinktu yra ne pasigailėjimas, bet egoizmas ir žiaurumas. Prievarta, išnaudojimas, sužeidimas, sunaikinimas nėra savyje blogi, nes gyvenimas iš esmės funkcionuoja prisilaikydamas prievartos, išnaudojimo, sužeidimo, sunaikinimo.

Nietzsche pasmerkė teisingumą ir lygybę. Jis neapkentė tų, kurie stengėsi sutvarkyti visuomenę teisingumo ir lygybės principais. Dabar visur, net moksle, kalbama apie tai, kaip sutvarkyti visuomenę, kad nebebutų išnaudojimo žmonių tarpe. Sulig Nietzsche, svajonė sulyginti visus su visais yra augščiausias dabartinės žmonijos išsigimimo laipsnis dėl to, kad gyvybė nėra lygybė. Ji įvyksta sunaikinant kitą. Išnaudojimas nėra pirmykščios visuomenės sugedimo ženklas. Jis priklauso prie gyvenimo esmės, kaip pamatinė organiška funkcija. Norėti sutvarkyti visuomenę teisingumo ir lygybės dėsniais, anot Nietzsche's, būtų tas pats, kas norėti išrasti gyvenimą, kur nebūtų jokio organiško funkcionavimo. („Zur Genealogie der Moral“; „Jenseits von Gut und Böse“).

Taigi, žiaurumas ir kraugerystė, anot Nietzsche's, yra pamatinis žmogaus instinktas.

Pasiremdamas tuo savo principu, Nietzsche neapkentė socialistų, vadino juos neišmanėliais (Tölpel), kadangi jie yra priešin-

gi universaliam gyvybės įtatumui, būtent, išnaudojimui. Jis klausia, kas būtų su gyvu kūnu, jei galva neišnaudotų kitų kūno dalių. Tad, anot Nietzsche's, socialistai be reikalo kyla prieš įstatymą, kuris pavergia silpnesnius galingesniųjų naudai.

Nors Nietzsche savo teorija padėjo anarchizmui kertinį akmenį, tačiau jis nekenčia anarchistų, kaipo lygybės ir laisvės skelbėjų. Jie nori ir patys išsilaisvinti ir kitus išlaisvinti nuo augštesniųjų jungo, tuo tarpu, kai gyvenimo esmė yra įsakinėti ir klausyti. Dėl to Nietzsche anarchistus vadina piktais šunimis, kurie valkiojas visais Europos civilizacijos keliais ir skalija dantiomis (Zarathustra).

Bet visų labiausiai Nietzsche nekenė Kristaus ir krikščionybės. Savo veikale „Antichrist“ Nietzsche pats save vadina Antichristu. Tas vardas jam visiškai tinka. Jame antikrikščioniškoji dvasia pasiekė augščiausio laipsnio. Nietzsche neapkenė Kristaus ir krikščionybės visa savo širdimi. Jis sako: „Aš pasmerkiu krikščionybę. Aš iškeliu prieš krikščioniškąją Bažnyčią baisiausią apkaltinimą, kokį kada nors koks apkaltintojas yra iškėlęs. Bažnyčia yra didžiausia, kokią galime įsivaizduoti, sugedimo platinėja... Tą amžiną krikščionybės apkaltinimą aš noriu užrašyti ant visų sienų, kurios tik yra“. Krikščionybę jis vadina didžiu prakeikimu („Antichrist“ l. 454). Savo IV „Zarathustros“ tome Nietzsche piktžodžiauja ant paties Kristaus. Nietzsche neapkenčia krikščionybės dėl įvairių priežasčių. 1) Dėl to, kad krikščionybė skelbia Dievo ir žmonių meilę ir pasigailėjimą, o meilė ir pasigailėjimas kliudo žmonijos išsivystymą, kurs įvyksta per atranką ir kovą už būvį. Tokiu būdu, krikščionybė palaiko tai, kas jau senai yra pribrendę pražuvimui. 2) Nietzsche neapkenčia krikščionybės, kad ji smerkia žiaurumus, kraugerystes, silpnesniųjų išnaudojimą. Tuomi ji esanti priešinga prigimčiai, gyvybei, kuri tų žiaurumų ir išnaudojimų reikalaujanti. 3) Nietzsche neapkenčia krikščionybės, kam ji moko, kad visi žmonės yra lygūs ir, kaip tokie, turi lygias teises, vieni negali slėgti ir išnaudoti kitų. Tą mokslą jis vadina nuodais, o tuos nuodus paskleidusi krikščionybė. Nietzsche gyrėsi panaikinsiąs krikščionybę ir pataria pasauliui skaityti metus nuo tos panaikinimo dienos. „Skaityti amžiai“, sako jis, „nuo tos nelaimingos dienos, kuri buvo pirmoji krikščionybės diena (nuo Kristaus užgimimo). Dėl ko neskaityti geriau nuo jos paskutiniosios dienos?“ Kaip tikybos srityje jis sakosi esąs antikristu, taip etikos srityj jis sakosi esąs

antimoralistu. Vergų etika yra priešinga išsivystymo tendencijai, kuri vis stiepiasi į augštį. Dabartinė žmonija susideda iš neūžaugų, o tai yra vergų etikos vaisiai. Norint pašalinti tą blogą ir susilaukti augštesniojo žmonių tipo, reikia atmesti vergų etiką (krikščioniškąją etiką), kuri yra nuodai, ir sugražinti ponų etiką.

Nietzsche nėra filosofas proto ar širdies. Jis, kaip ir Schopenhaueris, yra valios filosofas. Anot jo, gyvenimo esmė yra instinktas augti, stengtis įgyti daugiau jėgų. Žodžiu sakant, tai yra valia pasiekti galybės (Wille zur Macht).

Valia gali būti imama dvejopa prasme — individualė valia ir kolektyvi valia. Ši paskutinioji yra pamatiniu socializmo dėsniu, kurs pavergia pavienį žmogų visuomenės naudai. Nietzsche stoja piestu prieš tą „bandos gyvulių instinktą“. Jis skelbia pavienio asmens suverenumą. Jis stato asmenišką „aš“ prieš visuo-
menę, kurią aukoja tam „aš“.

Anot Nietzsche's, tai, ką krikščionybė laiko geru, yra bloga, o ką ji laiko blogu, yra gera. Ką krikščionybė laiko didžiosiomis nuodėmėmis, Nietzsche tai skelbia didžiausiomis dorybėmis. Tokiomis dorybėmis, anot Nietzsche's, yra egoizmas, puikybė, kūno geidulių patenkinimas, troškimas viešpatauti ir išnaudoti kitus. („Antichrist“, „Zarathustra“).

Vieton krikščionybės įsakymo „mylėkite kits kitą, kaip patys save“, Nietzsche įsako: „būkite kietaširdžiai, kovokite su kits kitu. Kalbėti: „jis kentėjo nešdamas sunkią nuodėmių našta“, yra gera tik pamokslininkui, kalbančiam gaujai“. „O aš didžiuliuos didžiosiomis savo nuodėmėmis, sako Nietzsche, kaip didžiu savo suraminimu“ („Ich aber freue mich der grossen Sünde, als meines grossen Trostes“).

Žmogus, anot Nietzsche's, privalo tapti blogu (šios dienos blogo supratimu), nes bloga yra geriausioji žmogaus galia („denn das Böse ist des Menschen beste Kraft“). „Plėšrieji žvėrys ir pirmakščiai žmonės“, anot Nietzsche's, „įrodo, kad blogumas gali būti labai sveikas ir labai gražiai išvystyti kūną“.

Tokiais savo principais pasiremdamas, Nietzsche konsekventiškai yra didis karo šalininkas. Anot jo, karas yra neblogas dalykas, bet tinkamiausia priemonė išstbulinti žmonijai. „Mylėkite taiką“, moko Zarathustra, „kaipo kelią į naują karą, o trumpa taika tebūnie jums malonesnė už ilgą taiką. Aš jums nepatariau dirbti, bet kovoti, aš jums negiriu taikos, bet nugalėjimą. Tegu kova būna jūsų darbu, o taika — nugalėjimu. Sakote, kad

geras tikslas pašvenčia pagaliau karą, o aš jums sakau, kad gerai praveistas karas „pašvenčia kiekvieną priežastį (tikslą“ („Also sprach Zarathustra“). Taigi, anot Nietzsche's, karas yra geras pats savyje.

Tokia etika, skelbiama ir praktikuojama per kelias gentkar-tes, galop pagamins antžmonių (Übermensch), labiausiai prino- kusių vaisių ant žmonijos medžio. Blogiausieji instinktai yra bū- tini antžmogui gaminti. Valia pasiekti galybės (Wille zur Macht) yra gyvenimas, kurs nuolat vystosi iš žemesniųjų formų ir, nu- galėdamas jas, stiebias į augštesnes formas, siekia didesnio sa- vo galybės išplėtojimo. Tas vystymasis į augštesnes formas žmoguje sustoti negali: iš paprasto žmogaus turi išsivystyti nepaprastas, dvasios aristokratas, o iš šio — antžmogis. Nors iki šiol nebuvo nė vieno antžmogio („Zarathustra“), bet iš išsi- vystymo tendencijos yra aišku, kad jis išsivystys.

Tas augštesniojo tipo žmogus, arba antžmogis, turi būti anapus, arba virš gero ir blogo. Jam nieko nėra gera ir nieko bloga. Savo veikime jis tesivadovauja savo valia, savo nauda, kurią jam pačiam atneša jo veikimas, o ne kitiems žmonėms. Jis daro tai, kas jam atneša malonumą, pagaliau, tada ir ypačiai ta- da, kada kitas dėl to kenčia ar žūva.

Antžmogio veikimo augščiausiają taisykle turi būti senovės a s s a s s i n ū dogma: tiesos nėra, viskas yra leista.

A s s a s s i n a i buvo draugija, paplitusi Syrijoj ir Persijoje. Ją įsteigė Hassan Ibn Sabbah 1090 metais. Tos draugijos nariai gyveno žmonių žudymais ir buvo pabaisa visam kraštui. Prancūzų kalboje assassin reiškia arba minėtosios draugijos narį, arba žmogžudį.

Nietzsche tvirtina, kad sunaikinti kitą ar jį išnaudoti nėra jokio neteisingumo, nes pasisavinimas kito, jo pavergimas, iš- naudojimas, sudraskymas, suėdimas yra gamtos ypatybė, reika- linga gyvybės palaikymui. Taip yra gyvulijoje.

Bet ir čia tai nėra vienintelis gyvybės instinkto pasireiški- mas. Juk ta pati gamta teikia ir priemonių apsaugojimui nuo plėšrų. Juk gyvybės aktas par excellence yra gimdymas, o šis nieko bendra neturi su sudraskymu ar suėdimu. Be to, tas pa- sakymas dar labiau netinka žmonėms.

Nietzsche'i rodos, kad badas yra vienintelis veikimo moty- vas. Tuo tarpu yra ir kitokių veikimo motyvų, sakysime, kad ir meilė. Žmogus turi ne vien kūną, bet ir sielą. Tiesa, žmogaus siela pasisavina svetimo surastą mokslą ar žinias. Bet per tokį

pasisavinimą nieko nėra nuo vieno neatimama. Taigi, dvasiškas pasisavinimas esencialiai skiriasi nuo kūniško pasisavinimo.

Tą vadinamąjį neteisingumą Nietzsche stengiasi pateisinti aukštesniųjų žmonių teisėmis. Tie augštesnieji turi pasitenkinimo panaudodami galybę prieš tuos, kurie yra paversti bejėgiais. Tai „malonumas daryti kam bloga dėl malonumo, kurs plaukia iš to blogo darymo. Tai malonumas kankinti“. Tas kankintojas ragaujas kilnaus jausmo, kad gali kankinti kokią būtybę, žemesnę už save. Tokie jausmai charakterizuoja antžmogį. „Matyti kenčiantį daro malonumo. Kankinti kitą yra dar maloniau. Tai tikrai labai žmogiška“. Tokiu būdu, Nietzsche prieina prie filosofiško ir juridiško sadizmo.

Kiti žmonės, kuriuos Nietzsche su tokiu pamėgimu vadina bandos gyvuliais, tiek teturi buvimo racijos, kiek jie yra naudingi antžmogiems, kaip, sakysim, antilopė liūtui, ar avinas vilkui. Kitoje vietoje Nietzsche sako, kad kentėjimas, pasišventimas esąs dorybė. Kadangi Nietzsche's sistemoje egoizmas yra kanonizuotas, pasišventimas bus tik tuomet dorybė, jei jis bus įvykdytas antžmogių naudai, kurie yra vienintelis visatos tikslas.

Nietzsche sako, kad antžmogis turi užimti kilnesniesiems žmonėms numirusiojo Dievo vietą. Bet viena, tas antžmogis tebėra tik Nietzsche's fantazijoje ir iš fantazijos neišeis. Antra, jei kada toks išeitų, jis būtų, anot paties Nietzsche's, baisus tironas, kokio pasaulis niekuomet dar nėra matęs. Jo ypatybės būtų: kietumas, prievarta, vergimas kitų, įvairios rūšies velniškumas, blogumas, baisumas, plėšrumas, gyvatiškumas. (Jenseits von Gut und Böse). Tatai moderniškų dekadentų Dievas.

Tokia, trumpai suglaudus, Nietzsche's etika.

Dabar pažiūrėkime, ko ji yra verta.

Nietzsche tvirtina, kad senovėje buvusi ponų ir vergų etika. Tai, ką ponai laikę dora, vergai tai laikę bloga, o ką vergai laikę dora, ponai tai laikę bloga.

Toks Nietzsche's manymas yra klaidingas. Natūralė etika yra pamatuota žmonių natūra. Kadangi žmonių natūra yra vienoda, tad ir ja pamatuotoji etika bent pačiuose pamatiniuose dėsniuose yra vienoda.

Nietzsche skelbė, kad krikščioniškosios etikos atsiradimas esąs žydų sukilimo ir keršto vaisius. Dekadentų filosofas nepasirūpino tos savo teorijos paremti istoriškais faktais.

Kiekvienas žino, kad, krikščionybei ir jos etikai atsiradus, žydai buvo patys pirmieji krikščionybės persekiotojai.

Krikščionybė yra religija ne vien vergų, kaip tai skelbia Nietzsche, bet ir ponų. Atsiminkime kilniuosius romėnus, viduramžių vyčius. Krikščionybė neišskiria nė vieno luomo. Ji yra visiems luomams, visoms tautoms — ji yra universali.

Nietzsche smerkia krikščionybę, kad ji esanti priešinga gamtai. Gamta, anot jo, yra Dievo antitezė. Ir čia Nietzsche klysta. Gamta ne tik nėra Dievo antitezė, bet ji yra Jo grandioziškas kūrinys, kurs savotiškai garbina Dievą, kaip savo Kūrėją.

Nietzsche tvirtina, kad krikščionybė neapkenčianti pasaulio ir dėl to esanti materialės kultūros priešininkė. Krikščionybė yra priešinga pasauliui, bet tik tiek, kiek šis yra priešingas Kristaus paskelbtiesiems dėsniams, kiek jame yra neteisybės ir kitokio blogumo. Krikščionybė nėra priešinga žmonijai, tik žmonių blogumams. Taip pat krikščionija ne tik nėra priešinga žmonijos kultūrai, bet pati yra tos kultūros kūrėja, jos platintoja ir rėmėja. Tai liudija visa jos istorija.

Nietzsche neapkenčia krikščionybės už tai, kad ji reikalauja tikėjimo, o tikėjimas esąs nenorėjimas žinoti tai, kas yra tiesa. Ir čia Nietzsche klysta. Yra kaip tik priešingai, nes tikėjimo objektas ir yra tiesa, o ypatingai absoliuti tiesa. Nė vienas žmogus negali būti be tikėjimo. Didesnę savo žinių dalį žmonės semia iš tikėjimo.

Nietzsche nekenčia krikščionybės ir dėl to, kad ji moko, jog žmonės turi lygias teises. Nietzsche teisingai pasmerkia visišką žmonių lygybę, nes gyvenime žmonės savo ypatybėmis yra nelygūs. Bet kaip kitur, taip ir čia Nietzsche perdeda. Jis skelbia esant bedugnę tarp vieno ir kitų žmonių. Tai yra netiesa, tokio skirtumo tarp žmonių nėra, nes kiekvieno žmogaus esmė yra tokia pat.

Krikščionybė paskelbė lygybę, bet ne absoliutišką. Ji pripažįsta esant tarp žmonių akcidentalę nelygybę, kurią matome gyvenime. Iš to aišku, jog visuomenė turi būti taip sutvarkyta, kad visiems ji teiktų lygias teises ir lygias pareigas. Ir šita teisių ir pareigų lygybė duoda galimybės pasireikšti natūraliems žmonių nelygumams.

Nietzsche nekenė krikščionybės ir dėl to, kad jis nekenė kunigų. Kunigai esą bjauriausi melagiai. Nei kunigai, nei vyskupai, nei popiežiai nepasaką nė vieno sakinio nemelavę. (Antichrist).

Melagystė yra kalbėjimas to, kas yra netiesa, su noru apgauti kitą. Iš kur Nietzsche žino, kad kunigai meluoja? Kur yra tie jo įrodymai?

Yra visiems žinomas faktas, kad kasmet už tikėjimą, kurį, Nietzsche vadina melu, daug kunigų padeda galvas. Nė vienas sveiko proto žmogus neduoda savo galvos už melagystes, kad apgautų žmones, nebent jis būtų pamišėlis. Bet visiems yra gerai žinoma, kad tie, kurie atiduoda savo gyvybę už tikėjimą, joki pamišėliai nėra. Kur tad tos kunigų melagystės? Ogi Nietzsche sako: „Kiekvienas žino, kad nėra jokio Dievo“. O kunigai moko, kad Dievas yra. Tuo tarpu yra kaip tik priešingai, nes visa žmonija visuomet tikėjo ir tiki, kad Dievas yra.

Bet šit gražus pavyzdys, kaip Nietzsche filosofuoja tikybos ar etikos dalykuose. Jis sako, kad „Šviesioj Vokietijoj dar ir dabar kiekvienas trečias žmogus tiki į Dievo Apvaizdą“. („Antichrist“). Kaipgi gali kiekvienas trečias tikėti į Dievo Apvaizdą, jei „kiekvienas žino, kad jokio Dievo nėra“.

Iš kontradikcijos į kontradikciją puldamas, filosofas Nietzsche žengia toliau. Paklausime jo, kam tie kunigai taip meluoja. Jis atsako, jog jie meluoja tam, kad pasiektų galybės ir ją išlaikytų savo rankose („Antichrist“).

Jei tikrai taip būtų, tuomet kunigai elgtųsi sulig Nietzsche's mokslu, siektų paties Nietzsche's nurodytojo idealo ir dėl to turėtų susilaukti jo pagyrimų, o ne tokios neapykantos. Juk Nietzsche pats sako, kad kiekvienas turi stengtis savo galybę išplėsti, ją padidinti ir tai bet kokiomis priemonėmis, nes, anot jo, kiekviena priemonė yra gera, kuri tik veda prie to augščiausiojo tikslo. Taigi, ir čia tas filosofas aiškiai prieštarauja pats sau.

Savo neapykantos vedamas, Nietzsche sako, kad iš visų, kuriuos mini Naujasis Įstatymas, tik vienas tesas vertas pagarbos, tai Pilotas. Maž, jis nuteisė Kristų nukryžiuoti.

Nietzsche nuolat smerkia bailius. Ogi Pilotas, tik bailumo vedamas, nuteisė nekaltą Kristų mirtin. Ir Nietzsche tą bailį par excellence laiko vertu pagarbos, stato augščiau žmonių, pasižymėjusių didžiu kilnumu, pagaliau, augščiau paties Kristaus.

Savo knygos „Antichrist“ gale Nietzsche sako: „Krikščionybė ir alkoholizmas yra dvi didžiosios sugedimo priemonės“. Bet kokia teise Nietzsche smerkia alkoholizmą? Juk pasigerdamas žmogus patenkina savo kūno geidulį. O kūno geidulių patenkinimas, anot paties Nietzsche's, yra augšta dorybė.

Anot Nietzsche's, dabartinė civilizacija, ypač dabartinė moralė (etika), padarė iš žmogaus bandos gyvulį. Jei jis tuo nori pasakyti, kad civilizacija ir dora sumažina kaikurias gyvuliškas

žmoguje esančias energijas, jis čia nieko nauja nepasako. O jei jis tuo nori pasakyti, kad žmogus, sumažinus jo bestiališkas energijas, nepelnė, kaipo atlyginimo, augštesnių energijų, ypač intelektualių, jis tvirtina tai, kas yra aiški netiesa.

Sakyti, kad dorinti laukinį ar sugyvuľėjusį yra jį daryti išsigimėliu, ir kad tokiais išsigimėliais buvo, sakysime, Sokratas, arba net šv. Vincentas à Paulio, šv. Pranciškus Asyžietis, ar kitas toks, tai kalba tikro laisvamanių fanatiko, arba, kaip Fouillèe kad sako, tikro pamišėlio. Juk, sakysime, kad ir meilė, energijos nesumažina, bet ją padidina. Juk meilė nugali net ir pačią mirtį.

Arba vėl: kaip keistai ir klaidingai Nietzsche aiškina sąžinės griaužimo atsiradimą. Sąžinės griaužimas, girdi, yra žudymo instinktas, sugrįžęs į patį žmogų. Sąžinės balsas yra išrastas silpnų žmonių, kurie, neįstengdami kankinti kitų, kankina patys save.

Jei tikrai taip būtų, tai žmogus doras, malonus, ramus, kurs nė vienam blogo nedaro, turėtų jausti didžiausius sąžinės griaužimus, o piktadaris, žmogžudys, kurs savo instinktų nevaldo, turėtų būti labai ramios sąžinės. Tačiau gyvenimas rodo visai ką kita. Kaip gali ta Nietzsche's teorija išaiškinti, kad daug sveikų, kilnių, stiprių žmonių randa didelio malonumo padaryti savo artimui ką nors gero, o ne jį sudraskyti.

Nietzsche nepripažįsta dvasinės sielos, o dvasinės sielos nepripažindamas, nepripažįsta nei laisvos valios, nei atsakomybės (Menschliches Allzumenschliches. Taigi, Nietzsche atmeta ir krikščioniškąją religiją ir krikščioniškąją dorą.

Vienoje vietoje Nietzsche kalba, kad žiaurūs, prievartingi žmonės yra atsilikėliai. Jų smagenys nėra taip švelniai ir visiškai išsivystę (Morgenröte), o kiek vėliau, kitoje vietoje, tas pats Nietzsche tvirtina, kad žiaurumas yra antžmogio ypatybė. Taigi, vienoje vietoje žiaurieji yra Nietzsche's vadinami atsilikėliais, o kitoje vietoje — idealais, antžmogiais. Vienoje vietoje Nietzsche skelbia, kad reikia patenkinti kūno geidulius, o kitoje jis garbina kentėjimus. Vienoje vietoje jis skelbia epikurizmą, o kitoje vietoje jis virsta stoiku. Pasmerkęs kiekvieną idealą, kaipo priešingą prigimčiai, Nietzsche pats proponuoja savo susirastą idealą-antžmogį. Taip tatai dekadentų laisvamanių filosofas Nietzsche krinta iš vieno prieštaravimo (kontradikcijos) į kitą. Ir tų prieštaravimų, tų klūpčiojimų yra pilna visa jo sistema.

Nietzsche skelbė, kad pirmykštis žmogus buvo gražus skernagis žvėris, kurs laisvai draskė kitus, valkiojos nevaržomas jokių visuomenės ryšių.

Tokiam tvirtinimui yra priešingas gyvenimas. Ir istorija ir etnografija rodo, kad tokio gyvenimo nėra nė pačių žemiausiai stovinčių laukinių tarpe. Jau ir pats apsigynimas ar elementarė pagalba reikalauja susijungti bent į grupes, o tai verčia laikytis bent elementarės tvarkos, varžyti savo grynai egoistiškus palinkimus bent tiek, kiek to reikalauja bendras gyvenimas.

Bendras gyvenimas išauklėja solidarumą, simpatiją, pasigailėjimą. O sudėta iš tokių žvėrių žmonių, draugija yra negalima.

Nietzsche skelbė, kad pasaulyje yra tendencija vystytis, tobulėti. Tai yra žemės prasmė. Bet dabartinė žmonija, anot jo eina atgal, smunka žemyn.

Čia Nietzsche prieštarauja pats sau. Juk jei pasaulis turi tendenciją vystytis, tobulėti, jei viskas yra determinuota, ir jokios laisvos valios nėra, tai dabartinė žmonija negali smukti žemyn, bet turi kilti augštin, norėdama ar nenorėdama. Ir šitame atveju tuščios yra Nietzsche's pastangos, kad žmonija kiltų augštin. O jei žmonijos kultūra dabar tikrai smunka žemyn, tai arba yra netiesa, kad žmonija turi tendenciją kilti augštin, arba ta tendencija yra nebūtina, o tuomet žmonių valia yra laisva.

Klaidinga yra Nietzsche's nuomonė ir apie antžmogį. Jis sako, kad kaip iš žolės išsivystė gyvulys, iš bezdžionės — žmogus, taip turi išsivystyti iš žmogaus antžmogis.

Jei Darvino teorija būtų teisinga, jei iš vienos rūšies būtų išsivysčiusi kita, ir vis augštesnė, tuomet Nietzsche turėtų pagrindo laukti, kad iš žmogaus išsivystytų antžmogis.

Bet Dervino teorija vis mažiau beturi šalininkų. Ir, pagaliau, pats protas rodo, kad daugiau negali pasidaryti iš mažiau: kad žmogus pats be Dievo pagalbos negalėjo išsivystyti iš bezdžionės, taip pat, kaip iš žolės kad negalėjo pats išsivystyti gyvulys, taip pat, kaip iš negyvos žemės negalėjo be Dievo pagalbos atsirasti pati gyvybė.

Be to, dekadentų filosofas ir čia neapsiėjo neprieštaravęs sau pačiam. Atvejų atvejais jis tvirtina, kad dabartinė žmonija smunka žemyn. Jei taip, tai kaip gali išsivystyti antžmogis iš žmonijos, kuri smunka žemyn. Juk, kaip minėjau, daugiau negali pasidaryti iš mažiau. Juk tuomet viršijančioji dalis kybotų ore, tuomet pasekmė būtų be praežasties, tuomet reiktų pripažinti, kad iš nieko gali pasidaryti kas nors. Kas įgijo kokią ypatybę, kurios pirmiau neturėjo, įgijo per kitą. Jei antžmogis, kaip mano Nietzsche, turės specifiškai kitokias ypatybes, kaip žmogus,

iš kur jis jas gaus? Sakysi, iš žmonių? Bet jie patys jų neturi. Bėlieka tik sukurti jas. Bet sukurti tegali Dievas, o Dievo Nietzsche nepripažįsta. Iš to aišku, kad, pagal paties Nietzsche's teoriją, iš žmogaus niekuomet negali išsivystyti antžmogis.

Nietzsche's idealas yra antžmogis. Antžmogis, anot jo, tai graži bestija, kuri linksmai, pagaliau, bežaisdama kankina kitus, kuri be jokios atodairos į kitus stengiasi patenkinti savo užgaidas, kuri ieško malonumų, pagaliau, ir ypatingai tuomet, kada kiti dėl to turi kentėti ar žūti. Antžmogio simboliu yra besijuokias liūtas, sudraskęs antilopę ar aviną. Bet gyvenimas rodo, kad toks plėšra yra ne antžmogis, o tik žmonijos išgama.

Tepagalvoja kiekvienas, koks būtų gyvenimas, jei visuomenę sudarytų tokie antžmogiai. Gyvenimas virstų Dantės aprašytuoju pragaru, kur prakeiktieji kremta kits kitą, kad patenkintų savo pragariškus instinktus. Tokie antžmogiai sunaikintų kits kitą. Ir gyvenimo patyrimas rodo, kad plėšros nyksta, nes jie nesugyvenami. Pats gyvenimas taip pat rodo, kad ir pačiam kankintojui — antžmogiui gyvenimas būtų nelaimingas. Tas, kurs nevaržo savo geidulių, greitai išsisemia, įgyja sunkių ligų, proto pamišimą, ir susilaukia ankstybos mirties, kuri pabaigia jo nelaimingą gyvenimą. Tokie būtų Nietzsche's etikos vaisiai.

Nietzsche giria piktadarius, kriminalistus ir negali jais atsidžiaugti. „Geras plėšikas“, sako jis, „geras kerštautojas, geras paleistuvis puošė vidurinius amžius ir renesanso laikus“.

Garsus juristas Düringer sako, kad Nietzsche's piktadarių augštinimas yra piktadario teorija. Ir jis taikina Nietzsche'į paties Nietzsche's pasakytuosius žodžius: „o kokia beprotiška, liūdna bestija yra žmogus! Kokie sumanymai jai bejeina į galvą, koks priešnatūralumas, kokie kvailumo paroksizmai, koks idėjų bestiališkas jai išsiveržia tuoj, kada ji bent kiek yra sukliudyta tapti bestija veikime!“ (Nietzsches Philosophie vom Standpunkt des modernen Rechts, 133).

Nietzsche ne vien augština piktadarybę; jis niekina ir žemina dorybę. „Yra pamatinai menkas žmogus, jei jis yra doras“. Anot Düringer'io, tai yra moralė, kuri tinka kriminalistams.

Kyla klausimas, kaip visuomenė sutiko tokią etikos sistemą. Išrodo, jog ir pats Nietzsche abejojo, kad bent ši viuomenė palankiai priims jo mokslą. Dėl to jis sakosi rašas ateičiai. „Šitiems žmonėms, kurie šiandien gyvena, nenoriu būti šviesa, nenoriu šviesa vadintis, bet noriu juos apakinti (blenden). Mano išminties žaibas išdūrė (stich aus) jiems akis“.

Taigi, Nietzsche save laiko tolimos ateities atstovu, patekusiui į nepribrendusį pasaulį.

Tuo tarpu jis yra dabartinių ir, pagaliau, tolimos praeities prietarų atstovas ir išreiškėjas. Jis yra paskutinis Fourier'o, Proudhon'o, Renan'o, Feuerbach'o, Haene's, Schopenhauer'io aidas. Pro jo raštus prasimuša senovės Graikijos sofistų, skeptikų nuomonės, vėlesniųjų: Machiavelio, Hobbes'o, Helvetius'o, Mandeville's, Diderot'o, J. J. Rousseau, Jaunosios Vokietijos, Stirnerio, Bakunino, Kropotkino mintys.

Tiesą pasakius, Nietzsche'į savo garbe pasidžiaugti neteko. Ji pradėjo skleistis, kuomet Nietzsche jau buvo išėjęs iš proto. Dabar jo garbinimas jau peržengė savo viršūnę ir leidžiasi žemyn. Nietzsche susilaukė daug savo garbintojų ne savo minčių gilumu ar kilnumu, bet tuo, kad jis buvo tikruoju daugelio psichikos išreiškėju.

Daug buvo tokių, kurie buvo maždaug tokių pat, kaip Nietzsche, įsitikinimų. Nietzsche jų mintis suformulavo ir jas išreiškė be jokios atodairos.

Nietzsche's idealai, išpopuliarinti jo pasekėjų, labai patiko ir visokiems žmonių atmatoms. Čia su Nietzsche atsitiko tikra keistenybė: Nietzsche sakėsi rašęs savo etiką išrinktiesiems, o jis tapo mesiju ypač žmonių atmatoms.

Baigdami galime pasakyti, kad didis Nietzsche's nuopelnas yra tas, jog jis drąsiai išvedė visas konsekvencijas, plaukiančias iš materializmo ir panteizmo etikos srityje. Daug yra materializmo ar panteizmo pasekėjų. Tokiais yra masonai, laisvamaniai, socialistai. Bet jie nė vienas nediršo padaryti visų išvadų iš savo pasauližiūros. Tas išvadas padarė Nietzsche, tapo jų minties išreiškėju. Iš čia nevienas pažino, ko vertas yra materializmas ar panteizmas, ko verta yra laisvamanybė, jei iš jų plaukia tokia, kaip Nietzsche's paskelbta, etikos sistema.

Nietzsche praėjo, kaip viesulas. Ne vieną silpnesnį augalą jis, tiesa, nulaužė ar išrovė. Bet ta audra jau praėjo, kaip ir daugelis kitų. Iš jo užsilikusių veikalų girdėti lyg tolimo perkūno dundėjimas. Bet jo veikalai jau yra kritikos sulaužyti taip pat, kaip ir jis pats per dešimtį metų kad buvo tartum sunaikintas. Per dešimtį metų Nietzsche buvo lyg gyvas numirėlis, arba numiręs gyvųjų tarpe, o jo neapkenčiamoji krikščionija, kuriai jis gyrėsi padarysias galą, stovi nepajudinama, galingesnė po audros.

§ 35. Materializmas

Nėra nė vienos filosofiškos sistemos, kuri taip visiškai at-
mestų tai, kas yra idealaus, kaip materializmas. Jis tepripažįsta
vien tik materiją, nuo to jis turi ir savo vardą.

Visiško materializmo randame ir senovėj. Tokiais materia-
listais buvo graikų filosofai Demokritas, Epikuras, Romos poe-
tas Lukrecius Carus. Krikščionybei išsiplatinus ir įsigalėjus, ma-
terializmo srovei pritrūko pasekėjų, ir tik 18 amžiuje jis vėl pa-
sirodė scenoje. Jis buvo finalas prancūzų filosofijos prieš pat
didžiąją revoliuciją. Jo pranokėjai buvo J. J. Rousseau ir Voltai-
re, kurie nors ir pripažino Dievo ir sielos buvimą, tačiau savo
raštų tendencija prirengė materializmui kelią.

Vyriausi materializmo atstovai buvo de la Mettrie, Hel-
vetius, Holbach, Cabanis ir kai kurie kiti.

Vokietijoje tuomet jie maža teturėjo pasekėjų. Ačiū didžiai
poetų ir rašytojų įtakai, vokiečių visuomenė pakrypo į Kant'o
idealizmo pusę. Šita pakraipa beeidama, vokiečių filosofija pri-
ėjo prie paskutinio kraštutinumo Hegelio filosofijoje.

Prieš ją sukėlė reakciją Vokietijos materialistų tėvas Lud-
wig Feuerbach. Žinomas yra jo išsireiškimas, kad „žmogus yra
tai, ką jis valgo“. Feuerbach'o įkurtąjį materializmą toliau beves-
damas, Karl Vogt priveda prie kraštutinio grubumo. Anot jo,
„mintis yra smagenų sekrecija (padaras) tokia pat, kaip tulžis
kepenų, ar urina inkstų“.

Jokūbas Moleschott mokė, kad žmogus yra suma tėvo,
motinos, penėtojos (Amme), valgio ir gėrimo. Mintis yra smage-
nų fosforescencija.

Gal pats įtakingiausias iš jų buvo Ludwig Büchner. Jo
materialistiškas mokslas yra išdėstytas knygoje „Kraft und Stoff“,
kuri labai plačiai pasklido po pasaulį.

Dabartiniu laiku materializmas moksle jau baigia savo die-
nas. Jį visai atmetė filosofija, jis traukiasi lauk iš gamtos mokslų.

Mokslas galop įsitikino, kad sielos reiškiniai smagenų
funkcionavimu neišaiškinami.

Pirmasis galingą prieš materializmą reakciją pradėjo Berly-
no fiziologas Du Bois-Reymond savo paskaitose „Gamtos pa-
žinimo ribos“ (1872) ir „Septynios pasaulio paslaptys“ (1882).
Net paprasčiausių mūsų sąmonės fenomenų, jautimo malonumų
ar nemalonumų gamtos mokslas, anot Du Bois-Reymond'o, iš-

aiškinti negali. Stengsis išaiškinti smagenimis, bet ten mes nieko kita negalime patirti, kaip tik judėjimą; mes tą judėjimą jaučiame, kaip malonumą ar skausmą, bet tai nėra pats jautimas (aktas, kuriuo mes jaučiame).

Du Bois-Reymond pradėtuojų keliu ėjo toliau jo pasekėjai ir priėjo prie tos išvados, kad sielos gyvenimas yra kas kita, negu smagenų funkcionavimas.

Jei taip, tai vėl ėmė kilti materializmo atmetieji klausimai: iš kur tai visa atsirado, kam visa tai yra?

Nors moksle materializmas yra nugalėtas, tačiau masėje pus-inteligenčių jis dar tebeviešpatauja. Jis dažniausiai pasirodo dabar materialistiškojo monizmo formoj.

§ 36. Monizmas

Monizmas reiškia tą patį, ką „vienumo mokslas“. Monizmas suveda visa tai, kas pasaulyj yra, į vieną principą.

Monizmui priešpastatytas yra pluralizmas, kuris pripažįsta galutinius principus ne vieną, bet kelis. Pluralizmas paprastai pasireiškia dualizmo formoje. Dualizmas yra sistema, kuri viską suveda į du principu: dvasią ir medžiagą.

Monizmas ypatingai ir yra atkreiptas prieš dualizmą. Deda ma visos pastangos užtrinti skirtumui tarp Dievo ir pasaulio.

Anot monizmo, nėra jokio Dievo, atskiro nuo pasaulio. Dievas ir pasaulis yra tas pats. Pasaulis yra augščiausia esybė. Šiuo atveju monizmas gali būti panteizmu, gali būti materializmu.

Panteistiškasis monizmas yra tuomet, kai tvirtinama, kad pasaulis ir jo daiktai turi dievišką esmę, iš jos išėjo ir į ją grįžta, kaip vilnis, pakilusi iš jūros, vėl į ją nyslūgsta.

Monizmas yra materialistiškas tuomet, kada tvirtinama, jog viskas, kas tiktai yra, yra ne kas kita, tik materija, ar ją vadinsi Dievu, ar siela, ar kaip kitaip.

Taigi, monizmas visų pirma stengiasi panaikinti dualizmą, kuris skelbia, kad yra Dievas, atskiras nuo pasaulio, kurs tą pasaulį sukūrė ir jį valdo. Monizmas stengiasi panaikinti ir tą dualizmą, kuris pasireiškia ir pasaulyj. Žmoguje jis reiškiasi kaip kūnas ir siela.

Bekovodami su šituo dualizmu, monistai, bent dabartiniai, yra suskilę į dvi grupes. Vieni monistai skelbia, kad pasaulis savo esme yra dvasia, o materija yra tik ypatingas dvasios fenomenas arba pasireiškimas mūsų pojūčiams. Kitaip sakant, ma-

terija iš tikrųjų yra dvasia, kuri mūsų pojūčiams tik atrodo esanti materija. Taigi, jei kas atrodo mums esąs materija, tas atrodytas yra tiekiamas mūsų pojūčių apgaudinėjimo. Jie mums sako, kad tai yra materija, o iš tikrųjų tai yra dvasia. Tai yra dvasi- nis monizmas. Tokio monizmo skelbėjai yra Fichte, Hegel, Schopenhauer, Edvard v. Hartmann, Wundt, Paulsen ir k. k.

Tam monizmui diametriškai priešingas yra materialistiškasis arba natūralistiškasis monizmas. Šitasis skelbia, kad viskas yra materija, ir kad psichiškieji, taip pat, kaip ir fiziškieji fenomenai yra tik medžiagos funkcionavimas. Šitojo monizmo pats žymiausias atstovas buvo Ernst'as Haeckel'is.

§ 37. Ernst'as Haeckel'is

Haeckel'is gimė 1834 m. Potsdame. Berlyne ir Würzburge jis studijavo mediciną ir gamtos mokslus. Mediciną universitete pabaigęs, savo specialybe jis pasirinko mažuosius jūrų gyvūnus. Habilitavosi Jenoj, kur paliko profesorium. Ten jis profesoriavo iki savo mirties, būtent, iki 1919 metų.

Haeckel'is pasaulyj pagarsėjo labiausiai, kaip entuziastiškas darvinizmo apaštalas. Darvinizmą jis panaudojo kovai su tikėjimu.

Jo mokslieškiai veikalai, kaip „Generale Morphologie der Organismen“ (1866), mokslininkų tarpe maža teturėjo pasiseki- mo. Užtat jis labai pragarsėjo savo populiariškaisiais raštais. Garsus savo laiku buvo jo populiarus raštas „Natürliche Schöp- fungsgeschichte“ (1868), o jo „Welträtsel“ (1898) tapo pasauline knyga. Tame veikale yra išdėstyta Haeckel'io pasaulizvalga. Ke- leriais metais vėliau Haeckel'is išleido minėtojo veikalo papildy- mą, pavadintą „Lebenswunder“.

Haeckel'is ne vien raštu skleidė savo mokslą, bet buvo ir žymus organizatorius. 1906 m., jam vadovaujant, buvo sudaryta mo- nistų sąjunga „Deutsche Monistenbund“, kuri uoliai skleidžia materialistiškąjį monizmą.

Tie populiarūs Haeckel'io veikalai, kuriais negali atsidžiaugti pusinteligenciai, mokslininkų yra smarkiai ir griežtai pasmerkti. Haeckel'iu trūksta gilaus pažinimo tų dalykų, apie kuriuos jis rašo, o dar labiau sąžiningumo.

Šit bent vieno kito specialisto nuomonė apie Haeckel'io veikalus.

Zoologijos ir lyginamosios anatomijos profesorius Baselyj L. Rüttimeyer sako, kad Haeckel'is savo veikale „Natürliche Schöp-

fungsgeschichte“ įdėjo kaip kuriuos paveiksliukus savo paties išgalvotus, o kiti buvo savavališkai numodeliuoti arba generalizuoti (Archiv für Anthropologie, t. VIII. l. 309. 1868 m.). Tokį Haeckel'io elgimąsi jis vadina „nusižengimu moksliskai tiesai, giliai kompromituojančiu mokslininką visuomenės nuomonėje“.

Prof. Obermaier, Paryžiaus paleontologijos instituto direktorius, savo veikale „Der Mensch der Vorzeit“ (I t., 375 l.) sako: „Mes turime pastebėti kaip kurias falsifikacijas, kuriomis Haeckel'is iki šiol apgaudinėja savo skaitytojus. Tos, taip pat, kaip ir jų autorius, turi būti pasmerktos visos publikos“.

Prof. Paulsen savo „Philosophia militans“ sako apie Haeckel'io „Welträtsel“: „Aš perskaičiau tą knygą degdamas iš gėdos: gėda mūsų tautai apskritai ir filosofiškai kultūrai..., kad toji knyga galėjo būti parašyta, atspausdinta, piršta, skaityta ir stebėta tos tautos, kuri turi Kant'ą, Götthę ir Schopenhauer'į; tai yra skaudu“.

Prof. Otto Hamann savo rašte „E. Haeckel und seine Kampfweise“ (21.) sako: „Plačioji publika negali pastebėti ir suprasti, kad viskas, ką Haeckel'is paskelbė, kaip tiesą ir faktą, yra tik svajonė, arba, geriausiu atveju, hipotezė“.

Pertrapilio universiteto fizikos profesorius Chwolson savo veikale „Hegel, Haeckel, Kossut und das zwölfte Gebot“ sakosi atydžiai skaitęs Haeckel'io veikalą „Welträtsel“ ir stebėjęs, ar Haeckel'is užlaiko dvyliką įsakymą: niekuomet nekalbėk ir nerašyk to, ko nežinai. „Mūsų egzaminavimo rezultatas“, sako Chwolson, „buvo nugąsdinantis, nebesakant nustebinantis. Viskas, ką Haeckel'is, paliesdamas fizikos klausimus, sako, aiškina ar tvirtina, yra neteisinga, pamatuota nesupratimu, arba parodo stačiai neįtikėtiną ignoranciją pačių elementariškųjų dalykų“.

Haeckel'is kelius kartus buvo sugautas befalsifikuojąs embrionus. (Žiūr. F. Dennert, Die Wahrheit über Ernst Haeckel, Halle). Tuo tarpu ta jo knyga „Welträtsel“ pasklido Vokietijoje šimtais tūkstančių egzempliorių ir yra išversta kuone į visas civilizuotųjų tautų kalbas, kaip aukščiausias Europos kultūros padaras.

Didžiausia to išsiplatinimo priežastis yra tinkamas žemiesiems žmogaus instinktams pataikavimas.

Be to, materializmas yra labai paprastas ir patogus mokslas ne vien praktiškam gyvenimui, bet ir teoretiškiems galvojimams. Jis tepripažįsta beveik tik tą, kas pasiekama pojūčiais ir

nė vieno nereikalauja belaužyti sau galvą begalvojant apie daiktus, pojūčiais nepasiekiamus.

Daugeliui patiko, kad Haeckel'is drąsiai kovojo su tikėjimu. Tikėjimą į Dievą ir gyvenimą po mirties ir t. t. jis su panieka atmeta, kaipo mokslo galutinai atmestus ir pasmerktus dalykus. Materializmą Haeckel'is skelbia ne tokioje grubioje formoje, kaip Vog'tas, bet apdailintą ir pritaikintą tų laikų skoniui.

Viena iš pačių svarbiausių Haeckel'io pasisėkimo priežasčių, be abejo, yra jo stebėtina drąsa, kuria jis skelbia net ir pačias niekuo neįrodytas hipotezes, kaipo mokslo visiškai ištirtus ir įrodytus, nė kiek neabejotinus dalykus.

Kadangi nuo Du Bois-Reymond'o kritikos nebuvo galima taip drąsiai bekalbėti, kad psichiškieji fenomenai yra medžiagos funkcionavimas, kur dalyvauja tik pačios fiziškosios jėgos, tad Haeckel'is stengėsi išsisukti tuo, kad jis ėmė skelbti gyvybę ir jausmą esant medžiagos ypatybe.

Bet, visų pirma, neorganiškoj medžiagoj gyvybės ir jausmo pasireiškimų niekas nėra matęs ar patyręs. Dėl to Haeckel'io tvirtinimas ne vien neturi pamato, bet yra priešingas mokslo patyrimui.

Antra, iš kur gyvybė atsirado žemei atvėsus?

Pažvelkime pirmiau, ar yra dualizmas pasaulyj, ar yra esminis skirtumas tarp medžiagos ir dvasios, tarp kūno ir sielos. Giliau patyrinėję, mes randame du dalykus — kūną ir sielą. Tiesa, siela yra sujungta su kūnu, juo naudojamas, kaip savo veikimo organu, bet yra nuo kūno atskira.

Imkime intelektualį pažinimą. Vienas žodis mums padaro tokį įspūdį, kitas dažnai — priešingą. Sakysime, tėvas gyvas, tėvas negyvas. Ir vienas ir kitas tų pranešimų padarytas įspūdis nebūtinai tepriklauso nuo žodžio, sudėto iš tokių ir tokių raidžių, nes tas raidžių sudėjimas savyje nieko neturi nei blogo, nei gero. Čia viskas priklauso nuo supratimo.

Suprasti aš galiu ir pats save. Materija to padaryti negali. Tegu sau atomas kažkaip apie save sukinėtusi, visgi jis nebus savo pažinimo objektu. Juk galime padėti ranką ant rankos, bet negalime padėti rankos ant jos pačios. Veidrodis visokius daiktus atspindi, bet neatspindi pats savęs. Koku būdu siela, jei ji yra medžiagiška, gali pažinti pati save ir pažinti pati savo pažinimą, kuriuo ji kitus daiktus pažįsta? Tai materialistams yra neišaiškinama.

Visą savo veikimą mes suvedame į savo aš. Aš pažįstu, aš kenčiu, aš manau, aš kalbu ir t. t.

Be to, mes per visą savo gyvenimą kiekvienas žinome, kad esu tas pats aš. Kinta mūsų kūnas, kinta mūsų pažvalgos, įpratimai, o betgi žinome, kad tų pakaitų subjektas (nešiotojas), aš, tebėra tas pats.

Jei žmogus nebūtų vien medžiaga, tokio vienumo suprati- mas nebūtų galimas, nes kūnas ilgainiui pakinta visas, nebepa- likdamas nė vieno buvusio atomo.

Mes galime pažinti kūno pojūčiais įvairius dalykus, bet mes galime pažinti ir tokius dalykus, kurie kūno pojūčiams yra neprieinami, sakysime, dora, tobulybė, piktadarybė ir t. t.

Jei žmogus neturėtų dvasinės sielos, tokių dalykų pažinimas būtų neprieinamas, nes tie dalykai kūno pojūčiams neprieinami.

Bet jei siela ir kūnas yra ne tas pats, dėl ko jos veikime pasireiškia tam tikras atitinkamumas? Sakysime, sugedo žmogaus smagenys, tuo pačiu sugedo ir jo protas.

Tai yra dėl to, kad žmogaus siela yra sujungta su kūnu, yra kūną protinanti forma ir su juo sudaro vieną būtybę, vadi- namą žmogumi. Tas pareinamumas nereiškia, kad ji būtų tas pats, kas kūnas. Imkime kokį genialų smuikininką. Duok jam visai sugedusį instrumentą, jis vistiek nieko gera nesugrieš, iš jo griežimo išeis kakofonija, nors muzikas būtų ir genijus ir nors jis yra visai ne tas pats, kas sugedęs smuikas.

Konsekventiškas materialistas ar panteistas galvoja šitaip. Jei aš pats esu dieviškos esmės (dievas), tad aišku, kad ir mano geiduliai yra geri, šventi ir dieviški. Jei taip, tai juos varžyti bū- tų blogas dalykas, tai reikia duoti jiems pilną laisvę.

Jei nėra Dievo, kuriam aš turėčiau duoti atsakomybę, tuo- met augščiausia mano veikimo norma negali būti kokia kita, tik mano paties kuo didžiausia laimė, kuo pilniausias mano geidu- lių patenkinimas. Aš turiu būti virš gero ir blogo. Tai konse- kvencijos, kurios tiesioginai išplaukia iš panteizmo ar materializ- mo. Jas aiškiai tadrįso išvesti paskutiniaisiais laikais tiktai Nietz- sche, pastatydamas žmogaus idealu antžmogį—žmogų be pasi- gailėjimo, be atjautimo kitų nelaimės, žmogų, pavirtusį skernagiu žvėrimi. Prie tokių, kaip Nietzsche, išvadų savo etikoje turėjo pri- eiti ir Haeckel'is, bet šitoj srityj jam pritrūko drąsos, ir jis su- stojo pusiaukelėje.

Pirmoji, sulig monistišką etika, pareiga yra mylėti pačiam save, arba savimeilė. Kiekviena būtybė yra pati sau tikslas.

Kadangi žmogus gyvena draugijoje, tai jis su savo meile turi jungti ir artimo meilę. Sveika tarp tų meilių harmonija yra augščiausias etiško gyvenimo tikslas.

Tuo tarpu Haeckel'io pamatinis visos pažangos, viso išsivystymo, viso gyvenimo principas yra kova už būvį, kur stipresnieji viršija silpnesnius, kurie turi išnykti. Čia artimo meilė prieš kovą už būvį yra nepriderinama. Pareigos, kurias žmogus turi atlikti savęs atžvilgiu ir savo artimo atžvilgiu, yra vykdytas to, kas labiausiai žmogų pakelia ir jo gyvenimui suteikia augščiausią vertę, tai yra kėlimas kultūros ir plėtojimas proto, kuris yra reikalingas kultūriniam darbui (Tai visa yra gražu, bet tai neišeina iš Haeckel'io sistemos). Tiesą pasakius, faktiškai jo altruizmas yra ne kas kita, tik paslėptas egoizmas. Mylėk kitus, kiek ta meilė yra naudinga tau pačiam. Haeckel'is skelbia, kad žmogus turįs teisę save nužudyti. Jis pataria žudyti sunkiai sergančius, nepagydomus ligonis, senelius.

Materialistiškasis monizmas, taip pat kaip ir materializmas, panaikina pačius doros pamatus. Doros pamatas yra laisva žmogaus valia. Kur laisvos valios nėra, nėra nei doros, nei pareigų. Kokia gali būti gyvulių dora. Monizmas laisvos valios nepripažįsta. Viskas yra iš anksto determinuota. Žmogus veikia tokiu pat būtinumu, ar determinacija, kaip kad žvaigždės skrieja, kaip mašinos sukasi, kaip žolės pražydi ar nuvysta, kaip gyvuliai kad veikia. Jei taip determinuotas yra žmogaus veikimas, aišku, kad jam negali būti už savo veikimą jokios atsakomybės ir jokios pareigos. Kokia gali būti atsakomybė mašinai, kuri sutriuškino žmogaus kaulus, ar tigrui, kuris sudraskė keleivį?

Materializme negali būti autoriteto, kuris galėtų patiesti tinkamus pamatus leidžiamiesiems įstatymams arba nustatamai pareigai, nes kiekviena pareiga, rįšanti žmogų, turi būti paskirta augštesnio autoriteto. Materializme augštesnio autoriteto už žmogų nėra.

Tiesa, valdžia savo brutalia galybe gali priversti mane tą ir tą daryti, bet ji negali uždėti pareigos mano sąžinei, nes jos negali pasiekti. Jei nėra žmoguje laisvos valios, jei nėra autoriteto, kuris pasiektų žmogaus sąžinę, jei nėra sankcijos už dora ar bloga, suprantama, kad tuomet negali bebūti ir doros ar pareigų. Tiesa, Haeckel'is bando pamatuoti savo etiką „gerai suprastu egoizmu“.

Ir tai esą visai lengva: užtenką žmogui išsiaiškinti, kad jo paties gerai suprastas interesas reikalauja savo artimui daryti gera.

„Jei žmogus nori gyventi gerai sutvarkytoj visuomenėj ir joje gerai jaustis, jis turi stengtis įgyti ne vien sau pačiam laimės, bet ir visuomenei, kurioje jis gyvena, ir žmonėms, kurie sudaro tą socialę draugiją. Jis turi suprasti, kad visuomenės laimė yra ir jo laimė, jos kentėjimai yra ir jo kentėjimai“.

Tačiau ta artimo meilė iš egoizmo vargiai tegali būti išvedama, nes žmogus savo reikalus, laimę ar nelaimę, atjaučia labiau, negu svetimus, ir dabartinę laimę ar nelaimę labiau, negu ateinančią. Dėl to piktadaris, pastatęs ant svarstyklių tą laimę, kurios jis laukia iš piktadarystės ir, iš kitos pusės, iš tos piktadarystės išplaukiančią visuomenės nelaimę, kiek ji palies patį piktadarį, paprastai ras, kad laimė, kurią jam suteiks piktadarybė, yra didesnė už nelaimę, kuri jį pasieks per visuomenę. Tai viena.

Antra, taip pamatuota etika niekuomet negali reikalauti didžio pasišventimo. Sakysime, kaip galime, egoizmu pasiremdami, reikalauti, kad kas eitų sarginti užkrečiamomis ligomis sergančių ligonių? Kaip galime vardan egoizmo reikalauti, kad kareivis eitų ginti savo tėvynę, gyventi didžiausiame varge, apkasuose, būti kasdien didžiame mirties ar sužeidimo pavojuj. Toks pasišventimas visuomenei ar tėvynei iš egoizmo yra neišvedamas.

Pastačius etiką ant egoizmo, atidaromi vartai ir paleidžiami laisvėn net patys žemieji žmogaus geiduliai. Tiesa, monistai tvirtina, kad, jei žmogus negyvena gamtos nurodymais, gamta jam keršija ir tuo verčia jį gyventi gamtos įstatymais.

Gamta paprastai keršija už perdėjimą, betgi yra piktadarysčių, ir labai daug, kurias darant su saiku, gamta visai nekerštauja. Atsiminkime, ką Erodiui sako šv. Jonas Krikštytojas: „Tau nevalia turėti savo brolio pačios“.

Iš viso to aišku, kad materialistinė etika neturi pamato, ki-
taip sakant, etika negali būti pastatyta ant materializmo.

§ 38. Panteizmas ir jo etika.

Panteizmas dabar yra įsigalėjęs ypač Vokietijoje. Materializmui pasirodžius esant aiškiai klaidingam, daug mokslininkų nusi-
kreipė nuo jo. Dauguma jų kreipėsi į panteizmą, manydami su jo pagalba geriau išaiškinsią pasaulį, nesikreipdami tam į antgamtiškas galybes.

Kad išaiškintų pasaulio vienumą, tikslingumą ir tvarką, kuri yra aiškiai matoma pasaulyje, panteizmas skelbia, jog pradžioje buvusi tik viena pradinė pasaulio būtybė. Iš tos būtybės griežtu būtinumu išsivysčiusi visa visata. Ta besivystanti pradinė būtybė ir iš jos išsivysčiusioji visata esanti dievybė, o visi visatos dalykai esą tos dievybės pasireiškimai. Kol ta būtybė buvusi tik akmeniu ar kitokiu neorganiškuoju kūnu, ji dar neturėjusi nei gyvybės nei sąmonės. Išsivysčiusi į augalą, ji jau įgijusi gyvybę; išsivysčiusi į gyvulį, ji jau įgijusi ir jautimą; ogi išsivysčiusi į žmogų, ji įgijusi ne vien jautimą, bet ir protą, o iki tol ji proto neturėjusi. Kad geriau suprastumėm tą besivystančią dievybę, tą visatą, įsivaizduokime vandenyną, kuriame kartų kartos išskyla lyg vilnys, o paskiau jos nuslūgsta, jų vietoje kyla kitos, kurios vėl nuslūgsta, o nuslūgusios nugrimsta ir susilieja su minėtąja dievybe, kaip vilnys su vandenynu. Vadinasi, atskiros asmenybės nėra, žmogus gyvena ir veikia tik susiliejęs į vieną dievybę.

Nors pirmu žvilgsniu panteizmas atrodo kilnesnis už materializmą, bet ir jis turi nenugalimų sunkenybių, neperžengiamų kliūčių.

Visų pirma, mes paklaustumėm, kas tai yra ta pradinė būtybė, ta besivystančioji dievybė, ar ji yra dvasinė būtybė, ar materialė, ar kartu ir viena ir kita?

Jei ta pradinė būtybė yra dvasinė, tad kaip išaiškinti, kad iš jos atsirado pasaulio medžiaga?

Ji negali būti dvasios emanacija arba išplaukti iš dvasiškos būtybės, nes dvasia neturi nieko kūniška, iš jos nieks kūniška negali išplaukti.

Daug panteistų pripažįsta, kad pirmoji būtybė yra dvasinė, bet tuomet jiems nieko kita nebelieka, kaip pripažinti, kad visas pasaulis yra dvasinis, o kūnišku jis mums tik išrodo. Ir daug yra panteistų, kurie tokį neįtikėtiną dalyką tvirtina.

Jei ta pradinė būtybė yra medžiaginė, tad ir visi dvasios pasireiškimai gyvenime yra medžiagiški. Tokiu būdu panteizmas įkrinta į materializmą.

Gal ta pirmąją būtybę yra kartu ir dvasinė ir medžiaginė, kaip tai norėtų paralelizmo šalininkai? Jie tvirtina, kad ta būtybė iš viršaus pažvelgus yra medžiaginė, jos judesiai yra mechaniški. Pažvelgus į ją iš vidaus, jos funkcionavimai yra psichiški: jautimas, sąmonė ir t. t. Bet tai yra negalimas dalykas, nes nė viena dvasia nėra medžiaga, ir nė viena medžiaga nėra dvasinė.

Be to, ar panteistiškoji būtybė yra sąmoninga, ar ne? Pripažinti protą visam žemės rutuliui, visiems neorganiškiems kūnams yra perdaug aiškus absurdas. Dėl to dauguma panteistų šiandien pripažįsta, kad visata neturi sąmonės, tik išsivysčius žmogui, sąmonė pasirodžiusi. Bet jei iki pasirodant žmogui sąmonės ir proto pasaulyje nebuvo, kaip išsivystė pasaulis į taip tikslingą ir taip tvarkingą, kas jam suteikė tokius įstatymus, kuriuos tyrinėjo šimtai ir tūkstančiai mokslininkų per šimtus ir tūkstančius metų ir jų, toli gražu, neištyrė?

Priėję prie tokių neperžengiamų kliūčių, kaikurie panteistai pradėjo skelbti, kad visas pasaulis, — ir akmenys ir kiti neorganiškieji kūnai, — visi turi sąmonę, nors visiems aišku, kad to nėra.

Be to, panteizmas patenka į aiškų prieštaravimą sąmonei. Sakysime, mano sąmonė aiškiai liudija, kad aš esu atskiras žmogus, kad nesu identiškas su kitais žmonėmis, su žolėmis, medžiais, akmenimis, gyvuliais.

Sąmonė man liudija, kad aš esu atskiras, savistovus žmogus, su savais jausmais, mintimis, pasiryžimais ir t. t. Sakysime, jei kas eina medžioti, žino, kad jis nušovė ne save, bet, sakysime, kiškį ar kitą kokią būtybę. Arba vėl: dvi šalys kariauja, jų kareiviai šaudo, žudo kits kitą. Sekant panteistus išeina, kad kareiviai šaudo savo dievybę, o joje patys save, nes ir jie yra išsivysčiusi į juos dievybė.

Kadangi kiekvienas žmogus yra į jį išsivysčiusi panteistiška dievybė, tai ir to žmogaus kiekvienas veikimas yra panteistiškos dievybės veikimas. Be to, ta dievybė neturi laisvos valios, o vystosi ir veikia griežtu būtinumu, kaip dangaus kūnai kad bėga savo nustatytais keliais. Tokiu būdu, panteizmas yra dorai mirtis. Sudievindamas žmogų ir paskelbdamas jį neturint laisvos valios, panteizmas atleidžia žmogų nuo atsakomybės už savo darbus.

Panteistiškoji dievybė savo pavyzdžiu paskatina žmogų blogam. Juk panteistiškoji dievybė ir yra bjauriausias piktadaris, koks kada yra buvęs.

Prisiminkime bent keletą: Kaine jis nužudė savo brolių Abelį, Nerone jis nužudė savo motiną, kitame jis pasirodo baisiausias plėšikas, piktadaris, kurio piktadarybės yra tokios, kad pats jų prisiminimas sušiaušia plaukus ant galvos.

Kadangi tas piktadarybes yra padarę žmonės, arba panteistiškoji dievybė, išsivysčiusi į juos, kadangi, kaip minėjau, ji ne-

turi laisvos valios, bet yra griežtai determinuota, tai ji negali būti už savo blogus darbus atsakinga.

Juk nė vienas teismas neteisčia mašinos, kuri, sakysime, sulaužė žmogaus kaulus, ar plėšraus žvėries, kurs sudraskė žmogų, ar gyvatės, kuri įkando žmogui. Taip pat ir dievybė, kuri padarė ką bloga, negali būti atsakinga, juoba, kad žmogus, nors ir piktadaris, yra pati dievybė.

Bet panteistas pasakys: pagal mūsų teoriją, dievybė išsivystė ne vien į piktadarius, bet ir į doriausius ir kilniausius žmones. Kam manyti, kad piktadarių pavyzdys patrauks daugiau, negu dorųjų ir kilniųjų pavyzdys?

Ypač panteizme blogųjų pavyzdys yra sėkmingesnis už gerųjų pavyzdį, nes: 1) ir panteizme žmogus jau savaime labiau yra linkęs prie blogo, negu prie gero; 2) būti geru kainoja daug pasišventimo ir pastangų; 3) panteizmas prisideda prie žmogaus linkimo į bloga, ypač skelbdamas nesant laisvos valios, bet viską esant determinuota. Tad kiekvienas supranta, kad už tokį gerumą ar prakilnumą nėra jokio asmeniško atlyginimo. Tuo tarpu tas pats determinizmas visoki blogą pateisina.

Dėl ko panteizmas surado tiek daug sekėjų? Panteizmas visų pirma sudievinio žmogų, tuo pačiu jis pataikauja žmogaus puikybei; panteizmas, nepripažindamas žmogui laisvos valios, nuima nuo žmogaus pareigą gyventi krikščioniškai, panaikina bet kokią atsakomybę, tuo labiau, kad panteizmas paneigia pomirtinį sielos asmeninį gyvenimą, kurs yra didis akstinas dorai gyventi. Panteizmas skelbia, kad po mirties žmogaus siela grįžta į dievybę ir su ja susilieja į viena, kaip vilnis su visu vandenynu.

Be to, panteizmas neturi jokių įrodymų, kad jo teorija atitinka realybę, o daug įrodymų yra, kad ji stovi tik ant pramanytų, išgalvotų hipotezių.

Kad panteizmas yra klaidingas, matyti jau ir iš to, jog panteistiška dievybė yra sudėta iš nesuskaitomų kontradikcijų. Taip, vienur ji išsivystė į akmenį, kitur — į augalą, vienur į malonų paukštelį, kitur — į plėšrų vanagą, vienur ji išsivystė į nekaltą avinėlį, kitur — į plėšrų žvėrį ar nuodingą gyvatę, ar į kitą gyvulį. Vienur panteistiška dievybė yra išsivysčiusi į idijotą, kitur ji yra išmintingiausių genijų; vienur ji yra stambeldis, kurs kaip Dievą garbina stabus, ar kokius gyvulius, ar kokią gyvatę, kitur, kaip monoteistas, smerkia stambeldybę, kaip bjaurią klaidą ir t.t. Tokių būtybių, sudėtų iš kontradiktoriškų ypatybių, kaip panteistiška dievybė, nėra ir būti negali.

§ 39. Rudolf'as Eucken'as

Materializmas etikoje pasklido labai plačiai visuomenėje, ypač per Haeckel'io raštus. Dar labiau jis yra įsivyravęs praktiškame gyvenime. Jį labai sustiprino didysis karas. Civilizuotos tautos po karo etikos žvilgsniu dar žemiau stovi, negu prieš karą.

Bet iš kitos pusės daug šviesių vyrų ima tame matyti savo tautai grėšiančią pradžią, ima ieškoti kelių, kuriais būtų galima išvesti tautą iš to susmukimo. Su tuo tikslu daug kas grįžta prie krikščionybės. Dėl to gal niekumet tiek nebuvo rašoma apie Dievą, tikėjimą, Kristų, kaip dabar.

Kiti siūlo savotišką idealizmą. Ta antimaterialistinė srovė galingai stiprėja. Jai vadovauja net ir patys tautų rinktiniai žmonės. Pats žymiausias vadas tos srovės, kuri kovoja su materializmu ir jo vieton proponuoja savotišką idealizmą, yra Rudolf'as Eucken'as. Jis gimė 1846 m. ir arti 50 metų profesoriavo Jenos universitete. Tame pačiame universitete, kur Haeckel'is taip uoliai skleidė materializmą, ten pat kyla galinga srovė prieš materializmą.

Eucken'as turi didžios įtakos inteligentams ne vien Vokietijoje, bet ir už jos ribų. Jis toli dar nėra krikščioniu, bet yra galingu kovotoju prieš materializmą. Jis yra išdėstęs sielos reikalus dabartiniais laikais. Jis randa, kad dabartinių laikų žmogus kuone visą savo dėmesį kreipia į rutininį gyvenimą, apleisdamas savo vidurinę kultūrą. Tai, kas sudaro žmogaus asmenį, anot Eucken'o, dabar permaža tėra vertinama.

Tuo, anot jo, kaltos labiausiai filosofijos sistemos, kurios nepripažįsta vidurinio gyvenimo. Tų nusikaltėlių eilėje pirmą vietą jis skiria materializmui arba natūralizmui.

Taip pat, anot Eucken'o, pragaištingas yra panteistiškasis intelektualizmas, kuris mato vienintelę pasaulio esmę ne materijoje, bet dvasioje. Anot jo, pasaulio eiga ir čia yra nepersonalis sielos gyvenimas, kurs vystosi viduriniu būtinumu. Taigi, ir čia „aš“ nebėr savarankus.

Tame dalyke ir panteizmas ir materializmas sutinka. Ir vienas, ir kitas nepripažįsta žmogui vidurinio savarankumo. Jie įspraudžia žmogų į būtinų nepersonalių pasaulio įvykių vidų.

Eucken'as apgailestauja, kad moderniškojo žmogaus dėmesys yra per daug nukreiptas į išorinį gyvenimą. Mūsų didis įtempas darbas, tiesa, sukūrė nuostabiai gražią paviršutinę kultūrą,

bet užtat mūsų vidujinė kultūra paliko apleista, „mes pelnome pasaulį, bet nustojame sielos“ (R. Eucken, Die Wahrheitsgehalt der Religion, Leipzig). Žmogus tampa tuščias ir nuskurdėlis gyvendamas pasisekimuose. Jis taip žemai nusmunka, kad tampa tik įrankiu arba priemone neasmeniniam kultūros procesui, kuris pagal reikalą jį panaudoja ar atmeta (Eucken, Die Lebensanschauungen der grossen Denker, Leipzig).

Dėl to Eucken'as pataria žmonijai grįžti į save ir labiau imti rūpintis vidujiniu savo gyvenimu, vidujine savo kultūra.

Kelias į tą vidujinę kultūrą yra per kovą, pasišventimą ir savęs išsižadėjimą. Reikia savyje nugalėti tai, kas yra žema. Žmogus turi nugalėti geidulius, kurie priešingi sielai, ir išsilaisvinti iš jų vergijos. Jis turi paliauti vergavęs gamtos procesui, kur laisvės nėra, išsilaisvinti nuo egoizmo ir susiskaldymo gyvenimo veikime, kur trūksta viską jungiančio vienumo.

Šalia savęs mes matome dar kitus žmones, visuomenę. Eucken'as pabrėžia, kad pavienis asmuo neturi būti visuomenės pavergtas, bet kad jis turi išlaikyti savarankiškumą, asmeniškumą, ir kad nebūtinai dori tėra tik tiek veikimai, kurie yra socialūs. Kiekvienas turi visų pirma atlikti uždavinį, paliečiantį jo paties asmenį. Kiekvienas mes turime pareigą visų pirma išstobulinti patys save. Žmogaus tikibiniai įsitikinimai gali kartais pastatyti žmogų į priešingumą su visuomene. Tie įsitikinimai gali kartais panaikinti visuomenės ramumą, tačiau jie gali būti savyje dori. Tai aišku, kad dora yra kažkas gilesnis, kažkas daugiau, negu altruizmas (Eucken, Geistige strömungen der Gegenwart, Leipzig).

Iš kitos šalies, Eucken'as yra griežtas kraštutinio individualizmo priešininkas. Jis pabrėžia socialias pareigas, kurias žmogus privalo atlikti draugijos ar visuomenės naudai, būtent: teisingumo, meilės ir t. t.

Eucken'as gan gražiai įrodo, kad iš tų pareigų atlikimo yra naudos ne vien visuomenei, kaipo tokiai, bet ir pačiam pareigos vykdytojui. Pagaliau, ir ten, kur atrodo, kad žmogus tik aukoja, ir tas nelieka jam be naudos. Kaip tik per veikimą, kur nėra savimeilės, žmogus tobulinasi. Tuo jis nugali tai, kas yra siaura, smulku, egoistiška.

Eucken'as pripažįsta ir tikėjimo reikalingumą, bet neaiškiai. Jis sako, kad visos pastangos žmogų pastatyti tik ant jo paties ir manymai žmogų patenkinti vien tik žmonių kultūra, nuėjo niekais, nes silpnas apribotas žmogus neįstengia pats sau paga-

minti dvasios gyvenimo. Dėl to vis dažniau susitinkame žmonių, kuriems pakyrėjo vien tik žmogiška, nes vis labiau aiškėja, kad žmonija smunka žemyn, ir gyvenimas nustoja savo tikslo, jei žmogus neatremia savo gyvenimo į augštesnę dievišką galybę (Der Sinn und Wert des Lebens, R. Eucken). Dieviškas sielos gyvenimas yra pamatas tam, kas yra žmogiška, yra šaltinis, iš kurio plaukia galybė.

Natūra pasiekia per geidulius pačią mūsų sielą. Žmogus vienas neįstengia prieš gamtą kovoti. Visai kas kita, jei žmoguje viešpatauja dieviškasis principas. Tuomet stoja į kovą ne vien silpnas žmogus, bet ir begalinė dieviška galybė. Tuo pasiremdami ir manome, kad gera pa saulyj turi galų gale nugalėti bloga Dieviška yra ne vien dvasios gyvenimo pamatu, bet ir to gyvenimo tikslu ir ir augčiausiu turiniu. Sujungti žmogui su tuo, kas yra dieviška, reikia religijos. Religija yra reikalinga dvasios gyvenimui. Jei mes atmetame religiją, turime atmesti ir mūsų dvasios gyvenimą, mūsų asmeniškumą, mūsų dvasios individualumą (R. Eucken, Der Wahrheitsgehalt der Religion; Grundlinien einer neuen Lebensanschauung). Ką reiškia atmesti religiją, patyrė pati modernišką žmonija. Ji manė laimingiau gyvensianti be religijos bet ji patyrė visus palaidūno sūnaus sielvartus.

Nors Eucken'as taip gražiai kalba apie religiją, tačiau jis nėra krikščionis tikra to žodžio prasme; jis dar nepajėgė nuskratyti panteizmu. Jis maišo žmogų ir pasaulį su Dievybe.

Eucken'as nori tikėjimo kažkokio bendro, be Kristaus, kaip Dievo, be dogmų, be autoriteto, be sakramentų. Tačiau Kristaus steigtoji Bažnyčia yra kitokia.

§ 40. Paskutiniųjų laikų priklausomosios nuo tikybos etikos šalininkai

Etikos, priklausomos nuo tikybos, šalininkai, kurie laikosi šv. Tomo Akviniečio sistemos, paminėtini yra šitie: Taparelli, Liberatore, Sanseverino, Zigliara, I. Balmes, Z. Gonzalez, Ch. Perin, A. Vermeersch, A. Castelain, V. Cathrein, Th. Meyer, Stöckl, Costa—Rossetti, Gutberlet, C. Willems, Mausbach.

PIRMOJI KNYGA

BENDROJI ETIKOS DALIS

I S K Y R I U S

ŽMOGAUS PRIGIMTIS (NATŪRA)

1. Žmogus yra paskirtas gyventi visuomenėje

Norint gerai nustatyti etikos taisykles, visų pirma reikia pažinti žmogaus prigimtį (natūrą).

Veikimas turi atitikti tą, kas veikia. Juk, sakysime, kitoks turi būti veikimas žmogaus, kitoks gyvulio.

Žmogus teisingai yra vadinamas mikrokosmos. Medžiagą jis turi tokią pat, kaip ir neorganiškas pasaulis. Jis turi gyvybę, kaip ir augalai, jaučia, kaip ir gyvuliai. Bet žmogus dar turi ir sielą, kuri turi protą ir laisvą valią.

Žmogus savo prigimties (natūros) yra paskirtas gyventi draugijoje. Tokia draugija visų pirma yra šeima, o toliau platesnė visuomenė.

Jau ir pati kalba rodo, kad žmogus yra paskirtas gyventi draugijoje vienas su kitais. Kits kitam jie pareiškia savo mintis ir norus. Kiekvienas žmogus reikalauja kitų pagalbos. Ir savo fizinėse reikaluose žmogus daugiau priklauso nuo kitų, negu gyvuliai. Nė vienas gyvulys jaunystėje nėra toks bejėgis ir taip ilgai, kaip žmogus. Kiekvienas gyvulys jau nuo pat mažens ar, pagaliau, nuo pat gimimo yra aprūpintas tinkamu apvalkalu. Tik žmogui trūksta apvalkalo. Kiekvienas gyvulys turi priemones apsigynimui nuo savo priešininkų, tik žmogus jų neturi. Kiekvienas gyvulys randa sau paruoštą tinkamą maistą gamtoje, tik žmogus didžią savo valgio dalį turi sau pasigaminti. Kiekvienas gyvulys turi prigimtą sau reikalingą mokslą: kaip lizdą susikrauti, kaip maisto susirasti, kaip keliauti ir t. t. Žmogus gi tų žinių neturi, jis turi mokytis. To vieton jam duotas protas ir valia.

Geriausiai žmogus patenkina savo reikalus draugijoje. Atsiminkime kad ir paprasčiausius žmogaus drabužius, kiek čia yra šalių, kiek čia žmonių, kurie prisidėjo, kad jam tuos drabužius parengtų.

Be visuomenės pagalbos žmogus net ir pačių svarbiųjų kūno reikalų negalėtų tinkamai aprūpinti ir gyventų skurde.

Dar labiau žmogus priklauso nuo visuomenės savo dvasios reikaluose: religijos, mokslo, dailės srityje. Ką žmogus žino, jei kiekvienas, nė kieno nemokomas, pats kiekvieną dalyką nuo pradžios pradėtų.

Visai kas kita, kada žmogus gyvena draugijoje. Tada jo galybė neribotai išauga. Visuomenės nariai pasidalija tarp savęs darbą. Nė vienas nebeturi reikalo besikaldyti savo pajėgų. Kiekvienas gali išmokti ir dirbti vieną amatą, savo išdirbinius mainyti su kitais į kitokius sau reikalingus dalykus ir tokiu būdu patenkinti įvairius savo reikalus.

Ir tai, kas pasiekta kultūroje vienos gentkartės, nenuveina į grabą, bet palieka sekančioms, kurios tuos kultūros turtus padidina savo suradimais, savo padarytą pažangą, ir visą tą padidintą turtą palieka sekančioms gentkartėms.

Tokiu būdu žmogui, gyvenančiam visuomenėje, padeda darbuotis ir žengti pirmyn ne vien dabartinė visuomenė, bet ir visos praėjusios gentkartės.

2. Žmogus turi nematerią, nemarią sielą

Kad žmogus dorai veiktų, jis turi turėti nematerią, nemarią sielą. (Ar turi žmogus nematerią, nemarią sielą, apie tai žiūrėk A. Maliausko knygutę „Ar turi žmogus nematerią, nemarią sielą?“).

3. Žmogus turi laisvą valią

Žmogaus valios laisvumo klausimas yra labai svarbus, ypač etikai. Nuo buvimo ar nebuvimo laisvos valios priklauso ir etikos buvimas ar nebuvimas.

Laisvoji valia skiria žmogų nuo visų už jį žemesnių kūrininių. Proto neturinčiose būtybėse viskas yra determinuota gamtos įstatymų. Jei žmogus nėra tų įstatymų determinuotas, aišku, kad žmoguje yra dvasinė pajėga, kuri savo esme skiriasi nuo kūno ir jo pojūčių.

Pirmu žvilgsniu žiūrint, išrodo, kad neatsiras nė vieno žmogaus, kurs nepripažintų žmonėms tos prerogativos. Tuo tarpu yra buvę ir senovėje ir dabar yra tokių, kurie nepripažįsta, kad žmogus turi laisvą valią.

Toki prieš Kristų buvo fatalistai, kurie skelbė, kad ir žmonių ir, pagaliau, dievų gyvenimas yra determinuotas, priklauso nuo fatum.

Laisvos valios klausimo neišsprendė nė patys didieji senovės filosofai, kaip Sokratas ar Plato. Aristotelis, didžiausias senovės filosofas, tiesa, tvirtina, kad žmogus turi laisvą valią, bet negali sutaikinti jos su dievų pramatymu ir apvaizda.

Tą klausimą aiškiai nušvietė krikščionybė. Pirmoje vietoje čia yra paminėtinas šv. Augustinas savo ginčiuose su pagonių filosofais ir klaidatikiais. Tarp ko kita, jis sako: „Si non est Dei gratia, quomodo Deus salvat mundum, et si non est liberum arbitrium, quomodo judicat mundum“.

Viduriniais amžiais filosofai pripažįsta laisvą žmogaus valią, tik mahometonai laikosi determinizmo, kurį supranta, kaip Dievo paskyrimą iš anksto.

Renesanso laikais atgimsta pagonių pažiūros ir į laisvą žmogaus valią.

Martynas Liuteris ir Kalvinas, savo religijos sumetimais vadovaudamiesi, nepripažįsta žmogui laisvos valios.

Šitoje srityje pasižymėjo ypatingai filosofas Baruch Spinoza. Būdamas panteistas, jis nepripažino atskirų savistovių substancijų. Visus daiktus jis laikė dievybės pasireiškimais, besivystančios matematišku griežtumu.

Hobbes nepripažino valios, kaip dvasinės pajėgos, bet tik kaip materialį veiksni, o David Humes pagaliau nebe pripažino valios nė kaip psichiško veiksnio, bet tik kaip psichiškų faktų asociaciją.

Visų tų teorijų padaras buvo 19 amžiuje įsigalėjęs materializmas, arba, kaip jis dabar save vadina, materialistiškasis monizmas, kuris nepripažįsta laisvės nei mummyse, nei anapus mūsų.

Kant'as savo filosofijoje bandė sujungti valios laisvę su determinizmu. Jis pripažino, kad empiriškasis „aš“, kitaip sakant, paprastoji sąmonė yra determinuota. Ir absoliutiškąją laisvę jis pripažino mūsų mistiškam, transcendentaliam „aš“, kurs stovi už empiriškojo „aš“. To mistiškojo „aš“ laisvė nėra varžoma jokių priešasčių. Kant'o pasekėjai nebe pripažino tokio determinizmo ir laisvės sujungimo.

Idealistiškieji panteistai, kaip šit Fichte ar Hegel'is, arba voluntaristai, kaip Schopenhauer'is ar Edvard v. Hartmann, pripažino transcendentalę laisvę. Kiti laikėsi Kant'o paskelbtojo valios

empiriškojo determinizmo, sujungdami jį su materialistiška sistema. Toki buvo Feuerbach'as, Vogt'as, Moleschott'as ir jų pasekėjas Haeckel'is.

Anot monistų, pasaulis yra mechanizmas, o mechanizme negali būti jokios laisvos valios.

Tokios pat, kaip ir materialistiškasis monizmas, nuomonės apie laisvą valią laikosi ir idealistiškasis panteizmas. Jis sako, kad visi daiktai, taigi ir žmogus ir jo valia, yra realūs pasireiškimai absoliučios dvasios arba valios. Tie dvasios pasireiškimai yra būtini, nes tos dvasios išsivystymas įvyksta būtinai. Dėl to valios laisvei nebėra jokios vietos.

Taigi, keistas dalykas, jog šiais laikais, kuomet tiek kalbama apie asmeninę laisvę, tie patys, kurie taip kalba, kaip panteistai ar materialistai, laisvos valios nepripažįsta ir skelbia determinizmą. Prie tokių priklauso: Wundt, Paulsen, Windelband, Jodl, Ebbinghaus, Ziehen, Kuno Fischer ir kiti. Ypač materialistai ir evolucionistai visas pastangas deda paneigti laisvai valiai. Bet paskutiniaisiais laikais ji vis daugiau ir daugiau suranda sau apgynėjų. Daug ginčų tame dalyke kyla dėl nesusipratimo.

§ 1. Kas yra laisva valia?

Pažiūrėję į save, mes randame įvairių psichiškų faktų, kuriuos galime sutraukti į dvi grupi: pažinimo aktai ir norėjimo aktai. Pažinimo ir norėjimo aktai yra dvejopos rūšies: kūniški — pojūčių ir dvasiški — proto ir valios aktai.

Mūsų sąmonė liudija, kad be pažinimo pojūčiais mes turime dar augštesnės rūšies pažinimą. Jo objektas yra ir tokie dalykai, kurie pojūčių neveikia, yra ne kūniški, kaip šit: Dievas, siela, dora, blogas, mokslas, ir t. t., žodžiu sakant, tokie dalykai, kurie pereina pojūčius ir kurių negali išreikšti jokia fantazija.

Mūsų protas pažįsta dalykus ir pojūčiais pasiekiamus, bet jis pažįsta juos kitokiu būdu. Jis pažįsta jų esmę, jų priežastis ir pasekmes. Jei protas pažįsta, sakysime, namus, tai jis ne vien žino, kad tai kažkoks didelis dalykas, tokios formos, spalvos, kietas ir t. t., bet jis pažįsta ir tai, kas tas dalykas yra, kas jį padarė, kam jis reikalingas, kam jis priklauso ir t. t., ko pojūčiais pažinti negalime.

Tą dvasinį pažinimą atitinka ir dvasinis norėjimas, taip pat, kaip pojūtinį pažinimą atitinka kūniškas norėjimas ar nenorėjimas.

Sakysime, vaikas pamatė gražią kvepiančią rožę. Tuo j jam atsiranda noras tą rožę nusiskinti ir ją turėti.

Taip intelektualį pažinimą atitinka dvasinis noras. Sakysime, koks vertelga apskaičiavo, kad jam būtų didelis pelnas, jei jis nusipirktų šiuos namus, ir jis pasiryžta juos pirkti.

Klausimas, ar visi mūsų valios aktai yra laisvi?

Pirma, kas yra tas neaiškus žodis laisvė? Laisvė gali būti nebuvimas kliūčių, kurios gali būti ant kelio ir neleisti įvykti kokiam dalykui. Tokia prasme galime sakyti, kad dangaus kūnai laisvai, t. y. be kliūčių, atlieka savo kelionę. Tokia prasme fizikas kalba, kad kūnas laisvai krinta žemyn.

Fiziškai laisvei diametraliai priešingas yra mechaniškas būtinumas, fiziška prievarta.

Mūsų valia turi, visų pirma, fizišką laisvę, nes valia, kaip dvasiška būtybė, negali būti pasiekama jokios orutinės (äusseren) pajėgos ir jos suvaržoma.

Mūsų sąnarius galima surakinti geležiniais ir valios įtaką jiems kliudyti. Bet pačios valios negali suvaržyti jokie retežiai.

Yra ir augštesnė veikimo laisvė už šitąją. Siauresniaja ir tikrąja žodžio prasme laisvas yra tas, kurs neturi vidujinės prievartos daryti taip ar kitaip ir gali pats iš vidaus nustatyti savo veikimą. Šitoji laisvės rūšis yra visai kitokia, negu laisvė augščiau minėtąja, plačiąja žodžio prasme.

Pažiūrėkime į gyvulius, kaip jie reaguoja į įspūdžius, kurių jiems teikia orutinis pasaulis. Jie reaguoja nevienodai. Sakysime, šuo pamatė pradžios mokyklos mokinį. Kartais su piktumu jį puola ir loja, kartais šokinėdamas jam gerinasi, kartais uodegą nuleidęs bėga šalin. Taigi, čia reagavimas yra nevienodas, nors kartais objektas gali būti ir tas pats. Tai priklauso nuo to, kokį įspūdį padarė mokinys šuniui. Šitame atvejuje nėra fiziškos prievartos, bet yra vidujinė, psichiška prievarta, pažinimo prievarta, nes gyvulys visuomet veikia pagal savo pojūčių pažinimą.

Mūsų valia yra laisva ir nuo psichiškosios prievartos. Mūsų valia yra laisva nuo prievartos, kurią galėtų padaryti pirmesnysis gero ar blogo pažinimas. Tuo tarpu gyvulys tos laisvės neturi. Valia gali deciduoti (pasiryžti) pagal pažinimą ar, pagaliau, prieš pažinimą. Ji turi pasirinkimo laisvę. Tatai paukštis ir iš narvelio išleistas nėra laisvas, o žmogus ir kalėjime uždarytas yra laisvas. Jis turi galimybės ir nenorėti to, ko iš jo rei-

kalaujama. Tad žmogus yra ta prasme laisvas, nors būtų ir geležiniai surakintas.

§ 2. Valios veikimo rūšys

Yra įvairių rūšių valios veikimų. Yra tokių, kurie valioje prasideda ir joje baigiasi (actus elicitī). Yra tokių valios aktų, kurie yra valios įsakyti ir atlikti kitų žmogaus pajėgų, kaip šit, proto, atminties, fantazijos, geidulių ir t. t. (actus imperatī). Tie aktai yra kartais vadinami antraeiliais valios aktais. Čia kyla klausimas apie laisvą veikimą.

Laisvė formaliai tinka tik valios veikimams, o ne kitų pajėgų. Tos kitos pajėgos dalyvauja valios laisvume, kaip saulės apšviestieji kūnai dalyvauja saulės šviesoje.

Mes čia nagrinėsime vien tik valios veikimų laisvę.

Ar laisvi yra visi tie valios aktai, kurie valioje prasideda ir valioje baigiasi? Toli gražu ne. Kaip tik pirmieji valios judesiai seka gamtos įstatymus ir priklauso nuo pažintojo objekto, ir tai dvejopu būdu. Visų pirma, pojūtinį pažinimą betarpiai ir nepareinamai nuo valios seka kūniškas geismas (sinnliches Streben) ir tuoj atitinkamas valios veikimas, nes abu — ir kūniškas geismas ir valia — yra labai artimai kits su kitu sujungti. Juk kasdien mes patys tai patiriame. Sakysime, norėjimas valgyti ar gerti savaime sukelia ir atitinkamus valios aktus. Tas tamprus tų dviejų pajėgų sujungimas yra įvairių pagundų šaltinis.

Valia pati savaime yra akla pajėga. Jai šviečia ir vadovauja profas. Jis parodo valiai, kad tas ir tas dalykas yra geras, norėtinas, tas — blogas, atmetinas.

Bet tas norėtinumas ar atmetinumas nėra proto valiai parodytas, kaipo būtinas, neišvengiamas. Tai, kas yra kiekvienu žvilgsniu negeras, ir tai, kas nėra kokiuo žvilgsniu gera, negali būti valios norima. Taip pat negali būti nenorimas tas dalykas, kurs kiekvienu žvilgsniu ir būtinai yra geras, nes valios objektas yra gera. Tatai valia negali siekti to, kas jai neišrodo gera jokių žvilgsniu, o kas jai išrodo gera kiekvienu žvilgsniu, ji turi to siekti. Tatai kiekvienas žmogus siekia laimės.

Tų gėrybių atžvilgiu, kurios ne kiekvienu žvilgsniu tėra geros (arba bent taip valiai išrodo), valia yra laisva—gali jų siekti, gali nesiiekti. Sakysime, jaunas žmogus renka sau amatą. Jis gali būti gydytoju, advokatu, inžinieriu, agronomu ir t. t. Rinkdamas jis svarsto kiekvieno racijas pro ir contra. Taip jis gali pasirinkti

ką tinkamas. Tas galėjimui pasirinkti reikalingasis pažinimas nėra pati laisvė, bet laisvės būtinoji sąlyga ir šaknis.

Kadangi ten, kur yra laisvė, negali būti vidujinės prievartos, arba determinizmo veikime, tatau laisvos valios šalininkų sistema ar pažvalga yra vadinama indeterminizmu, o jam priešinga sistema yra vadinama determinizmu.

Iš dvasinių gėrybių ar blogybių pažinimo savaime sukyla valioje jausmai — meilės, norėjimo, vilties, džiaugsmo, arba pasibjaurėjimo, nevilties, baimės, nuliūdimo, šalinimosi ar saugojimosi blogo. Tuos aktus senesniųjų laikų filosofai vadindavo „actus primo-primi“. Tie aktai nepriklauso nuo mūsų. Jie spontaniškai (savaimingai) įvyksta iš mūsų bendro palinkimo ieškoti laimės.

Pirmu žvilgsniu išrodo, kad ir mūsų valia yra determinuota psichiškos prievartos: palinkimo laimės ieškoti—iš vienos pusės, o iš antros pusės — pramatomo gero ar blogo, kurie ją veikia.

Tai tikrai taip būtų, jei žmogus neturėtų proto ir išminties. Žmogaus protas parodo tikrą vertę tų gėrybių, kurios mus veikia, kaip jos atitinka mus, kaip žmones, ir kaip jos atitinka mūsų augščiausiąjį tikslą.

Kada mūsų valia, pajudinta jai priešpastatyto gero, pradeda reaguoti, paprastai tuomet įvyksta apsigalvojimas, kitaip sakant, pabunda mūsų sąžinė. Mūsų protas apsvarsto tą objektą, kurs veikia valią ir jo sukeltus jausmus, kokia yra to objekto ir tų jausmų moralė vertė: kokie yra jų santykiai su mūsų protingąja prigimtimi (natūra) ir su mūsų augščiausiuoju tikslu.

Tam viskam nereikalinga ilgo galvojimo, įpratęs mato tai pirmu žvilgsniu. Per tą apsvarstymą dažnai atsiranda argumentų prieš tai, ko nori akla valia. Tuomet valia gali pasirinkti tą pusę, kurią nori — gerą ar blogą. Tatau laisvė yra žmogaus pajėga ne vien nusistatyti taip ar kitaip, vadovaujantis pažintais motyvais.

Laisvė yra valios tobulumas, kuriuo ji viešpatauja savo pačios norėjimui. Valios laisvė, sako šv. Tomas, yra a) valios viešpatavimas savo aktams, b) valios viešpatavimas, kuriuo ji gali norėti ar nenorėti, c) valios viešpatavimas, kuris paneigia determinavimą į vieną pusę ir orutinės priežasties prievartą.

Taigi, valios laisvė yra pajėga veikti ar neveikti, veikti taip arba kitaip, esant veikimui reikalingoms sąlygoms.

Jei degimui yra visos reikalingos sąlygos, ugnis turi degti. Tuo tarpu valia gali veikti ar neveikti ir tuomet, kada visos są-

lygos veikimui yra. Ji gali norėti, gali nenorėti. Deciduoja ji pati, ir dėl to ji yra laisva. Tai yra visa laisvos valios paslaptis.

Laisvė gali būti trejopos rūšies: 1) laisvė veikti ar neveikti, sakysime, galiu rašyti, galiu nerašyti; 2) laisvė pasirinkti tokį ar kitokį veikimą, tokį ar kitokį dalyką — galiu rašyti arba skaityti; 3) galiu pasirinkti tai, kas yra dora, arba tai, kas yra bloga. Šitas paskutinis galėjimas yra ne valios tobulumas, bet jos silpnumas, arba netobulumas.

Reikia skirti fizišką ir morališką laisvę. Fiziška laisvė yra tada, kada nėra fizikos prievartos. Morališka laisvė yra daryti tai, ko nėra draudžiama. Žmogus turi fizišką laisvę daryti ir tai, kas yra uždrausta, bet ne morališką.

Pasirinkimo laisvei esant, valia gali pasirinkti vieną ar antrą pusę. Ir tai gali įvykti trejopu būdu: valia gali nesideciduoti nei vienos, nei kitos pusės vykinti (libertas contradictionis). Tai įvyksta atskiru valios aktu, kuriuo ji priešingus jausmus ar geidimus nuramina. Antra, kada valia išrenka sau vieną gera iš daug priešpastatytų, kada ji pasiekti kokiam tikslui išsirenka vieną tokią ir tokią priemonę, o kitas atmeta (libertas specificationis). Trečia, kada ji sau pasirenka arba etiškai gera, arba etiškai bloga (libertas contrarietatis).

Ten, kur nėra proto, negali būti ir laisvos valios. Visa tai, kas kliudo galvoti, sumažina ir valios laisvumą. Sakysime, gaisrui ištikus, nusigandusi motina paliko ugnyje savo vaiką. Valios laisvę sumažina arba panaikina nežinojimas. Kartais ir aistra gali būti taip galinga, sakysime, priešpastatytasis geras ar blogas išrodo tokis didis ir galingas, kad jis valią tuoj pavergia, ir valia be apgalvojimo vykdo aistrų pakištąjį objektą.

Kada valia, bevykdama aistrų padiktuotąjį objektą, pamato, kad ji blogu keliu eina, jos galybė yra susilpninta, o ji begali aistrų spaudimą nugalėti tik galingoje, karštoje kovoje. Dėl to dažnai būna per vėlu, valia būna aistrų nugalėta.

Jei valia įvykdė ką bloga be jokio apgalvojimo, be jokio proto pažinimo, tuomet nebuvo nei laisvos valios, nei etiško blogo.

Jei aistra visai nepagavo valios, ir šioks toks proto pažinimas buvo, tuomet valios laisvė buvo susiaurinta, ir atsakomybė yra mažesnė. Iš to aišku, kad psichiškoji valios laisvė, kurią mes pripažįstame žmogui, yra tame, kad nėra nei orutinės, nei vidujinės prievartos apgalvojus deciduoti ir pasirinkti tokį ar kitokį objektą, tokį ar kitokį veikimą, pagaliau, veikimą ar neveikimą.

Taigi, čia vykdančioji priežastis, kuri ir decidoejas ir vykdo, yra valia, nors, kaip minėjau, ji pati yra akla. Kada protas parodė, ar tas objektas yra geras, ar blogas, ar jis atitinka mūsų protingąją prigimtį (natūrą), ar ne, tuomet valia tampa laisva, gali decidouoti už ar prieš. Jei išrenka tai, kas atitinka mūsų protingąją prigimtį (natūrą), tuomet valia elgiasi dorai; jei ji išsirenka tai, kas neatitinka protingosios žmogaus prigimties (natūros), ji veikia prieš proto nurodymus, prieš sąžinės balsą, ji veikia blogai.

Taigi, mūsų valia nėra laisva, kol nėra proto pažinimo, apsvarstymo. Kai tik yra proto pažinimas ir apsvarstymas, mūsų valia yra laisva. Pats protas nėra laisvas, jis priklauso nuo savo objekto, bet jis yra būtina sąlyga, kad valia būtų laisva. Jis rodo įvairius kelius, o kuriuo keliu eiti, nusistato pati valia.

§ 3. Priekaištai

Tam yra daromi šitokie du priekaištai. Jei valia yra laisva, jei ji pati nusistato tai vykdyti, o to nevykdyti, toks nusistatymas yra pasekmė be priežasties, absoliutiška pradžia, lygiai taip pat, kaip savęs paties sukūrimas. Toks valios laisvumo pripažinimas nusideda priežastingumo principui.

Pažiūrėkime, kiek tai tiesa. Priežastingumo principas skamba šitaip: nieko neįvyksta be užtenkamos priežasties (nihil fit sine causa sufficiente). Kitaip sakant, kiekvienas įvykis, kiekviena pasekmė turi sau užtenkamą priežastį, kuri gali pagaminti tą pasekmę.

Tas principas yra universalis ir veikia be išimties. Taigi, ir kiekvienas valios aktas turi turėti atitinkamą užtenkamą priežastį. Kokios rūšies turi būti ta priežastis, priežastingumo principas nieko nesako.

O deterministai tuoj pakiša: „nieko neįvyksta be būtinai veikiančios priežasties“. Bet tai yra sofizmas „petitio principii“, nes kiekvienas įvykis būtinai turi užtenkamą atitinkamą priežastį, bet nėra jokio reikalo, kad ta priežastis veiktų su būtinumu. Taigi, ir laisvos valios akto užtektina priežastis yra valios pajėga ir visos tos sąlygos, kurios yra reikalingos, kad valia galėtų veikti.

Ar egzistuoja veikiantis principas, kurs galėtų pagaminti laisvą valios aktą?

Taip, egzistuoja. Jis yra pats žmogus, turįs protą ir laisvą valią. Visų pirma, yra pojūtinis pažinimas, iš to pažinimo savaime kyla jausmai ir norai: čia valia yra sujungta su pažinimu po-

jūčiais (sensus), jų norai čia yra akli ir determinuoti. Juos determinuoja mūsų valios prigimtis siekti gero, arba laimės.

Kada prisideda protas ir nurodo valiai objektą, koks jis yra, jo gerąsias ir blogąsias puses, valia tampa laisva. Pojūtinio pažinimo sukeltieji norai yra paraližuojami, valia tampa nebe akla, bet apšviesta ir gali pasirinkti viena arba kita. Taigi, čia veikiančioji priežastis yra laisva valia. Be to, protui dalyką apšvietus, prieš valią stovi taip pat ir tikslo priežastis. Žodžiu sakant, yra visa tai, ko reikalauja priežastingumo įstatymai.

Bet čia mums atsakoma, kad priežastingumo principu einant, pasekmė turi būtinai išplaukti iš priežasties. Gamta nežino tokių priežasčių, kurios laisvai gamintų savo pasekmes ir, pagaliau, galėtų suspenduoti (sulaikyti) jas.

Bet čia yra kelios klaidos. Pirma, tai sumaišymas logikos srities su ontologijos sritimi. Jei mes paimsime priežastį, kuri veikia faktinai, tuomet ji turi būtinai gaminti pasekmę, nes to reikalauja priežasties esmės supratimas. Čia yra supratimo ar logikos būtinumas.

Visai kitas yra klausimas, ar būtinai turi veikti tas veikimo principas (veiksnyš), kurs veikti gali. Ar būtinai jis turi veikti, pagaliau, tuomet, kada visos veikimui reikalingos sąlygos yra? Čia yra kalba jau apie ontologišką būtinumą. Mes šito būtinumo laisvos valios veikime nepripažįstame dėl įrodymų, kuriuos duosime vėliau.

Antra klaida yra ta, kad laisvosios valios priešininkai remiasi tuomi, ką kaip tik reikia įrodyti. Jie sako, kad tėra tik tokios priežastys, kurios veikia būtinai. Žinoma, jei tik tokios priežastys tėra, tad ir valia yra priežastis, kuri veikia būtinai. Bet priešininkai čia tvirtina tai, ką reikia įrodyti. Jie turi įrodyti, kad nėra priežasčių, kurios veikia laisvai. Tokiu būdu, jie remiasi sofizmu „petitio principii“.

Trečia klaida yra ta, kad laisvos valios priešininkai, pasiremami materialio pasaulio principais, sprendžia apie reiškinius, kurie vyksta dvasios srityje. Jie sako, kad gamtoje kiekviena priežastis gamina savo pasekmę su būtinumu. Iš to jokiū būdu negalima išvesti, kad taip būtų dvasios srityje, kur veikia kitokie principai, negu mechaniškoje gamtoje.

Be to, valia veikia save pačią, ko visai nėra gamtoje. Juk dangaus kūnai negali pakeisti savo bėgio ir patys iškrypti iš savo kelio; akmuo krisdamas negali sustoti ar imti lėkti augštytyn,

augalas negali pats atmesti augimo įstatymų ir laikytis kitokių, gyvulys negali elgtis priešingai savo instinktams, o žmogaus valia gali elgtis ir priešingai instinktams ir priešingai buvusiems savo nusistatymams. Iš blogo gyvenimo gali sugrįžti į tobulą gyvenimą ir atbulai. Be abejo, tai įvyksta ne be priežasties, bet valia gali ir pakilti augštin, ir nugalėti instinktus, ir veikti jiems priešingai, arba jiems pasiduoti. Taigi, valia nėra suvaržyta tų būtinumų, kuriuos matome gamtoje; anaipol, protas ir valia yra tos žmogaus pajėgos, kuriomis jis viešpatauja gamtai.

Kiti prikiša sakydami, kad laisvos valios negali būti, nes yra gamtos dėsnis, paskelbtas visų pirma Robert Mayer'io, Joule'o ir Helmholtz'o, kad gamtoje neatsiranda jokios naujos energijos ir jokia energija nedingsta, kad viena energijos rūšis perėina į kitą, bet kad pasaulio energijos suma yra ta pati.

Jei būtų laisva valia, kuri laisvai pati pasiryžta ir ima veikti, ima judinti mūsų sąnarius ir anapus mūsų esančius dalykus, tad energijos suma turėtų nuolat augti. Be to, ta dvasios energija, tarpininkaujant mūsų sąnariams, nuolat gamintų vis daugiau fizinės ir mechaninės energijos, taigi suma materialios energijos pasaulyje nuolat augtų, o tai prieštarauja tam gamtos dėsniui.

Pažiūrėkime, ko vertas tas priekaištas.

Mes visai pripažįstame, kad per mūsų valios veikimą psichiškoji ar dvasiškoji energija nuolat auga. Kaip mūsų protas savo veikimu kaskart vis daugiau įgyja žinių, tampa galingesnis, padaugina mokslo sumą naujais išradimais, taip pat ir valia auga ir tobulinasi savo veikimu, auga ir tobulinasi jos energija ir pajėga veikti. Juk žmogus lavina savo charakterį, įgyja tobulumų, kurių pirmiau neturėjo. Dėl to čia negalima sakyti, kad kiekvieno žmogaus atskirai, ar visos žmonijos kartu paimtos, mokslo ir dorybių dydis yra visuomet tas pats.

Tai liudija žmonijos istorija ir nuolatinis gyvenimo patyrimas. Taigi, dvasios srityje matome faktų, visai priešingų tiems įstatymams, kurie veikia materialiam pasaulyje.

Bandyamas materialio pasaulio įstatymus taikinti dvasiniams faktams yra sumaišymas dviejų visai skirtingų dalykų.

Tai tik parodo, kad mūsų protas ir mūsų valia yra nematerialės pajėgos ir kad jos materialių pasaulio dėsnių nesilaiko. Taigi, dvasios jėga nuolat auga.

Dar yra antra priekaišto pusė, kuri sako: valia judina mūsų sąnarius, ir tai savomis jėgomis, kurias ji semias iš savęs pačios. Tokiu būdu, materialių jėgų suma didėja. O to būti negali.

Taip, mūsų valia sukelia judėjimą mūsų sąnariuose. Bet kaip ji tą judėjimą sukelia? Aišku, kad ne taip, kaip garo plėtimasis kad judina lokomotyvą, nes valia nėra jokia mechaniška, anapus mūsų stovinti jėga. Mūsų valia yra dvasinė jėga, kuri naudojami energija, esančia mūsų organizme ir ją tvarko mūsų tikslams pasiekti. Taigi, čia neįvyksta jokių naujų materialių jėgų padidėjimo, nes mūsų organizme esančioji energija pereina į mūsų sąnarių judėjimą. Mūsų valia lyg anas fabriko direktorius, kurs duoda įsakymus darbininkams ir jų veikimą tvarko. Jis nuveikia sunkius fizinis darbus, perkelia iš vienos vietos į kitą didžio svorio dalykus, nors savo fizinės jėgos tam neįkovoja.

Nors mes ir nežinome, kaip mūsų valia sukelia mūsų sąnariuose judėjimą ir kaip tą jų judėjimą tvarko, taip pat, kaip nežinome, koku būdu vienas kūnas traukia kitą prie savęs, tačiau nuolatinis mūsų patyrimas rodo, kad valia tokį mūsų judėjimą tikrai sukelia ir jų veikimą tikrai tvarko. O kad ir valiai veikiant energijos pastovumo dėsnis ir mūsų organizme tebeveikia, parodo tai, kad mes bedirbdami nuvargstame, t. y., kad bedirbdami išsekvojame savo kūno energijos dalį, kad išsekvojantį dalį turime papildyti valgiu, gėrimu, poilsiu.

Kaip sutaikinti laisvos valios veikimą su Dievo pramatymu, apvaizda ir visagalybe? Determinizmo išpažinėjai sako: arba Dievas tikrai nuo amžių pramato žmogaus valios veikimą arba ne. Jei tikrai pramato, pramatytieji valios veikimai turi būtinai įvykti, bet tuomet jie nebėra laisvi, jie negali neįvykti. Jei Dievas tikrai nepramato valios veikimų, tuomet Dievas yra ne visa žinaš, ir tuomet nebegalima beprapažinti nei Dievo apvaizdos, nei to, kad Dievas valdo pasaulį.

Kad Dievas su absoliutišku tikrumu pramato ir laisvuosius žmogaus veikimus, tai tiesa. Bet iš to neišeina, kad žmogus tuomet veikia būtinai, arba yra determinuotas, nes ne dėl to tai įvyksta, kad Dievas tai pramato, bet Dievas juos laisvus pramato dėl to, kad žmonės juos laisvai įvykdys.

Dievo pramatymas visai čia nepakeičia žmogaus veikimo būdo, laisvo nepadaro būtinu. Jei aš matau ką bėgantį, jis tikrai bėga. Tas mano matymas nepadaro jo laisvo bėgimo būtinu. Dievas pramato laisvus veikimus, kaipo laisvus. Jis pramato, kas įvyks ateityje taip pat, kaip mes matome dabartyje, nes Dievui nėra nei praeities, nei ateities, tik amžina dabartis. Jei mano da-

bartinis matymas negali pakeisti laisvo veikimo būtinu, taip pat ir Dievo dabartinis matymas nepakeičia laisvo veikimo būtinu.

Tiesą pasakius, Dievas ir nereikalauja jokių pramatymų. Pramatymas yra tam reikalingas, kurs gyvena laike. Dievas gi gyvena ne laike, bet amžinybėje. Taigi, kaip minėjau, Dievui nėra nei praeities, nei ateities, tik amžina dabartis. Jis dabar mato viską — ir kas buvo, ir kas yra, ir kas bus.

Be to, deterministai sako, kad, jei Dievas yra visagalis, visagalybei negali priešintis jokia valia. Tada valia nebėra laisva. O jei ji gali pasipriešinti, tuomet Dievas nėra visagalis ir nėra Dievas.

Šis priekaištas stovi ant aiškiai klaidingo pamato. Iš to, kad Dievas yra visagalis, tegalima išvesti, kad Dievas gali žmogų priversti savęs klausyti. Bet iš to galėjimo neišeina, kad Dievas, galėdamas versti, faktinai verčia. Juk ir logikos taisyklė sako, ne kad „a posse ad esse valet illatio“, bet priešingai, tik „ab esse ad posse valet illatio“. Jei Dievas suteikė žmogui laisvą valią, tai Dievas, nors ir gali žmogų priversti, jo neverčia, bet palieka jam pačiam veikimą pasirinkti. Kad Dievas žmogaus verste neverčia, tai liudija nuolatinis žmonijos gyvenimas. Žmogus pasirenka ir daro ne vien tai, kas yra gera, bet ir tai, kas yra bloga ir Dievo draudžiama.

§ 4. Laisvos valios buvimo įrodymai

1. Kad turime laisvą valią, mums liudija visų pirma mūsų sąmonė. Visi žmonės, išskiriant mažą deterministų nuošimtį, visur ir visuomet buvo ir tebėra įsitikinę, kad žmogaus valia yra laisva. Mūsų sąmonė mums rodo, kad mes galime veikti ar neveikti, veikti vienaip ar kitaip.

Kiekvienas sveiko proto žmogus aiškiai atskiria tuos veikimus, kuriuos jis padarė laisva valia, ir ką jis padarė be laisvos valios (netyčia). Sakysime, mano vidurių virškinimas, mano kraujo cirkuliacija nepriklauso nuo mano valios. Tie kūno veikimai nėra laisvi.

Bet, sakysime, aš dabar galiu arba kalbėti arba tylėti, kalbėti tai ar kita, kalbėti ar ką kita daryti ir t. t. Tai priklauso nuo mano valios. Kad žmonės yra įsitikinę, arba turi nujautimą, jog jie laisvai veikia, tai pripažįsta kuone visi ir, pagaliau, deterministai. Tą faktą vienį, kaip A. Forel, E. Ferri ir k., Spinozai vadovaujant, stengiasi šitaip išaiškinti: žmogus jaučiasi laisvas,

nes jis turi savo veikimo sąmonę, o nežino priežasčių, kurios determinavo jo veikimą. Pagal tą teoriją išeitu, kad žmonės šitaip galvoja: aš nežinau, kas mane determinavo tai veikti, tad aš veikiu laisvai.

Ypatinga logika! Tas paaiškinimas yra klaidingas, nes mes jaučiamės laisvai veikią ne vien tada, kai mums yra neaiškūs mūsų veikimo motyvai, bet ir tada, kada jie yra visai aiškūs, ir kaip tik tuomet žmonės jaučiasi laisvi. Sakysime, vagis, viską gerai apgalvojęs, eina vogti, arba apgaudinėtojas falsifikuoja dokumentus. Jis gerai žino, kokie yra jo motyvai, ir jis žino, kad gali nevogti, gali nefalsifikuoti.

Jodl ir Liebmann tą žmonių įsitikinimą bando išaiškinti veikiančiojo subjekto tapatybe. Anot jų, tose ir tose konkrečiose aplinkybėse kiekvienas turi taip veikti, kaip jis veikia. Bet jo psichiškasis gyvenimas yra nuolatinėje keitimosi būklėje, ir jis žino galimybę, kad, įvykus tokiam atsitikimui vėliau, jis galės ir kitaip veikti. Ir kadangi jis laiko save tuo pačiu „aš“, nežiūrint į visus pasikeitimus, dėl to jam ir atrodo, kad kitą kartą tokiose pat aplinkybėse jis gali ir kitaip veikti, ir kad dėl to jo valia yra nedeterminuota.

Jei žmogaus valia yra determinuota, ir jis, tokioms aplinkybėms, sąlygoms ir priežastims veikiant, turi būtinai veikti taip, o ne kitaip, tad ir kitą kartą tokiose pat aplinkybėse jis turės veikti ne kitaip, bet taip pat, ir dėl to laisvės sąmonė kaip tik turėtų dingti. Be to, ta nuomonė dalyko neišaiškina, nes sąmonė mums liudija, mes žinome, kad ne vien ateityje, bet kaip tik ir dabar, tose aplinkybėse, mes galime veikti ir taip ir kitaip.

Yra faktas, kad mes gailimės, darome sau priekaištus, kad taip darėme. Tai būtų visai negalima, jei mes nejaustumėm galėję kitaip pasielgti. Sakysime, jei mane užpuolė plėšikų būrys, aš gyniausi, bet negalėjau nuo jų apsiginti, ir jie atėmė nuo manęs visą mano turtą. Aš tuomet gal ir gailiuosi nustotųjų pinigų, bet nedarau sau priekaištų, kad jų neapgyniau, nes tai nepriklausė nuo mano valios.

Mūsų sąmonė aiškiai rodo, kad mūsų valia yra laisva ir prieš pasiryžimą ir po pasiryžimo. Imkime, kad mums užėjo noras, sakysime, važiuoti pasivažinėti per atostogas po Šveicariją. Mes svarstome pro ir contra įvairias racijas, įvairius motyvus. Galop įvyksta valios decizija, arba pasiryžimas. Bet ir pasiryžimui įvykus, valia dar tebėra laisva. Ji gali tą pasiryžimą vykdyti,

gali jo nevykdyti, ir jo vietoje gali vykdyti kitą pasiryžimą. Už-uot gyvenę dorai, galime būti nedorėliai, galime pasielgti prie-šingai visoms, kad ir stipriausioms ir protingiausioms racijoms. Galime pasielgti sulig Juvenalio žodžiais: „Sic volo, sic iubeo, stet pro ratione voluntas“.

Po pasiryžimo arba po to pasiryžimo įvykdymo sąžinė mums liudija, kad mes tą vykdymą galėjome apleisti arba pakeisti, jei tik būtumėm norėję; kad įvykdytas blogas ar geras priklausė nuo mūsų.

Kiekvienas žmogus, pagaliau vaikai, atskiria laisvą veikimą nuo prievartos. Jei kas nors, staigaus piktumo suimtas, užgavo kitą, jis paskiau teisinasi, kad tai padaręs neapsigalvojęs, tai yra ne laisvai.

Tas pats yra ir su kitomis aistromis, ar geiduliais.

Jei mūsų valia nebūtų laisva, mūsų sąžinė negalėtų taip liudyti, ir būtų negalima atskirti ir laikyti vienus valios aktus laisvais, kitus nelaisvais.

Kad mūsų valia yra laisva, tai įrodo ir bendras visos žmo-nijos įsitikinimas, kaip jis pasirodo praktikoje. Yra skirtumas tarp gero ir blogo, tarp teisybės ir neteisybės, tarp doros ir nedory-bių, tarp kaltės ir nuopelnų, tarp nupelnyto ir iš pačios gamtos plaukiančio gero ar blogo. Visa žmonija sutinka, kad vertas yra atlyginimo už nuopelnus, kurie priklausė nuo žmogaus valios, ir nevertas yra užmokesčio ar bausmės žmogus už tai, kas nuo jo valios nepriklausė. Sakysime, jei kas tyčia padegė svetimus na-mus, yra vertas bausmės, bet jei jam atsargiai krosnį kūrenant, krosnis netikėtai sugriuvo, ir namai užsidegė, nežiūrint į visas jo pastangas, tuomet žmogus yra nekaltas ir nevertas jokios bausmės. Juk negalima, sakysime, vaikų bausti už tai, kad jie perdaug ar permaža išaugo. Jie nenusipelnė atlyginimo už tai, kad išaugo gražūs, nes tai nepriklauso nuo jų valios.

Be to, visame pasaulyje yra leidžiami įstatymai, įsakymai, patarimai, prašymai, grasinimai, skiriamos bausmės ar atlygini-mai ir t. t.

Visa tai rodo, kad žmonija yra praktikoje įsitikinusi, jog žmogus duotomis aplinkybėmis nėra determinuotas, kad jis gali veikti taip ar kitaip, ar visai neveikti, taigi, kad jis turi laisvą valią, ir dėl to yra atsakingas. Juk ir teismuose visur žiūrima, ar žmogus tyčia tai padarė, ar ne.

Jei visai netyčia, be jokio valios sutikimo, tai jis yra išteisinamas. Sakysime, žmogus statė namus, jam pasprudo koja, ir jis nukrito kaip tik ant savo kaimyno vaiko, kuris čia pat stovėjo. Vaikas tapo užmuštas, o nukritusysis tik lengvat susižeidė. Už vaiko užmušimą teisme jis bus išteisintas.

Dėl to ir gyvuliai yra laisvi nuo atsakomybės, nes jie neturi nei proto, nei laisvos valios. Juk niekas neteisčia arklio už vaiko nuspyrimą, nieks neklausia, koku tikslu jis tai padarė.

Jei žmogus neturi laisvos valios, jis negali būti atsakomingas. Tai pastūmėja ne vieną tapti determinizmo šalininku, įsikalbėti, kad nėra laisvos valios, taigi, nėra jokios atsakomybės — daryk tai, kas patinka.

Pagaliau ir tie, kurie teorijoj yra laisvos valios priešininkai, praktikoj yra jos šalininkai. Tik pažiūrėkite, kaip jie elgiasi, kai juos kas iškoneveikė, sumušė ar apvogė. Tuomet ir didžiausias determinizmo šalininkas užmiršta savo teorijas ir praktikoj labai aiškiai pripažįsta laisvos valios buvimą.

Atmetus laisvą valią, reikia atmesti ir visą etiką. Jei žmogaus veikimas yra determinuotas, jis tegali taip veikti, kaip yra determinuotas.

Kiekvienas deterministas turi arba atmesti asmeninio, be galo gero, be galo švento Dievo buvimą, arba turi jį pripažinti autorium visų piktadarybių, kurios tik pasaulyje dedasi, nes determinuotas žmogus čia nėra kaltas. Už visas tas baisybes, kurios net plaukus ant galvos sušiaušia, už tai yra kaltas tas, kurs nustatė tokius įstatymus, kurs nustatė, kad tos baisybės turi įvykti.

Žmogaus protas pažįsta dalykus įvairiais žvilgsniais. Tas pats dalykas vienu žvilgsniu gali būti geras, kitu žvilgsniu — blogas. Protas pažįsta jį, kaip nebūtiną arba indiferentišką. Ir tą daiktą ar veikimą, kokį pats pažįsta, tokį parodo valiai. Protą atitinka valia. Jei valia būtų determinuota, ji turėtų būtinai norėti ir to, ką protas jai rodo, kaip nebūtiną. Kadangi protą atitinka valia, tatau ir valia negali būti priversta norėti to, ką protas rodo jai esant nebūtiną. Taip šit, protas rodo esant kilnų, gerą dalyką įžeidimus atleisti, pasišvęsti artimui ar tėvynei. Bet iš kitos pusės protas rodo ir tuos vargus ir tuos pasišventimus, kurie yra reikalingi tam įvykdyti. Taigi, čia valia atsistoja, kaip Herkules, ant kryžkelės, traukiama ir į vieną ir į kitą pusę. Ir dažnai pasirenkame ne dorą, bet blogą. „Video meliora proboque, deteriora sequor“.

Tas pasakymas rodo, kad valia nėra verčiama sekti tai, ką protas rodo geresnį, kilnesnį, bet kad ji dažnai paklauso blogų palinkimų ir vietoj gero ji išsirenka blogą.

Windelband ir kairie kiti deterministai sako, kad valia yra determinuota stipresniojo motyvo. Bet kurs motyvas stipresnis, sužinome tik tada, kai valia jau pasiryžo, arba decidavosi. Reiškia, valios decizija tik nurodo, kurs geidulus, ar noras, ar motyvas buvo stipresnis.

Bet iš to neišeina, kad tas motyvas, kurį valia pasekė, objektyviai buvo stipresnis. Jis galėjo būti galingesnis, bet galėjo būti savyje ir mažesnis, kuriuo vadovaudamasi valia decidavosi.

Kad visuomet nugalai galingesnis motyvas, kaip mechanikoje kad didesnioji jėga nugalai mažesniąją, reikia tai įrodyti.

Determinizmo šalininkų užmirštama, kad valia nėra pasyvi jėga, kurią iš visur veikia įvairios jėgos. Priešingai, ji yra gyva, aktyvi jėga, kuri gali padėti net ir silpnesniam motyvui imti viršų, o stipresnį nustumti į šalį. Tatai ir sakoma: „Sic volo, sic iubeo, stet pro ratione voluntas“. „Nuo sena yra patirta“, sako garsus Berlyno teisininkas, „kad motyvai tik dalinai teturj įtakos valios nusistatymui. Daug labiau valia pati veikia motyvus. Ji juos tvarko, modifikuoja, vienus veikiančiuosius į ją argumentus susilpnina, padaro išblyškusius, kiek tai jai patinka, kitus, kurių nenori visai, nustumia į šalį. Tuo tarpu kitus, nors ir silpnesnius, išpučia, padidina ir linksta į jų pusę“. Čia ir yra valios savaimingumas. Ne motyvai, ne racijos valią nustato, bet valią pati modifikuoja racijas arba motyvus. Tatai motyvai patys neturi lemiančios įtakos valios nusistatymui.

Kairie čia dar prikiša, kad žmonės vis dėlto veikia vienodai. Moralės statistika rodo, kad per metus tokioje ir tokioje šalyje yra tiek ir tiek vagysčių, žmogžudysčių ir t. t. Tatai išrodo, jog tie veiksmai įvyksta tam tikrais įstatymais. O kur yra įstatymai, ten laisvos valios nebėra.

Tas galvojimas yra klaidingas. Jis išrodo šitaip: mes matome tam tikrą reguliarumą pasekmėse, taigi, jų priežastys yra nelaisva.

Tas galvojimas būtų teisingas, jei reguliarumas tegalėtų būti tik determinuotos priežasties pasekmė. Tačiau reguliarumas yra išaiškinamas ir kitaip.

Žinant žmogaus nusistatymą ir palinkimus, žinant, iš kitos pusės, kad žmonių prigimtis yra vienoda, galima maždaug numanyti, kaip žmogus pasiels, patekęs į tokias ir tokias aplinkybes.

Ir valia turi savo įstatymų. Taip šit, ji negali veikti, kol protas jai neparodo objekto, kurio verta norėti. Ji gali norėti tik to, kas yra kokiu nors atveju gera, nes ji turi palinkimo siekti gera. Ji paprastai renka didesnįjį gerą. Sakysime, jei ji turi galimybės pasirinkti sau šimtą, ar du šimtu litų, ji paprastai rinks du šimtu litų. Bet tai laisvės nepanaikina, nes žmogus, pasirinkdamas 200 litų, gerai žino, kad gali pasirinkti ir 100 litų.

Taip pat galima pramatyti, kad žmogus, žiemai atėjus, šilčiau vilkės, negu vasarą, nors jis ir žiemą gali apsivilkti taip pat plonai ar dar ploniau, negu vasarą.

Arba vėl. Tėvai atidavė bedieviui tvirkintojui mokytojui auklėti savo vaikus. Galima pramatyti, kad iš tų vaikų greičiausiai išeis niekšai ir bus niekšai per visą savo amžių.

Nors jie gali pasitaisyti, nebevogti, nebepaleistuvauti, bet įpratimo galybė yra tokia didelė, kad retas kuris bepasitaiso. Nors kaltas už piktadarybes pats auklėtojas, bet nieks nemano išteisinti ir paties piktadario.

Tuo ir išaiškinamas anas laisvų veikimų reliatyvis reguliarumas, kurį nurodo statistika.

Bet nėra tikrumo, kad žmogus tokiose aplinkybėse taip pasielgs, o ne kitaip. Tad ir statistikos daviniai įvairuoja pagal šalių, provincijų religiją. Sakysime, toje ir toje šalyje tiek ir tiek yra moterysčių išsiskyrimų dėl svetmoterystės; kaip galima įrodyti, jog tos svetmoterystės įvyko be laisvos valios?

Visų pirma, tai liudija mūsų pačių savęs žinojimas, kurs mums sako, kad galime pasielgti taip ar kitaip. Tą patį parodo ir gyvenimo patyrimas.

Nors žmogų veikia ir jo charakteris, ir jį apsupančios aplinkybės, tačiau dažnai jis pasielgia priešingai savo charakteriui, priešingai jį supančioms aplinkybėms. Iš Sauliaus dažnai pasidarė Paulius, iš apaštalo — Judas išdavikas.

Jei gyvenimo aplinkybės determinuotų žmogų, tada nebūtų galimas nei visuomenės ištvirkimas, jei seniau ji buvo dora, nei jos dorinis pakilimas, jei ji pirmiau buvo nusmukusi, lygiai taip pat, kaip gyvulijoje, kur viešpatauja psichiškasis determinizmas. Taigi, mūsų savęs žinojimas aiškiai ir neabejotinai rodo, jog mūsų valia deciduojasi laisvai ir savaiminga, pati išrenka tą ar kita.

Determinizmo šalininkai sutinka su tuo, kad mūsų žinojimas tai sako, bet, jų nuomone, jis gali klysti. Mūsų valios deci-

ziją veikia daugybė faktorių ir iš praeities ir dabar, mūsų charakteris, mūsų palinkimai, įvairios gyvenimo aplinkybės — ir artimesnės ir tolimesnės, ir mums žinant ir nežinant, vieni veikia palengvėl, kiti su brutalia pajėga — ir yra negalima sukontroliuoti visų tų faktorių.

Tiesa, kad yra tokių faktorių, kurių veikimo mes sukontroliuoti negalime. Bet tuos nesukontroliuojamuosius mes nelaikome laisvais valios aktais, sakysime geidulių sukilimas prieš mūsų norą, nuotaika ir t. t.

Bet nuo tų mes aiškiai atskiriame kitos rūšies valios aktus, būtent, laisvus. Už pirmuosius mes nesijaučiame atsakomingi, o už antruosius jaučiamės atsakomingi.

Taigi, mūsų sąmonė aiškiai rodo, jog mumyse yra dvejos rūšies fenomenų. Vieni yra nelaisvi, o kiti — laisvi valios aktai, arba psichiški faktai, kurie priklauso nuo valios.

Aiškumo dėlei paimkime pavyzdžių, kuriais naudojasi mūsų priešininkai. Sakysime, jei akmuo, kurs krinta žemyn, ar mėnulis, kurs sukasi aplink žemę, jei jie turėtų sąmonę, ką ta sąmonė jiems sakytų? Ji sakytų, kad akmuo laisvai, t. y. be kliūčių, krinta žemyn, o mėnulis laisvai, t. y. be kliūčių, sukasi aplink žemę. Bet ar jie daro tai laisvai, savo noru, ar jie gali to ir nedaryti? Ne.

Jie tai daro determinuoti. Kadangi mūsų sąmonė aiškiai atskiria, kurie mūsų aktai buvo laisvi, priklausė nuo valios, tyčia padaryti, nuo tų, kurie buvo nelaisvi, netyčia padaryti, nepriklausė nuo valios, mums reikia tai tikėti, nes, jei visi mūsų aktai būtų nelaisvi, nepriklausytų nuo valios, tai ir apie juos mūsų sąmonė turėtų liudyti lygiai taip pat, kaip ir apie tuos, kurie tikrai nepriklauso nuo valios.

4. Žmogaus veikimo doringumas

§ 1. Norėtasis veikimas (voluntarium)

Amžinai laimei pasiekti priemonė yra doras gyvenimas arba doras veikimas. Tatai ir kyla klausimas, kurie mūsų darbai bus dori. Aiškus dalykas, kad žmogus turi atsakomybę už tuos darbus, kuriuos jis padaro, kaip žmogus, kurie priklauso nuo jo pajėgų, kurias jis turi, kaip žmogus, ir kuriomis jis skiriasi nuo gyvulių ir augalų, būtent, nuo pažinimo ir laisvos valios.

Norėta yra visa tai, kas savo įvykimu ar buvimu priklauso nuo valios. Norėtieji visų pirma yra visi pačios valios veikimai.

Norėtieji (voluntaria) yra ir kitų žmogaus pajėgų veikimai, jei jie yra valios įsakyti ar jos leisti ir tokiu būdu tiesiogiai ar netiesiogiai priklauso nuo valios, arba, kitaip sakant, valia yra tiesioginė ar netiesioginė jų priežastis.

Kadangi valios veikimas visuomet turi būti pranoktas proto pažinimo, nes negalime norėti to, ko nežinome, tad norėta (voluntarium) yra tai, kas yra pirmiau proto pažinta ir paskiau valios sutikta.

Kadangi įvairūs yra priežastiniai santykiai tarp valios ir norėto, tatau yra įvairios norėto rūšys. Visų pirma, kaikurie mūsų veikimai gali būti stačiai valios įsakyti arba sukelti.

Norėta gali būti tobulai arba netobulai (vol. perfectum, imperfectum). Tobulai norėtas daiktas ar veikimas yra tas, kurs įvyko su pilnu proto pažinimu ir pilnu valios pritarimu. Netobulai norėtas — kada buvo nepilnas arba proto pažinimas arba nepilnas valios sutikimas.

Aktualiai arba virtualiai norėta.

Aktualiai norėta yra tai, kas priklauso nuo valios sutikimo ar įsakymo, įvykusio betarpiu prieš patį veikimą. Sakysime, vagis, įėjęs į namus ir neradęs nė vieno žmogaus, apsižiūrėjęs čia pat pasiryžo pavogti kabančius kailinius ir pavogė.

Virtualiai norėtas veikimas yra tada, kada valios įsakymas ar pritarimas, pirma aktualiai įvykęs, tęsiasi per veikimų seriją. Sakysime, zakristijonas pranešė kunigui, kad prisirinko žmonių išpažinties. Tas pasiryžo eiti ir klausyti jų išpažinties. Bet eidamas apie išpažinčių klausymą nebegalvoja ir, mąstydamas apie ką kita, eina į zakristiją, ima komžą ir stulą, eina į klausyklą ir klauso išpažinčių. Toks noras išpažinčių klausyti yra virtualis.

Arba, sakysime, pasiryžai važiuoti į kelionę. Pats pasiryžimas yra aktualiai norėtas. Paskui krauni daiktus, kinkai arklius, važiuoji, nors ir nebegalvoji apie savo pirmąjį pasiryžimą.

Pozityviai norėta ir negatyviai norėta.

Pozityviai norėtas veikimas yra tas, kurį valia įsako įvykdyti.

Negatyviai norėtas veikimas yra tas, kurį įvykdo ne mūsų valia, bet kita priežastis, o mūsų valia turėjo neprileisti, kad tai įvyktų, dėl to esame atsakingi už tą įvykimą.

Sakysime, piemu leido gyvuliams nuėsti javus. Jei tokios pareigos kliudyti neturime, nesame atsakomingi už nesukliudymą blogo darbo.

Norėta pasekmingai ir nepasekmingai (voluntarium simpliciter et secundum quid).

Pasekmingai norėtas yra tas veikimas, kurį faktinai valia įvykdė, nors kartais ir su tam tikru nesutikimu arba spyrimu.

Nepasekmingai (secundum quid) norėta yra tai, ko valia nori, bet be pasekmės (negali įvykdyti), nes tai yra nesutaikinama su tuo, ką ji pasekmingai nori įvykdyti. Sakysime, vagis vežamas meta šalin pavogtus daiktus, kad išsigelbėtų nuo tų, kurie jį vežasi. Jo pametimas pavogtų gėrybių yra pasekmingai norėta. Bet jis visgi nori ir tas pamestąsias gėrybes neštis, tik tas jo noras neįvyksta, nes jis nesutaikinamas su pabėgimu nuo jį vežančiųjų, o jis to pabėgimo ir nepatekimo į vežančiųjų rankas efektyviai, arba pasekmingai nori.

Norėta gali būti savyje arba savo priešastyje. Norėtas savyje yra tada, kai mes norime stačiai paties dalyko. Jei žmogus ko nori stačiai, jei tas stačiai geidžiamasis dalykas yra priešastis kito įvykio, jei tas įvykis buvo pramatytas, jis laikomas norėtas per savo priešastį. Sakysime, noriu eiti į šlykštų kinematografa, kurs sukelia nepadorių minčių. Kadangi nori kinematografo, kuris yra blogų minčių priešastimi, tai blogos mintys bus čia norėtos per savo priešastį.

Arba, sakysime, girtuokliaudamas tiesiog nori patenkinti savo norą gerti. To gėrimo pasekmės yra mušimas pačios, vaikų, naikinimas šeimos turto. Tai yra voluntarium in causa, jei tas pasekmes pramatai.

Už blogas mūsų darbo ar apleidimo pasekmes esame atsakomingi tiktai tuomet, 1) jei buvo fiziškai ir moraliai galima to veikimo nedaryti, arba, jei jau darbas padarytas, to darbo pasekmes panaikinti. Sakysime, sargas suleido į svetimus įvavus gyvulius ir, sakysime, sargas neapsaugojo laukų nuo potvynio užliejimo. Pirmas yra norėtas ir priklauso nuo valios, antras nepriklauso nuo valios ir už to įvykio pasekmes žmogus neatsako.

2) Pasekmė turi būti bent kiek, nors neaiškiai, pramatyta. Pramatyta ji gali būti arba iš patyrimo, arba iš pačios priešasties prigimties (natūros). Sakysime, jei kas, kaip Nojus, nežinodamas alkoholio gėrimo pasekmių, pasigertų, tai už tą pasigėrimą jis nebūtų atsakomingas, o jei girtuoklis iš prityrimo žino, kad visuo-
met sukelia bjaurius skandalus, kada tik pasigeria, tada jis už juos yra atsakomingas.

3) Už pasekmes, einančias iš veikimo apleidimo, žmogus atsako tada, jei yra jam pareiga veikti. Sakysime, vaikai vagia, o tėvai to nedraudžia.

Jei tos pareigos veikti nėra, tada už veikimo apleidimo pasekmes žmogus negali būti atsakomingas, nes tas jo neveikimas nėra nei fiziška, nei morale priežastimi tų pasekmių. Sakysime, privatus žmogus negaudė žmogžudžių, kurie apylinkėj žmones žudo.

4) Jei žmogaus veikimas savyje yra geras, arba indiferentiškas, jei iš to veikimo betarpiai plaukia dvi pasekmės — viena gera, kita bloga, ir jei veikiantysis žmogus tenori pasiekti tik gerąją pasekmę, jei yra proporcingai svarbi priežastis tai veikti, tada toks veikimas yra leistas. Sakysime, bokšto stogą dengti, išstatant save pavojun nukristi.

5) Jei jau pats veikimas savyje yra blogas, tad, nors jis turėtų ir gerą pasekmę, vistiek jis yra blogas ir dėl to neleistas. Sakysime, negalima meluoti, kad pagaliau išlaisvintum nekaltą. Iš to aišku, kad netiesą kalba tie, kurie sako, kad katalikai skelbia, jog tikslas pateisina priemones.

§ 2. Priežastys, turinčios įtakos valios veikimui

Yra priežasčių kurios turi įtakos žmogaus valiai ir jos veikimą arba sustiprina, arba susilpnina, arba visai panaikina. Tuo pačiu tos priežastys atsakomybę už norėtus veikimus arba padidina, arba sumažina, arba visai panaikina.

Visai valios veikimą ir atsakomybę panaikina, sakysime, iš proto išėjimas, miegas ir t. t. Norėtumą sumažina arba visai panaikina nežinojimas, aistros, baimė, prievarta.

a) Nežinojimas

Nežinojimas gali būti *pranokstantysis* (antecedens) ir *lydintis* (concomitans). *Pranokstantysis* nežinojimas yra tas, kurs yra prieš valios pasiryžimą ir paveikia jos pasiryžimą. Sakysime, kas nors bemedžiodamas mano šaunąs į žvėrį, o nušauna savo draugą. Čia yra *pranokstantysis* nežinojimas. Jis užmušė savo draugą per nežinojimą. Jis yra to užmušimo priežastis, tiesa, negatyvė, kaip tamsa kad yra įpuolimo į griovį priežastis.

Bet jei kas mano šaunąs į žvėrį ir nušauna savo priešininką, kurį jis jau senai taisės nužudyti, ir, jei būtų žinojęs, kad tai

jo priešininkas, būtų vistiek nušovęs, — čia yra lydintysis nežinojimas, jis nebuvo pozityvi priežastis priešininkui nušauti. Jis nušovė ne per nežinojamą, bet su nežinojimu, arba nežinojime.

Nežinojimas yra nugalimas arba nenugalimas. Pasekantysis nežinojimas negali turėti įtakos tam valios pasiryžimui, kurį jis seka. Jei nežinojimas yra pranokstantysis ir nenugalimas, jo pasekmės yra nelaisvos, ir dėl to už jas žmogus nėra atsakomingas, nes nihil volitum nisi praecognitum. Kiek kurs veikimas yra įvykęs iš nenugalimo nežinojimo, tiek jis nėra iš laisvos valios.

Jei kas padarė ką iš nugalimo nežinojimo, kiek tas įvykis yra iš nugalimo nežinojimo, tiek veikiantysis yra už pasekmes atsakomingas. Sakysime, gydytojas neturi užtenkamai reikalingų žinių, ir dėl to jo gydyme įvyksta daug nelaimių. Už jas jis yra atsakomingas, nes jos buvo jo norėtos bent priežastyje, nežinojime, kurs buvo tiesiogiai norėtas.

b) Aistros

Aistros yra kita priežastis, kuri sumažina ar panaikina žmogaus valios laisvumą. Čia aistros imamos platesne prasme, taip, kad prie jų priskaitoma ir meilė ir pyktis. Aistros gali būti pranokstančiosios ir pasekančiosios. Pranokstančiosios yra tos, kurios sukyla pirma valios pasiryžimo ir valios pasiryžimą traukia į savo pusę. Sakysime, kas nors pamatęs savo didį priešininką, tuoj užsidega piktumo aistra prieš proto apsvartymą ir duoda savo priešininkui į ausį. Šiuo atveju jo proto veikimas yra arba visai panaikintas arba sumažintas, tatau sumažintas ar panaikintas yra ir laisvos valios veikimas. Pasekančios aistros yra tos, kurias pati valia sukėlė. Pranokstančiosios aistros sumažina valios laisvę, ir tai trejopu būdu: 1) Atitraukdamos mūsų dėmesį. Mes labiau sukoncentruojame savo dėmesį į tai, ko geidžiame, o į kitus dalykus mažiau dėmesio tekreipiame. 2) Priešindamosi protui. Aistros, paprastai, yra priešingos proto įvertinimams. Dėl to dažnai pasitaiko, kad žmogus vertina dalykus pagal savo palinkimus. 3) Aistros sukelia mūsų organizme juo didesnį sujudimą, juo jos pačios yra didesnės. Tai kliudo protui laisvai apsvartyti dalyką. Sakysime, kas nors iš piktumo užmušė žmogų. Jo valios laisvumas buvo piktumo sumažintas, ir dėl to sumažinta jo atsakomybė. Blogesnis ir atsakomingesnis žmogaus užmušimas bus apgalvotas ir pasiryžtas.

c) Baimė

Valios nusistatymui, taigi ir norėtumui, turi įtakos ir baimė dabartinio ar būsimo blogo.

Baimė yra didelė, jei blogas, kurio norima išsisaugoti, yra didelis. Kitaip baimė yra maža.

Baimė, kaip tokia, sumažina laisvę, bet jos visiškai nepanaikina, jei žmogus dar gali bent kiek galvoti. Sakysime, piktdarys grasina primušias, jei nesutiksi su juo piktdariauti.

Pirmoji taisyklė yra šita: kas įvyksta iš baimės, įvyksta valios sutikimu; valios sutikimas yra to veikimo priežastis, nors valia tai sutiko su didesniu ar mažesniu pasipriešinimu. Baimė paveikė, kad valia pasiryžo ar sutiko tai ir tai įvykdyti ar atlikti.

Imkime, kad vagis, nenorėdamas patekti į rankas tų, kurie jį vejasi, meta šalin dalį pavogtų daiktų, kad lengviau būtų pabėgti. Jis tai padarė labai nenoriai, nes jis labai nori ir tą dalį sau pasilikti. Taigi, kas įvyksta iš baimės, paprastai įvyksta su didesniu ar mažesniu valiai nepatikimu, ji daugiau ar mažiau priešinasi, bet galop sutinka, kad didesnės nelaimės išvengtų. Sakysime, kas leidžia nupjauti sau koją, kad išgelbėtų savo gyvybę, nori arba sutinka su nupjovimu tik valiai nepatinkant ar priešinant.

Antra taisyklė. Baimė, paprastai, sumažina valios laisvę, bet jos visai nepanaikina.

Baimė, kaip sakiau, sumažina valios laisvę, atkreipdama proto dėmesį į grėšiančio blogo didumą. Tuo būdu baimė išmeta valią iš pusiausvyros ir palenkia ją sutikti padaryti kad ir ką bloga, kad tik išsisuktų iš grėšiančios nelaimės.

Gali pasitaikyti, kad baimė yra tokia didelė, kad ji žmogui atima visą galėjimą protauti. Sakysime, persigandusi moteris palieka gaisre savo vaiką. Tuomet laisvė dingsta, o taip pat ir atsakomybė. Bet paprastai baimė nepanaikina, o tik sumažina laisvę, nes valia gali nepasiduoti baimei ir veikti priešingai. Iš to išplaukia šitokia išvada: Kas padaro ką nedora iš baimės, kuri jam proto veikimo nepanaikino, padarė tą darbą iš laisvos valios ir yra už jį atsakomingas. Jei koks užpuolikas grasino moteriai mirtimi, reikalaujamas su juo nusidėti, ir jei ta taip grasinama sutiko, padarė tai iš laisvos valios ir yra atsakominga, nes galėjo geriau pasirinkti mirtį, o ne nusidėjimą. Taip pat kankiniams grasinta mirtimi. Jie pasirinko mirtį, o ne savo tikėjimo atsidėjimą.

Bet nusidėjimas, padarytas iš baimės, yra mažesnis, negu to, kurs tą patį nusidėjimą padarė neverčiamas. Antra, to, kurs vertė, nusidėjimas yra didesnis, negu to, kurs buvo priverstas. Tatai, Piloto nusidėjimas, kurį jis padarė nuteisdamas Kristų, buvo labai didelis, bet visgi mažesnis už žydų, kurie privertė jį Kristų nuteisti.

Paprastai, kitaip reikia matuoti tuos veikimus ar veikimų apleidimus, kurie įvyksta dėl viršininkų blogo įsakymo ar uždraudimo.

Ir šitais atsitikimais baimė, paprastai, nepanaikina laisvės, bet panaikina pareigą, nes kiekvienas protingas įstatymų leidėjas taiko savo įstatymus ar įsakymus vidutinėms savo valdinių jėgoms ir nereikalauja to, kas tas jėgas perviršija. O tai būtų tada, jei jis reikalautų įstatymų laikytis net ir tada, kada tas laikymasis reikalautų didžiųjų aukų, ar per tai turėtų įvykti dideli nuostoliai. Sakysime, katalikas turi pareigą šventą dieną išklaudyti mišių. Tuo tarpu koks viršininkas samdininkui sunkiais grasinimais uždraudė kokią šventadienį eiti ir klausyti šv. mišių. Tuomet jam nebėra pareigos tą šventadienį klausyti šv. mišių. Arba kitas panašios reikšmės pavyzdys. Šit netoli kieno nors namų vieną šventadienį susirinko daug niekšų. Jie tikrai išvogtų jo daiktus, jei rastų namus tuščius. Jis negali išeiti klausyti mišių be tikro didžiųjų nuostolių pavojaus. Tuo atveju pareigos mišių klausyti jau nebėra.

d) Prievarta

Kada žmogus yra orutinės fizinės jėgos priverstas veikti priešingai savo norui ar valiai, jis tai padaro per prievartą. Jei valia tam veikimui yra visai priešinga, toks veikimas yra padarytas be laisvos valios ir dėl to nėra atsakomingas.

Bet kai tik valia nustoja priešintis prievartai, tas veikimas nebėra vien tik priverstas, bet tampa ir laisvas, laisvos valios sutiktas, ir dėl to žmogus už tai yra atsakomingas. Tai, kas yra padaryta iš baimės, nėra padaryta per prievartą, nes tai įvyksta ne prieš valią, bet stačiai išplaukia iš valios sutikimo.

Prievarta tepasiekia tik orutinį žmogaus veikimą, bet niekuomet nepasiekia valios. Sakyti, kad valios veikimas yra priverstas, yra prieštaravimas, nes kas veikia per prievartą, veikia prieš savo valią, o sakyti, kad valia nori to, ko ji nenori, yra prieštaravimas.

Tai, kas yra prievarta, paeina iš lauko, iš šalies, o tai, kas yra norėta, padaryta valios, paeina iš vidaus. Tai, kas yra norėta, kas paeina nuo valios, negali būti priversta; tai, kas yra priversta, kaip toks, nepaeina nuo valios, nėra norėta.

Pažinę bent kiek žmogaus prigimtį (natūrą), pažvelkime, koks yra jos tikslas, nes žmogaus tikslas yra artimai surištas su žmogaus prigimtimi (natūra).

II SKYRIUS

TIKSLAS

1. Tikslų rūšys

Įsižiūrėję į įvairias substancijas, mes matome, kad jos veikia ne bet kaip, o nukreipia įvairias savo jėgas į vieną tikslą, kad jį pasiektų. Tikslas yra tai, dėl ko kas yra daroma (id cuius gratia aliquid fit). Tikslas yra tai, dėl ko kas įvyksta arba tai, ko žmogus nori pasiekti savo veikimu. Tikslas tegali būti tik tai, kas yra kokiu nors būdu gera, nes valia siekia gero, kaip tokio, o ne blogo, kaip tokio.

Palinkimas kokios būtybės į savo tikslą vadinamas natūraliu palinkimu (natūra yra esmė, kiek ji yra veikimo principas). Taigi, dalyko prigimtis (natūra) duoda savo veikimui pakraipą į tikslą.

Tikslas gali būti orutinis ir vidujinis. Vidujinis tikslas (finis operis) yra tas, kurio siekia pats dalykas sulig savo natūra. Sakysime, laikrodžio vidujinis tikslas yra rodyti laiką.

Orutinis tikslas yra tas, kurio siekia to dalyko kūrėjas ar pagamintojas. Šitasis gali būti toks pat, kaip ir vidujinis, ir gali nuo jo skirtis. Sakysime, laikrodininko orutinis tikslas galėjo būti pasigaminti sau laikrodį, kurs rodytų jam laiką, arba pelnyti pinigų.

Tikslas gali būti artimiausias, tolimesnis ir paskutinis. Artimiausias tikslas yra tas, kurio valia siekia betarptai, bet jis pats yra subordinuotas augštesniam tikslui. Sakysime, artimiausias studento tikslas yra išmokti to ir to dalyko. O tas išmokimas yra subordinuotas augštesniam tikslui, sakysime, tapti gydytoju.

Kareivis mokosi kariško mokslo, kad galėtų apginti nuo priešų tėvynę. Tas antrasis tikslas, kuriam subordinuotas yra ar-

miausias tikslas, yra tolimesnis tikslas. Tolimesnių tikslų gali būti labai daug.

Augščiausias ar paskutinis tikslas yra tas, kuris nėra subordinuotas jokiame augštesniam ar tolimesniam tikslui, o jam turi būti subordinuoti visi kiti žemesnieji tikslai.

2. Koks yra augščiausias kūrinių tikslas pagal krikščionybės mokslą?

Ir filosofija ir dabartinio gamtos mokslo daviniai įrodo, jog yra Dievas, kuris viską, taigi ir žmogų, sukūrė. Tą patį patvirtina ir apreiškimas, sakydamas, kad Dievas sukūrė žmogų ir kitus kūrinius.

Išmintingiausias Dievas, kurdamas žmogų ir kitus kūrinius, turėjo tikslą. Augščiausias žmogaus ir visų kūrinių tikslas yra tas, kurį Dievas turėjo juos kurdamas.

Kadangi Dievas yra išmintingiausias ir švenčiausias, tai aišku, kad Jis kurdamas siekė augščiausio gėrio. Kadangi augščiausias gėris yra pats Dievas, tai augščiausias žmogaus ir kitų kūrinių tikslas yra pats Dievas.

Dievas yra visų kūrinių augščiausias ir absoliutiškas Viešpats. Visą Dievas sukūrė iš nieko. Todėl žmonės ir kiti kūriniai Dievui labiau priklauso, negu namas žmogui, kurs tą namą pasistatė. O kas yra kieno absoliutiškas viešpats, tas ir yra jo augščiausias tikslas.

Augščiausias visų kūrinių tikslas yra Dievo garbinimas.

Tikra žodžio prasme Dievą garbinti tegali tik protingi kūriniai, šiame pasaulyje — tiktai žmonės, nes tiktai jie vieni Dievą tepažįsta.

Tatai žmogus privalo Dievą garbinti, mylėti, Jam tarnauti, kad būtų amžinai laimingas.

Platesne žodžio prasme Dievą garbina visi kūriniai, kiek per juos pasireiškia Dievo gerumas, galybė, išmintis ir t. t. Tokia prasme dangus ir žemė skelbia Jo garbę.

Kūriniai teturi tik tą tikslą, kuriam Dievas juos iš nieko sukūrė. Prieštarautų Dievo tobulumui, jei Jis savo norėjimu arba valia priklausytų nuo ko kito, jei koks kitas gėris, ne Jis pats, būtų augščiausiu savo valios ar norėjimo tikslu, nes paskutinis arba augščiausias tikslas yra tikrasis akstinas, dėl kurio valia veikia.

Jei Dievas nebūtų paskutinis savo kūrinių tikslas, nebūtų jų augščiausias, neapribotas Viešpats. Kiekvienas yra tik to vieš-

pats, kas yra paskirtas jam tarnauti ar jo naudai būti. Jei koks daiktas yra paskirtas ne man, bet kitam, tai jam ir priklauso vyriausia teisė į tą daiktą. Taigi, jei kokio kūrinio augščiausias tikslas būtų ne Dievas, bet kas kitas, Dievas nebūtų augščiausiu jo Viešpačiu. O tai prieštarauja absoliučiam Dievo tobulumui. Tatai, visų kūrinių, taigi ir žmonių, augščiausias tikslas yra Dievas.

Dievas, būdamas be galo tobulas, negalėjo ieškoti iš kūrinių sau jokios naudos, tad aišku, kad Jis sukūrė visus kūrinius savo garbei. Ta Dievo garbė ir yra augščiausias žmogaus tikslas.

§ 1. Kaip kūriniai turi garbinti Dievą

Kiekvienas kūrinys turi garbinti Dievą pagal savo išgales. Tie kūriniai, kurie proto neturi, kaip jau minėjome, negali Dievo garbinti taip, kaip protingas žmogus. Jie garbina Dievą rodydami protingam žmogui Kūrėjo galybę, išmintį, gerumą ir t. t. Toks yra jų augščiausias uždavinys.

Kiekviena pasekmė turi tam tikrą panašumą į savo priežastį (Omne agens agit sibi simile), taip, kad iš pasekmės ypatybių galima spręsti apie priežastį.

Padaras skelbia savo meistrę. Kaip, sakysime, kokios katedros ar paveikslo gražumas rodo dailininko gabumą, taip pat ir kūriniai skelbia žmogui Kūrėjo garbę.

Tokiu pat būdu, tik augščiausiame laipsnyje, turi tarnauti ir žmogus, kurs yra tobuliausias iš visų žemišųjų kūrinių ir tuo pačiu tobuliau reiškias Dievo galybę, išmintį, gerumą ir t. t.

Be to, žmogus, kaip protingas kūrinys, turi Dievą garbinti ir tikra žodžio prasme — Jį pažindamas, į Jį tikėdamas, Jį mylėdamas, Jam pagarbą duodamas. Tai yra ypatinga žmogaus pareiga.

Kadangi žmogus yra visų kūrinių karalius, kadangi neprotingi kūriniai negali Dievo nei pažinti, nei Jo mylėti, nei pagarbą Jam atiduoti, jie tik rodo žmogui Kūrėją esant, rodo žmogui Kūrėjo mintį, įkūnytą juose, tatai žmogus, Dievą pažinęs, turi Jį garbinti visų kūrinių vardu, kaip viso kas sukurta atstovas viso to Kūrėją ir augščiausia visa ko tikslą.

§ 2. Subordinuotasis paskutinis kūrinių tikslas

Subordinuotasis paskutinis kūrinių tikslas yra kūrinių laimė. Dievo išmintis, paprastai, pasiekia daug tikslų ir paprasčiausiomis priemonėmis. Šitas įstatymas matyti visame kas sukurta.

Nors augščiausias kūrinių tikslas yra Dievo garbė, tačiau Dievas turėjo tikslu ir kūrinių laimę. Tai yra subordinuotasis kūrinių tikslas.

Kadangi Dievas norėjo ir kūrinių laimės, tai tuodu abudu tikslu yra sujungtu. Laimės, ypač žmonių, reikalauja Jo begalinis gerumas, Jo meilė. Kadangi Jis yra be galo geras, Jis norėjo savo laimės teikti ir kūriniams.

Kūriniai tuo žvilgsniu yra nelygūs. Visų kūrinių vainikas yra žmogus. Jam subordinuoti yra visi kiti kūriniai ir jų laimė.

Kaip Dievas kad yra visų kūrinių tikslas, taip žmogus yra visų proto neturinčių kūrinių betarpis tikslas. Žmesnis yra subordinuotas augštesniam. Žmogui yra subordinuoti neprotingi kūriniai. Jie visi turi jam tarnauti.

Dievas, kaip jau minėta, norėjo per kūrinius apreikšti savo tobulybę. Jis negalėjo jos sau pačiam apreikšti, nes ji buvo jam tobulai žinoma. Jis negalėjo jos apreikšti proto neturintiems kūriniams, nes jie negali Dievo pažinti. Jis norėjo savo tobulumą apreikšti žmonėms. Ir šituo atveju žmogui turėjo patarnauti ir neprotingieji kūriniai — reikšti žmogui Dievo tobulumą ir tuo padėti žmogui Dievą pažinti, jį mylėti. Jie turi būti žmogui priemonė tarnauti Dievui.

Tik taip suprastas pasaulis įgyja prasmės ir reikšmės. Kitaip jis būtų lyg didžiuliai rūmai be jokio šeiminko.

Neprotingų kūrinių individas tiek tereiškia, kiek jis tarnauja savo rūšiai. O kai jis nebetarnauja, jis dingsta.

Kas kita su žmonėmis. Žmogus yra asmuo, jis nėra priemonė savo rasės palaikymui. Tam tikru žvilgsniu jis yra pats sau tikslas.

Tiesa, žmogus yra sukurtas Dievo garbei, bet nauda yra jam pačiam. Jis vienas Dievą tepažįsta, jis vienas tėra paskirtas linksmintis su Dievu.

a) Žmogus yra paskirtas tapti tobulai laimingu. Žmonės turi savyje troškimą tapti tobulai laimingais. Tas troškimas yra natūralis. Jį įdiegė pats natūros Autorius. Tas troškimas, anot Trendelenburgo, yra „lyg ilgesys nepasiekto tikslo“. Kadangi tas troškimas būti laimingam yra visuose normaliuose žmonėse, visur ir visais laikais, iš to aišku, kad tas palinkimas yra natūralis.

Kad žmogus siekia laimės, tai pripažįsta ir visos filosofų mokyklos. Kituose dalykuose filosofai nesutinka, bet tame daly-

ke, kad žmogus siekia laimės, sutinka visi. O natūralis troškimas ar palinkimas niekuomet nėra betikslis. Natūralų troškimą ar palinkimą visuomet atitinka realybė. Tai liudija viso pasaulio nuolatinis patyrimas.

Yra negalimas dalykas, kad to natūra pamatuoto palinkimo neatitiktų realiai pasiekiamas tikslas, reali laimė. Kitaip tas į laimę palinkimas, tas laimės troškimas, pamatuotas pačia natūra, būtų Viešpaties Dievo gerumo ir išminties kaltinimas, būtų priešingas Dievo išminčiai, Jo gerumui.

Jei to laimės troškimo neatitiktų tikrenybė, žmogus būtų nelaimingiausias iš visų kūrinų, nors yra visų tobuliausias — Dievas jam būtų įdiegęs troškimą to, ko niekuomet jis negali pasiekti.

b) Kas yra tobula laimė? Laimingas žmogus yra tuomet, kada jis yra laisvas nuo viso blogo, turi visa gera, atitinkama jo natūrai ir žino tą būklę niekuomet nesibaigiant. Jei žmogus bijotų, kad ta būklė gali pasibaigti, jo laimė tuo pačiu būtų sunaikinta. Tokia yra tobula laimė. Jei laimei trūksta bent vienos tų sąlygų, laimė yra netobula.

Laimė yra natūralė ir antgamtinė. Natūralė laimė yra ta, kuri atitinka natūralės žmogaus pajėgas ir natūralius jo reikalus. Antgamtinė laimė yra augštesnė, pilnesnė — ji turi savyje tobulai natūralę laimę, kaip, sakysime, auksinis pinigas turi savyje ir varinio pinigo vertę.

Kaip tonų harmonija negali būti pasiekta suliejant, bet tik sustatant juos atitinkamuose santykiuose, taip pat ir žmogaus pajėgos bus harmonijoje tuomet, kada jos bus atitinkamai sutvarkytos, kada žemesnės pajėgos bus subordinuotos augštesnėms.

Tuo mūsų laimės objektu, kuris pilnai ir tobulai patenkintų mūsų laimės troškimą, nėra nė vienas žemiškas daiktas, nei turta, nei garbė ir t. t. Tai parodo visos žmonijos patyrimas.

Kokias ypatybes privalo turėti ta gėrybė, kuri galėtų mus tobulai patenkinti, arba kuri galėtų būti mūsų augščiausia gėrybė?

α) Visų pirma, ji turi būti norima (dėl jos pačios. Jei ji būtų norima tik kaip priemonė pasiekti kitai gėrybei, tad šitoji gėrybė būtų augštesnė. Taigi, pirmoji gėrybė nebebūtų augščiausia.

β) Ta gėrybė turi būti patvari ir neatmaini. Jei ji tų ypatybių neturėtų, reikėtų bijoti jos nustoti. O su baime ir susirūpinimu tobula laimė yra nesuderinama.

γ) Augščiausias gėris turi mus išlaisvinti iš kiekvieno blogo ir tobulai patenkinti mūsų gėrio norą. Tai išplaukia iš tobulos laimės supratimo.

δ) Pasiiekti tą augščiausią gėrybę kiekvienam žmogui turi būti galima.

Nė viena sukurta gėrybė, kaip minėjau, negali patenkinti žmogaus laimės troškimo.

Gėrybes galima padalyti į orutines ir vidujines. Orutinės gėrybės yra anapus žmogaus. Tokios yra turtai, galybė, garbė ir tt.

Vidujiniai turtai yra sielos ir kūno gėrybės.

Orutiniai turtai yra ieškomi ne dėl jų pačių, bet tik kaip priemonės pasiekti augštesniems turtams, patenkinti savo reikalams.

Tos gėrybės nėra pastovios. Jos daug priklauso nuo laimės, didžia dalimi jos priklauso ne nuo mūsų valios, bet nuo įvairių aplinkybių. Dėl to pasitaiko ne vienam kristi iš augštumos žemiško didumo ir žemiškos laimės į didžią nelaimę.

Orutinių gėrybių turėjimas nepanaikina bet kokios nelaimės, nepatenkina tobulai žmogaus širdies. Dažnai pasitaiko daug orutinių gėrybių turinčių ir kartu labai nelaimingų ir nepasitenkinusių žmonių.

Orutinių gėrybių negali kiekvienas įsigyti tiek, kiek nori. Juk ne kiekvienas gali tapti kiek nori turtingu, ne kiekvienas gal. įsigyti kiek nori garbės žmonėse ir t. t.

Kas pasakytą apie orutines gėrybes, tą pat maždaug galima pasakyti ir apie vidujines kūno gėrybes.

Vidujinės sielos gėrybės taipgi negali tobulai patenkinti žmogaus laimės troškimo. Imkime kad ir mokslą. Žmogaus, ir mokyčiausio, mokslas yra netobulas. Kiek čia neištirtų paslapčių, o kiek maža yra ir pačių mokslininkų! Daugumas negali užsiimti ir tapti mokslininkais. Jei mokslas teiktų tikrą laimę, kokiam dideliame žmonių skaičiui ji būtų neprieinama!

Gizycki ir kaikurie kiti tos pakraipos žmonės skelbia, kad augščiausias arba paskutinis žmogaus veikimo tikslas turi būti sąžinės liudijimas, kad gerai, arba dorai, atlikai savo darbą. Bet tas motyvas yra neužtektinas, ypač jei atsiminsime, kad to motyvo šalininkai neigia būsimąjį gyvenimą.

Turi būti toks gėris, kuris tobulai patenkintų žmogaus laimės troškimą. Sukurtieji dalykai (sukurtosios gėrybės), kaip matėm, tobulai žmogaus patenkinti negali. Ta gėrybė, kuri gali žmo-

gaus laimės troškimą tobulai patenkinti, yra pats Dievas. Kadangi šiame pasaulyje tokios laimės pasiekti negalima, tai ji turi būti pasiekama pomirtiniame mūsų gyvenime.

Žmogaus protas stengiasi pasiekti tiesą. Dievas yra absoliutė tiesa. Jį pasiekęs protas pilnai pasieks tą, ko jis ieškojo.

Žmogaus valia trokšta pasiekti gėrį. Dievas yra absoliutis gėris. Taigi, valia, pasiekusi Dievą, pasieks absoliutį gėrį ir bus tobulai pasotinta.

Kaip gravitacijos jėga kad traukia planetas prie jų centro, t. y. prie saulės, taip pat ir laimės troškimas, lyg ana gravitacijos jėga, traukia žmonių širdis prie jų centro — Dievo. Tą laimės ieškojimą galima pavadinti ilgėjimusi amžinojo Tėvo ir amžinos tėvynės, kuris traukte traukia žemės keleivius į Tėvo namus.

c) Žmogaus pasirengimas pasiekti paskutiniam tikslui.

Paskutinis žmogaus tikslas yra amžina tobula laimė ateinančiame gyvenime. Koks tad yra tikslas žmogaus gyvenimo ant žemės? Žmogus turi įvairių subordinuotų tikslų pagal tai, kuomi Dievo Apvaizda jį paskyrė būti. Bet visi tie artimieji tikslai yra subordinuoti vienam augščiausiam tikslui, kurs yra visiems bendras. Tas augščiausias tikslas yra, kaip matėm, laimingas ir amžinas gyvenimas danguje.

Kadangi žmogaus tikslas yra pasiekti amžiną laimę ir kadangi ne bet koks gyvenimas veda į ją, tai žmogus privalo laisvu savo noru šiame gyvenime viena daryti, kita apleisti, kitaip sakant, prisirengti ateinančiam gyvenimui.

Ir Dievo pažinimas to paties reikalauja. Pažinus Dievą, darosi aišku, kad Jis amžiną laimę nedrabsto žmogui, kaip niekam vertą dalyką, bet ją teikia kaip užmokestį tam, kurs gerai kovojo, kurs vykdė savo Viešpaties įsakymus.

Kame yra tas prisirengimas ateinančiam gyvenimui? Į tą klausimą atsako visa moralė filosofija, o trumpai pasakius, tas prisirengimas yra tikrame mūsų veikimų sutvarkyme, arba protingame, tobulame gyvenime. Kame gi yra tobulas gyvenimas ar mūsų veikimų sutvarkymas?

Žmogaus veikimas turi atitikti Dievo valią. Dievo valia yra išreikšta visame pasaulyje. Visas pasaulis veikia tvarkingai. Tvarka įvyksta, kai kiekviena būtybė veikia sulig savo prigimtimi (natūra), o netvarka būna tuomet, kai būtybė veikia priešingai savo natūrai.

Kaip visoje gamtoje, taip yra ir žmonijoje. Žmogus veikia gerai ir atitinka viso pasaulio tvarką, kada jis veikia sulig savo protingąja prigimtimi (natūra). Jis įveda netvarką ir veikia blogai, kada jis veikia priešingai savo protingai natūrai. Gamtos mokslo tyrinėjimai įrodo, kad tvarka ir įstatymai viešpatauja ir mažiausiose pasaulio būtybėse.

Tvarkingai veikti reiškia veikti sulig Dievo valia. O veikti sulig Dievo valia protingoms būtybėms reiškia veikti dorai, o taip veikti reiškia prisirengti amžinajam gyvenimui. Be to, Dievas pareiškė savo valią per įsakymus.

O gal prisirengimas ateinančiam gyvenimui yra tapti turtin-gu, turėti galybę, mokslą, sveikatą, gražumą, gabumus? Tai ne-gali būti tinkamu prisirengimu ateinančiam gyvenimui jau ir dėl to, kad tie dalykai ne visiems tėra prieinami. Tuo tarpu tas pri-sirengimas turi būti prieinamas kiekvienam žmogui, nes kiekvie-nas žmogus trokšta laimės. Prisirengti galima tik doru gyvenimu.

3. Augščiausias gėris pagal Kant'o mokslą

Anot Kant'o, augščiausią gėrį sudaro šie du dalykai: 1) šven-tumas, t. y. kada valia tobulai atitinka doros įstatymus, ir 2) iš to plaukianti laimė, t. y. tokia žmogaus būklė, kurioje žmogui vis-kas įvyksta pagal jo norą ir valią.

Žmogus tobulybės sieks ir niekuomet nepasieks.

Bet tuomet kyla klausimas: kas to tikslo sieks, jei jis nie-kuomet pilnai nebus pasiekiamas. Kas bandys sauja išsemti van-denyną? Tai būtų panašu į Danaidžių darbą. Tuomet žmogus, kaip Tantalas, tiesia savo ranką prie vaisių, bet jie vis nepasiekiami.

4. Augščiausias gėris pagal socialeudemonistų ir evoliucionistų pažiūras

Kant'o augščiausio gėrio supratimas dabar nebeturi daug šalininkų. Dabar augščiausiu gėriu vieni sako esant kultūros progresą, kiti — žemiškąją žmonijos gerovę.

Ta nuomonė turi daug pasekėjų be ko kita ir dėl to, kad ji tinka ir materialistams, ir panteistams, ir yra harmonijoje su evoliucijos teorija.

Yra universalis faktas, kad žmogus trokšta pasiekti tobulos laimės. Tačiau tas troškimas būtų bergėdžias ir sulig ta teorija neįvykdomas, nes prisidėjimas prie kultūros pažangos ar prie vi-

suomenės gerovės padidavimo žmogaus tobulos gerovės troškimo nenutildo. Tai liudija ir dabartinė visuomenė, ir tie, kurie labai aktyviai prisideda prie kultūros ar materialės visuomenės gerovės kėlimo. Kiek ypač civilizuotuose kraštuose yra savižudybių! Argi jie visi žudosi dėl geriau pasiektos laimės?

Daug dabartinių filosofų mano, kad augščiausias žmogaus gėris yra bendradarbiauti kultūros pažangoj ir visuotinės gerovės padauginime. Ta išvada plaukia iš to nutylėto principo, kad žmonija yra sau pačiai tikslas ir kad Dievas nėra visų daiktų paskutinis tikslas. Ta nuomonė veda prie asmeninio Dievo neigimo. Jei Dievas pasaulį kūrė, tai jis ir yra augščiausias jo tikslas.

Ta nuomonė, išskeldama žmoniją ir statydama ją augščiausiu tikslu, pavienį žmogų nužemina, paskelbdama jį visuomenės priemone. Jo augščiausias tikslas, anot tos nuomonės, yra vis daugiau ir daugiau tapti visuomenės tarnu arba vis labiau ir labiau bendradarbiauti visuomenės kultūros kėlime. Jis yra tik viena vilnis kultūros eigos upėje, kuri išskyla ir išnyksta.

Ta nuomonė yra nesutaikoma su sielos nemarumu (amžinumu). Jei siela yra amžina, kaip galima rimtai tvirtinti, kad žmogaus augščiausias tikslas yra bendradarbiauti laikinosios žemiškos kultūros kėlime?

Kiekvieno žmogaus širdis stengiasi pasiekti tobulą ir amžiną laimę. Pagal šią nuomonę, tos laimės troškimas būtų bergždžias, nes bendradarbiauti kultūros kėlime nėra tas pats, kas tobula laimė. Bet jei ir taip būtų, ta nuomonė suponuoja, kad žmonija amžinai gyvens ant žemės ir ji nuolat progresuos kultūroje. Tuo tarpu mokslininkai įrodo, kad po tam tikro ilgo laiko mūsų saulė turės užgesti, ir visa planetų sistema turės apmirti. Fizikai įrodo, kad pasaulis nesulaikomai eina prie savotiškos mirties. Tad ateis laikas, kai pasaulio laikrodys sustos. Tuo būdu pasiektieji kultūros rezultatai nebeturės savo vertės.

Bet jei ta kultūrinė pažanga būtų pagaliau ir amžina, ką ji gali reikšti dorai?

Kaip galima norėti, kad žmogus pašvęstų viską, net savo gyvybę žmonijos laimei, jei su mirtimi viskas baigiasi? Jei po mirties nėra kito gyvenimo, tai protingiausi būtų tie, kurie daugiausia pasinaudoja žemiškomis gėrybėmis, kaip kad Epikuras ar jo sekėjai.

Kadangi žmogaus veikimų gerumas ar blogumas priklauso nuo to, ar jie sutinka su žmogaus natūra ar ne, kadangi žmo-

gaus veikimų gerumas priklauso ir nuo aukščiausiojo žmogaus tikslo, tais dviem pagrindiniais dėsniais pasiremdami, galime nustatyti, kame yra žmogaus veikimo gerumas ar blogumas.

III SKYRIUS

DORUMO AR NEDORUMO NORMA

Dorumo ar nedorumo norma yra tas vidujinis pamatas, kuriuo pasiremdami mes skiriame, kas yra gera ir kas bloga. Ta norma yra mūsų veikimų gerumo ar blogumo ženklas.

1. Objektyvis dorumas ar blogumas

Visų pirma, veikimo dorumas ar nedorumas priklauso nuo proto pažinimo ir nuo valios sutikimo. Tai yra, visų pirma protas tą veikimą, kurį manome įvykdyti, lygina su doros įstatymais ir nusprendžia, ar jis su jais sutinka, ar ne. O valia, pažindama proto nutarimą, laisvai sutinka ar nesutinka tai vykdyti.

Jei man protas rodo, kad tas veikimas su doros įstatymais sutinka, ir valia laisvai sutinka tai įvykdyti, tas vykdymas yra doras. Jei protas man sako, kad veikimas, kurį aš manau vykdyti, yra priešingas doros įstatymams, ir aš laisvai sutinku tai vykdyti, tas vykdymas yra blogas.

Tik pačios valios aktai betarpiiai yra doringi (sittlich): geri arba blogi. Nes vien tik valia formaliai tėra laisva, taip pat ir nuo jos pačios priklausą jos aktai.

Kiekviena kita žmogaus pajėga tik tiek tėra laisva, kiek ji dalyvauja valios laisvume. Tas pat yra ir su tų pajėgų veikimais. Jie tiek tėra doringi (sittlich) — geri ar blogi, kiek jie priklauso nuo laisvos valios.

Jei laisvos valios juose nėra, jei žmogus varu buvo priverstas, arba visai nebuvo to veikimo sąmoningas, — nebuvo čia nė doringumo (Sittlichkeit). Iš to taip pat aišku, jog dorumas (Sittlichkeit) yra tik asmeninis, individualis.

Reikia atskirti gerumą ar blogumą paties žmogaus veikimo, kaip tokio, nuo to objekto, į kurį tas veikimas yra nukreiptas. Pirmuoju atveju bus subjektyvis arba formalis gerumas ar blogumas, antruoju atveju bus objektyvis gerumas ar blogumas.

Tikrąją žodžio pasmę geras ar blogas tegali būti tik laisvas žmogaus veikimas, tik toks tėra geras ar blogas, vertas atlyginimo.

Valia bus gera ar bloga pagal tai, koks yra valios objektas.

Vienus valios aktus mes laikome gerais, kitus blogais. Tas gerumas ar blogumas pareina nuo gerumo ar blogumo to dalyko, į kurį valia yra nukreipta. Daikto, arba objekto, blogumas valią pažemina, o objekto gerumas ją patobulina.

Jei valios objektas yra gėra, tuomet ir pati valia yra gerà, o jei valios objektas yra blóga, blogà yra ir pati valia. Taigi, objekto gerumas ar blogumas yra valios akto gerumo ar blogumo pamatas. Tokiu būdu, subjektyvis gerumas ar blogumas priklauso nuo objektyvio gerumo ar blogumo.

Ogi paties objekto dorumas priklauso nuo to, ar jis atitinka protingąją žmogaus prigimtį (natūrą), ar ne. Jei atitinka, tad ir doros žvilgsniu jis yra geras, jei neatitinka, — ir doros žvilgsniu jis yra blogas.

Valios objektu gali būti ir anapus mūsų esantieji dalykai, ir mūsų pačių veikimas.

Prieš valiai laisvai pasiryžtant veikti, protas, kaip jau minėta, turi tai pažinti ir apsvarstyti, ar tas veikimas doros žvilgsniu bus geras ar blogas, ir valiai, kaip tokį, gerą ar blogą, patiekti. Kiek protas prieš veikimą tai pažino, kaip gerą ar blogą, ir, kaip tokį, nurodė valiai, tiek tas veikimas bus objektyviai geras ar blogas.

Valia bus subjektyviai gera ar bloga tik tada, kada ji pasiryžta vykdyti tai, ką jai protas parodė esant geru ar blogu. Jei mes sakome, kad veikimo gerumas ar blogumas priklauso nuo objekto, į kurį tas veikimas yra nukreiptas ir koks tas objektas yra savyje, tai reikia suprasti, koks jis yra savyje sulig proto sprendimu, kokį protas tą objektą parodo valiai.

Tad gali atsitikti, kad veikimas, taigi ir valia, gali būti blogi, nors valios ir jos veikimo objektas gali būti gera. Tai bus tada, kai protas klaidingai gerą dalyką nurodė valiai, kaip blogą. Ir priešingai — valia ir jos veikimas gali būti geri, nors jų objektas yra ir bloga, jei tas objektas proto klaidingai buvo valiai nurodytas, kaip geras. Sakysime, meluoti, norint išlaisvinti iš kailėjimo draugą.

Eidami toliau, mes turime klausti, kuo gi protas remiasi, spręsdamas apie veikimų ir daiktų gerumą ar blogumą.

2. Moralpozityvistai

Ar yra veikimų, kurie būtų savyje geri arba savyje blogi?

Yra daug filosofų, kurie tvirtina, kad nėra tokio veikimo, kurs savo esmėje būtų geras ar blogas. Vieni jų sako, kad tai priklauso nuo pozityvių orutinių priežasčių, sakysime, nuo įstatymų (kas sutinka su įstatymu, yra gera, kas nesutinka — yra bloga). Tie filosofai vadinasi moralpozityvistai. Pozityvistai etikos srityje (moralpozityvistai) yra suskilę į dvi šakas. Vieni tvirtina, kad skirtumo pamatas tarp gera ir bloga yra žmogaus valia (žmonių išleistieji įstatymai). Kiti sako, kad tas pamatas yra Dievo valia (Dievo įstatymai).

§ 1. Pirmoji moralpozityvistų šaka

Prie pirmosios šakos, ar grupės, priklauso

a) *Thomas Hobbes*. Anot jo, veikimo dorumas ar blogumas yra reliatyvus. Skirtumas tarp gera ir bloga nėra absoliutiškas, dėl to ir negalima nustatyti universalės normos, kuria remiantis būtų galima spręsti, kad tas veikimas yra geras, o kitas — blogas. Skirtumą tarp gera ir bloga nustato valstybės įstatymai. Gera yra tai, ką valstybės įstatymai įsako, bloga — tai, ką valstybės įstatymai draudžia.

Aišku, jog gali pasitaikyti, kad tai, kas vienoje valstybėje yra gera, kitoj tas pat gali būti bloga, ir atvirkščiai.

b) *Friedrich Paulsen* skelbia, kad skirtumas tarp gera ir bloga yra nevienokis ne tik įvairiose tautose, bet net įvairiuose luomuose, gentkartėse ir, pagaliau, įvairiuose žmonėse, taip, kad tas pat, kas vienam žmogui yra gera, kitam gali būti bloga, ir atvirkščiai.

c) Anot *Fr. Nietzsche's*, skirtumas tarp gera ir bloga pradžioje žmonijai buvęs nežinomas. Ilgainiui tapo įvesta ponų dora ir vergų dora. Tai, kas ponams buvo dora, vergams buvo bloga, ir ką vergai laikė dora, ponai laikė bloga. Suprantama, kad toks skirtumas tarp gera ir bloga neturi jokios vertės. Antžmogis stovi augščiau gero ir blogo.

§ 2. Theonomiškas moralpozityvizmas

Antroji moralpozityvistų grupė yra theonomiškieji moralpozityvistai. Jie skelbia, kad skirtumas tarp bloga ir gera yra pamatuotas laisvąja Dievo valia. Anot jų, pats giliausias pagrindas,

dėl kurio, sakysime, nekalto žmogaus nužudymas, svetmoterystė, neteisinga priesaika ir t. t. yra blogi, yra tas, kad Dievas tai užgynė.

Tuo tarpu daug veikimų yra ne dėl to blogi, kad jie yra uždrausti, bet dėl to jie ir yra uždrausti, kad jie yra blogi. Tai aiškina šv. Tomas, o pirmiau šv. Augustinas. Juos sekė beveik visi scholastikai. Prie theonomiškujų moralpozityvistų grupės priklausė Wilhelm von Okkam († 1347), Johannes Gerson (1363—1429), René Descartes (1569—1650) ir Samuel Puffendorf (1632—1694).

Descartes skelbia, kad nuo Dievo valios priklauso ne vien žmogaus veikimo dorumas ar blogumas, bet, pagaliau, ir metafiziškos tiesos.

3. Moralskeptikai

Kas aplamai nepripažįsta jokių nepakeičiamų tiesų, tas negali jų pripažinti ir doros srityje. Skepticizmui artimai giminingas yra modernusis reliatyvizmas arba pragmatizmas. — Kaip pats žmogus kad vystosi, taip pat vystosi ir jo mintys. Mintijimo įstatymai yra paimti iš patyrimo. Kadangi jie yra pamatuoti patyrimu, tad jie nuolat ir keičiasi sulig patyrimu.

Moralskeptikų buvo jau ir Graikijos filosofų tarpe. Iš jų svarbesnieji moralskeptikai paminėtini bent šie:

§ 1. Archelaus ir kiti moralskeptikai

Archelaus tvirtino, kad skirtumas tarp gera ir bloga yra pamatuotas ne pačia dalykų natūra, bet žmonių nustatymu. Aristippus aiškino, kad skirtumas tarp gera ir bloga remiasi žmonių nusistatymu. Tą pat skelbė ir sofistai Gorgias, Protagoras ir kiti. Taip pat, kaip sofistai, mokino Karneades ir Pyrrho. Visai ciniškai mokino Theodor iš Cyrenos. Jis aiškino, kad išminčius, progai pasitaikius, neniekina nei svetmoterystės, nei vagystės, nei kitų tokių dalykų, nes tie dalykai yra blogi ne savo natūra, bet tik prasčiojų nuomone, kuri reikalinga tam, kad kvailius laikytų pažabotus.

Augusto Comte'o pozityvizmo pasekėjai yra taip pat ir moralpozityvizmo skeptikai.

Savotišką moralį nihilizmą skelbė M. Stirner (jo tikrasis vardas ir pavardė — Gaspar Schmidt) ir Fr. Nietzsche. Stirner skelbė egoizmą ir individo nepriklausomumą, pastūmėta iki paskutinių ribų. Stirner buvo Nietzsche's pranokėjas.

Prie moralskeptikų priklauso ir dabartinio socializmo kurėjai K. Marx ir Fr. Engels. Jie skelbė, kad nėra pastovių doros dėsnių. Kiekvieno perijodo ekonomiška pasaulio struktūra padaro realų pamatą, ant kurio stovi pastatyti juridinė tvarka, tikėjimas, dora, filosofija ir t. t.

§ 2. Ko vertas moralskepticizmas?

Jau ir senovės skeptikai teisino savo nepripažinimą skirtumo tarp gera ir bloga, pamatuoto pačia tų dalykų natūra, tuo, kad doros srityje viešpatauja didis nuomonių skirtumas. Nors tai dalinai ir tiesa, bet visgi — pagrindiniai doros principai yra pripažįstami visur, visuomet ir visose tautose, net ir pačiose primityviausiose.

Tai įrodo naujausi etnologijos tyrinėjimai. Visi atskiria gera nuo bloga, visi numano, kad gera yra darytina, bloga—vengtina. Ir laukiniai supranta, kad, sakysime, vogti, svetmoteriauti, tėvų neapkęsti yra blogas dalykas, o tėvus mylėti, laikytis tiesos yra geras dalykas. Nedaryk kitam to, ko pats nenorėtum, kad tau kiti darytų.

Visur ir visuomet pasikartojęs reiškinys reikalauja visur ir visuomet esančios priežasties. Ta priežastimi šiuo atveju negal būti įvairių tautų ar žmonių nusprendimas.

Skirtumas tarp gera ir bloga yra pamatuotas pačia daiktų natūra. Jei visi žmonės visuomet ir visur randa, kad medus yra saldus, o druska yra sūri, tai mes žinome, kad tas įsitikinimas yra pamatuotas daiktų natūra. Taip pat ir skirtumas tarp bloga ir gera yra pamatuotas pačiuose dalykuose. Kur rasi tokią tautą, kur tėvynės išdavimas, mušimas ar nekentimas savo tėvų, nužudymas nekalto savo draugo, laisvas pažadų ar sutarčių sulaužymas, nekalto nuteisimas nebūtų smerkiamas, kaip blogas dalykas?

Ir priešingai, kur tėvynės meilė, tėvų meilė, savo vaikų meilė, dėkingumas nėra laikoma geru dalyku? Būtų neišaiškinama, jei tų dalykų gerumas ir blogumas nebūtų pamatuotas pačia tų dalykų natūra.

Tai dar labiau paaiškės atsiminus, kad buvo daug tautų, kurios skelbė savo dievaičius esant apgavikus, svetmoterius ir tt. Atsiminkime tik finikiečių dievaičius, arba Jupiterio, Veneros, ar kitų Olimpo gyventojų gyvenimą. Toks blogas dievaičių pavyzdys verste vertė žmones išteisinti tokius pasielgimus, kuriais pasižymėjo dievaičiai. O vis dėl to ir tas blogas jų pavyzdys

nejstengė išteisinti blogumo tų pasielgimų, kuriais pasižymėjo patys dievaičiai. Tai parodo, kad gerumas ir blogumas tų dalykų (veiksmų) yra pamatuoti pačioje jų natūroje.

Jei doros dėsniai būtų kokios visuomenės būklės produktas arba veikiančiųjų visuomenėje faktorių rezultatas, tai tie dėsniai turėtų būti pritaikinti prie visuomenės būklės ir kartu su ja keistis. To visgi nematyti.

Nors žmonijos istorija yra beveik nuolatiniam konflikte su doros principais, ir nors blogumo tvanas eina verpetais per nuolat besikeičiančią žmoniją, doros bent pagrindiniai principai lieka nuolat tie patys ir kliudo beplintančiam blogumui, jį nuolat smerkdami.

Moralskepticizmo klaidingumas pasirodo ir iš klaidingų jo pasekmių. Jei tarp bloga ir gera skirtumas yra pamatuotas žmonių įstatymais ar papročiais, tad nei vienas įstatymas, nei vienas paprotys negali būti pasmerktas, kaip nedoras.

Pagaliau, ir blogiausi darbai, kaip nekalto žmogaus užmušimas, svetmoterystė, žodžio sulaužymas, jei jie yra įsakyti papročio ar įstatymo, būtų dori. Žmogaus leisti įstatymai ar papročiai gali būti blogi ir atmestini, jei pripažinsim virš jų stovinčius etikos dėsnius, kurie tarnauja visur ir visuomet gerumo ir blogumo mastu.

Kas tokios normos nepripažįsta, tas turi pripažinti geru ir teisėtu kiekvieną įstatymą ar paprotį, nors šis būtų ir visai priešingas protui. Tą pat reikia pasakyti ir apie papročius ir viešą nuomonę.

Moralskeptikai prieštarauja patys sau. Paklausti, kas yra gera, o kas bloga, daugelis jų, kaip šit Laas, Jehring ir kiti atsako, kad gera yra tai, kas remia, daugina (ar prisideda prie dauginimo) bendrąjį labą, o bloga, — tai, kas jį kliudo. Tuo tarpu yra daug veiksmų, kurie savo natūra, nepareinamai nuo įstatymų, visuotiną gerovę arba remia, arba kliudo. Taip, visuomenės gerovę kliudo nekalto žmogaus nužudymas, apgavystės, svetmoterystės ir t. t., taip pat, kaip teisingumas palaiko bendrąjį labą. Taip pat yra ir su kitais moralskeptikais. Jie tuoj remiasi, skirdami gera nuo bloga, visuotinais doros dėsniais ir tuo priešinasi patys sau.

Moralskeptikai neturi galimumo sukurti moralinės filosofijos. Filosofija užsiima gvildinimu tik būtinų ir universalių dalykų. Moralfilosofas nėra istorijos rašytojas, kurs dėstyty, ką žmo-

nės tokiu ir tokiu perijodu manė apie bloga ir gera. Priešingai, jis stengiasi nustatyti universalius dėsnius, kurių žmonės privalo laikytis.

Jei nieko nėra dalykų natūroje, ką visi turi pripažinti, ir kas po šimtmečių palieka tiesa taip pat, kaip šiandien yra tiesa, tad negali būti nė kalbos apie universalius visų pažįstamus dėsnius.

4. Eudemonizmas

Eudemonistai vadinasi tie moralistai filosofai, kurie skelbia, kad žemiška laimė yra augščiausias žmogaus tikslas. Remiantis tuo, visi tie veiksmai, kurie veda į tą tikslą, yra doros žvilgsniu geri, o tie, kurie tą tikslą pasiekti kliudo, yra blogi.

Augščiausiu žmogaus tikslu vieni laiko individualę, arba asmenišką, žemiškąją laimę, ypač kūno geidulių patenkinimą. Tie vadinasi hedonistai. Tokie buvo senovėje Aristippus (435—354), o naujaisiais laikais—Helvetius (1715—1771), ir de la Mettrie (1709—1751) ir k. k.

Minėtieji filosofai, kurie pavienio asmens laimę ir malonumus stato doros norma, yra egoistiški, arba privateudemonistai.

Yra ir socialių eudemonistų. Jais yra tie filosofai, kurie doros norma skelbia esant visuomenės gerovei, o privatinę gerovę tiktai tiek, kiek pavieniai asmenys sudaro visuomenę. Jie vadinasi socialiai eudemonistai. Toki yra Richard Cumberland (1632—1718), Puffendorf, August Comte (1798—1857), John Stuart Mill (1806—1873), Gustav Theodor Fechner (1801—1887), Hermann Lotze (1817—1881), Friedrich Paulsen, Arthur Schopenhauer. Šis paskutinytis, kaip pesimistas, supranta, kad žmonijos gerovė ir laimė yra skausmo ir skurdo nebuvimas. Dėl to, anot jo, geri yra tie veiksmai, kuriais stengiamės sumažinti žmonių nelaimes.

Tačiau ir egoistinis ir socialis eudemonizmas yra klaidingi. Klaidingas yra privatinis arba egoistinis eudemonizmas. Jis stato savo sistemą ant visai klaidingo pamato, lyg kad žmogus būtų nepareinamas nuo Dievo, lyg žmogus būtų pats sau augščiausias tikslas, lyg žmonės gyventų tam, kad pasiektų kuo daugiausia šio pasaulio malonumų ir gėrybių.

Tačiau, kaip jau buvo įrodyta, augščiausias žmogaus tikslas yra begalinis Gėris, t. y. pats Dievas, o augščiausias šio gyvenimo uždavinys — prisirengimas ateinančio gyvenimo begalinei laimei.

Egoistinio eudemonizmo klaidingumas matyti ir iš jo netikusių pasekmių gyvenime. Pačios prigimties žmogus yra skirtas gyventi draugijoje. O kad draugija galėtų gyvuoti, reikalingas jos narių mažesnis ar didesnis pasišventimas, nes privatinė gerovė nevisuomet sutinka su visuomenės gerove. Visuomenės gerovė dažnai reikalauja, kad jos reikalai būtų augščiau statomi už privatiškus reikalus.

Jei moralumo norma būtų pavienio asmens malonumai, aišku, kad toks asmeniškų malonumų išsižadėjimas būtų nedoras. Doras, anot egoistinių eudemonistų, būtų tas veikimas, kuriuo žmonės, neatsižvelgdami į visuomenę, ieškotų vien tik savo malonumų, tesistengtų aprūpinti vien tik savo reikalus. Bet tuomet visuomeninis gyvenimas būtų nebegalimas. Tuo tarpu visuomeninio gyvenimo reikalauja pati žmogaus prigimtis. Iš eudemonistų teorijos išeitų, kad doras dalykas yra išardyti visuomeninį gyvenimą, o nedoras dalykas yra tą gyvenimą palaikyti. Bet tai yra aiškiai priešinga žmogaus prigimčiai.

Jei pavienio asmens gerovė yra augščiausias žmogaus tikslas ir doros norma, tai ir visos priemonės, kurios veda į tą tikslą, yra doros. Žmogus bus tuo doresnis, juo labiau jis galės pasiekti savo asmenišką gerovę, pasinaudodamas bet kokiomis priemonėmis. Sakysime, jei prie to tikslo veda kad ir neteisinga priesaika, duoto žodžio sulaužymas, žmogžudystė, tėvynės išdavimas ir t. t., — visi tie veikimai būtų dori, o valstybės įstatymai, kurie tai draudžia, būtų doros žvilgsniu blogi. Išeitų, kad plėšikai, kurie išžudę žmones, išplėšia jų turtą ir jį parsigabena sau, anot eudemonistų teorijos, turėtų būti tikri šventieji. Iš to aišku, kad ta teorija yra klaidinga.

Eudemonistų teorija atima žmogaus gyvenimui tikrąją vertę. Pagal tą teoriją, visas žmonių gyvenimas yra ne kas kita, kaip nuolatinės pastangos pasiekti daugiau malonumų. Toks gyvenimas tesiskiria nuo gyvulių gyvenimo tik tuo, kad žmogus turi daugiau priemonių savo egoistiškiems norams patenkinti ir kad jo malonumai yra geriau pažįstami ir intensyvesni.

Klysta ir socialiai eudemonistai, kurie doros norma laiko visuomenės žemiškąją laimę. Tie veikimai, kurie neša visuomenei naudą ir teikia jai laimę, yra dori, jei jie sutinka su etikos dėsniais ir jei visuomenei teikiamoji laimė yra tikra.

Ne taip tą dalyką supranta socialiai eudemonistai. Doros norma jie skelbia žemiškąją gerovę, neatsižvelgiant į tai, ar ji su-

tinka su amžinomis tiesomis ir su pomirtiniu gyvenimu, ar nesutinka. Jie laiko žemiškąją visuomenės gerovę augščiausia doros norma. O tatai yra klaidinga.

Visų pirma, yra tokių veikimų, kurie yra tikrai dori, o kurių visgi negalima matuoti visuomenės labu ar jos nauda. Sakysime, mylėti Dievą, kaip savo Kūrėją ar Išganytoją, yra tikrai doras dalykas. Tuo tarpu jis tiesiogiai neteikia visuomenei naudos.

Žmonijos nauda ar gerovė tik tuomet tegalėtų būti augščiausia doros norma, jei žmonių visuomenė nebeturėtų kito tikslo, bet pati būtų augščiausiuoju sau tikslu. Tuo tarpu žmonijos, kaip ir kiekvieno pavienio žmogaus, augščiausias tikslas, kaip minėta, yra Dievas.

Yra aišku, kad žmogaus veikimo vertė priklauso ir nuo valios. Tai yra nebesuderinama, pastačius doros norma visuomenės labą, nes tie veikimai, kurių tikslas yra visuomenės labas labai dažnai nepriklauso nuo valios, bet dažniausiai nuo oritinių aplinkybių. O joms pavienio žmogaus valia dažniausiai neturi jokios įtakos. Taip, šit, žmogus, kuris turi didžius talentus ir didžius turtus, visuomenės gyvenimui gali daug daugiau darbo padaryti, negu tas, kurs neturi nei viena, nei kita. Taigi, to turtuolio, kurs turtus įgijo paveldėdamas, veikimas, anot eudemonistų, būtų doresnis, negu to, kurs tų turtų ir talentų neturi nors jis didesnes pastangas darytų, negu anas laimingasis turtuolis.

Pagaliau, būtų atsitikimų, kad veikimas būtų doras kartais ir tada, kai žmogus veikdamas norėtų net pakenkti visuomenei, jei tik tos pastangos ar dėl jo klaidos, ar dėl ne nuo jo pareinančių aplinkybių, išeitų visuomenės naudai, nes, anot socialių eudemonistų, ne gera valia, ne gera intencija žmogaus veikimu, suteikia dorumo, bet faktiškas socialio darbo įvykdymas. Sakysime, parvažiavo iš svetimo krašto žmogus, užsikrėtęs labai pavojinga limpančia liga. Jo priešininkai iš keršto jį nužudo. Tas nužudymas, pasiremiant socialeudemonistų teorija, turėtų būti laikomas doru, nes faktiškai tas žmogus būtų šiaip ar taip numiręs ir, gal būt, dar būtų užkrėtęs visą apylinkę.

Jei augščiausias žmogaus tikslas yra visuomenės gerovė, o yra žmonių, kurie tos gerovės nedaugina, bet mažina, tad išeina, kad šitie žmonės nebeturi racijos begyventi, ir dėl to visus neišgydomus ligonius, senelius ir kitus panašius žmones reiktų išžudyti, ir tai, remiantis socialių eudemonistų teorija, turėtų būti doras veikimas.

5. Evoliucionizmas

Evoliucionistas Herbart Spencer savo evoliucionizmo teorijos principais tvarko ir savo etikos sistemą ir skelbia, kad dora yra tai, kas suteikia malonumų ir neturi primaišyto skausmo. Anot jo, dabartiniame žmonių išsivystymo laipsnyje tokių gerų ar dorų veikimų nėra, nes dabar neišvengiamai įvyksta konfliktas tarp pavienio asmens gerovės ir visuomenės gerovės.

Bet ateityje, žmonijai išsivysčius, dings priešingumas tarp pavienio asmens ir visuomenės gerovės, ir tas labiausiai patar-naus visuomenei, kurs ieškos savo asmeniškų malonumų; tuomet bus pilna harmonija tarp egoizmo ir altruizmo. Vadinasi, ateityje žmonės būsią taip tobuli, kad kitam gera darysią su tokiu pat malonumu, kaip patys sau. Sakysime, išleisti savo turta visuomenės labui būsią taip pat malonu, kaip būtumei išleidęs savo paties reikalams, vadinasi, žmonės aukos visuomenės labui tam, kad patys iš to sau malonumo turėtų.

6. Progresizmas

Anot progresistų, kultūros išsiplėtojimas yra ne priemonė laimei pasiekti, bet augščiausias tikslas, kuriam turi būti subordinuota pavienių žmonių laimė, kaip priemonė tikslui. Taigi, anot progresistų, etiškai doras veikimas yra tas, kurs padeda kultūrai plėtotis, o tai, kas kliudo kultūros progresą, yra nedora.

Progresistų etikos teorija yra išaugusi iš panteizmo, kuris kiekvieną žmogų laiko absoliuto išsivystimo faze ar momentu ir dėl to laiko žmogaus aukščiausiu tikslu pasidaruoti tolimesniam absoliuto išsivystimui.

Čia priklauso Schleiermacher, kuris skelbė, kad augščiausias gėris tegali būti tik socialis. Tas gėris yra ne pavienio žmogaus kultūros progresas, bet visos žmonijos. Pavienio žmogaus augščiausia gerovė yra prisidėjimas, rėmimas to kultūros progreso ir dalyvavimas jo vaisiuose.

Hegelis skelbė augščiausiu žmonijos tikslu esant augščiausia absoliutišką valstybės išsivystymą. Kiekvieno žmogaus augščiausia pareiga yra prisidėti prie jos išsivystymo.

Anot Wilhelmo Wundt'o, artimiausias žmogaus tikslas yra žmonijos progresas ir išsitobulinimas.

Ir progresistų nuomonė yra klaidinga. Tie argumentai, kurie rodo socialio eudemonizmo klaidingumą, tie patys rodo klaidingą esant ir progresizmą.

Ir eudemonistai ir progresistai augščiausiu žmonijos tikslu klaidingai laiko pačią žmoniją, o ne Dievą. Kada iš žmonijos jie padaro savotišką dievą, pavienį žmogų jie nužemina, padarydami jį tik paprasta visuomenei tarnaujančia priemone. Yra aišku, kad žemiškosios gėrybės yra priemonė, kuri turi tarnauti žmogui, kad jis pasiektų savo tikslą. Progresistai visa tai apvertė antraip. Žemiškas gėrybes jie pastatė tikslu, o žmonės tapo tik priemonėmis toms gėrybėms gaminti.

Jei kultūros progresas būtų dorumo norma, aišku, kad tuomet visuomenė būtų juo doresnė, juo ji būtų kultūringesnė. Tuo tarpu gyvenimo patyrimas rodo, kad labai dažnai yra kaip tik priešingai—kylant kultūrai, dora dažnai ne kyla, bet smunka žemyn.

7. Moralis jautimas

Kas yra doros žvilgsniu gera, o kas bloga, tai, bent elementariškuosiuose dalykuose, dažnai be jokio galvojimo lengvai sužino ir teisingai atskiria net ir paprasti nemokyti žmonės. Tai davė progos kaikuriems filosofams manyti, kad turi būti žmoguje ypatinga pajėga, su kurios pagalba jis atskiria gera nuo bloga, panašiai, kaip pojūčiais jis atskiria, kas juoda, kas balta, kas kieta, kas minkšta ir t. t. Tai moralis nujautimas (moralis sensus), kuris, anot jų, ir yra dorumo norma.

Tokiais filosofais buvo Shaftesbury ir Francis Hutcheson, Jacobi ir k.

8. Adam Smith'as

Adam Smith'as sako, kad norėdami tinkamai išspręsti, ar koks veikimas yra doras ar ne, mes turime būti nepartiniais žiūrėtojais ir nešališkai spręsti kitų veikimą, apsvarstydami visas aplinkybes. Jei mums, taip apsvarsčius, tas artimo veikimas pasirodys simpatiškas, jis yra geras, o jei nesimpatiškas, jis yra negeras. Taigi, anot Smith'o, doros norma yra simpatija. Tuo pačiu mastu mes turime spręsti ir apie mūsų pačių veikimą -- ar jis yra doras, ar blogas.

9. Friedrich'as Herbart'as

Friedrich'as Herbart'as skelbia dorą esant estetikos dalimi. Taigi, tai, kas dora ir kas nedora, parodo estetinis skonis.

Bet ir tų filosofų nuomonė yra klaidinga. Visų pirma, tokio pojūčio, atskiro nuo proto, kuriuo galėtumėm betarpiai pažinti, kas yra gera, o kas bloga, žmonės neturi. Toks pojūtis yra fikcija.

Jei toks pojūtis ir būtų, visgi jis negalėtų būti doros norma. Jis daugiausia galėtų būti gero ir blogo pažinimo principu. O doros norma turi būti objektyvus pamatas, dėl ko tas veiktas yra geras, o kitas blogas.

Negalime atsakyti, kad tas ir tas veikimas yra geras ar blogas dėl to, kad jis doros pojūtį patenkina ar nepatenkina, nes tuomet savaime kyla klausimas, kodėl gi vienas dalykas ar veikimas doros pojūtį patenkina, o kitas ne. Į šitą klausimą atsakymas ir nurodo doros normą. Jei pasakysi, kad dėl to jis doros pojūtį patenkina, jog tai suteikia man malonumo — įkrinti į egoistinį ar privatinį eudemonizmą; jei dėl to, kad tai teikia laimę ar gerovę visuomenei, patenki į socialį eudemonizmą; jei dėl to, kad jis remia ir padeda kultūros progresui, tuomet esi progresizmo pasekėjas.

10. Immanuelis Kant'as

Kant'as, kaip ir Herbart'as, yra įsitikinęs, kad valios aktų dorumas nepriklauso nuo objekto. Priešingai, jis dėl to ir yra geras, kad yra norimas. Ta nuomonė yra aiškiai klaidinga. Objektas yra ne dėl to geras, kad yra norimas, bet dėl to jis ir yra norimas, kad yra geras.

Jei doros norma yra skonis, jei doros principai priklauso nuo skonio, jei dora yra tai, kas patinka etiniam skoniui, o nedora yra tai, kas tam skoniui nepatinka, tuomet pastangos ir darbas, kad žmonės būtų dori, yra tušti.

Kant'as savo veikale „Kritik der reinen Vernunft“ pasistengė įrodyti, kad metafizika yra negalima ir tuo išardė savo etikos mokslinį pamatą. Tai padaręs, jis savo etikos pamatus parėmė praktišku protu. Jam yra principas, kad tik ta valia tėra dora, kuri vykdo įstatymus dėl pačios pareigos. Jei kas vykdo įstatymus dėl kitų motyvų, jis, tiesa, elgias legaliai, bet ne etiškai.

Taigi, anot Kant'o, kad veikimas būtų doras, neužtenka, kad žmogaus valia sutiktų su įstatymais ir sulig tais įstatymais veiktų, bet dar reikia, kad pareiga būtų vienintelis to veikimo motyvas.

O įstatymas yra tada geras, kai jis turi įstatymo formą, arba, kaip Kant'as sako, „kada aš galiu norėti, kad mano veikimo maxima taptų visuotinu įstatymu“.

Kadangi doras tėra tik tas veikimas, kuris yra vykdomas tik dėl pačios pareigos, į norėjimo objektą čia nebekreipiamia dėme-

sio. Doros norma, anot Kant'o, negali būti materijoj arba valios objekte, bet formoj, tai yra motyve, dėlei kurio valia taip veikia.

Veikimo norma yra ne kita, tik kategoriškas imperatyvas.

Kategoriškas imperatyvas yra būtina doros norma, kuri veikia visais laikais ir visur.

Ta doros norma, kategoriškas imperatyvas, negali būti paimitas iš patyrimo, nes patyrimas mums duoda tai, kas yra konkretu ir dėl to nebūtina. Dėl to kategoriškas imperatyvas turi būti sintetiškas sprendimas à priori. Taigi, kategoriškas imperatyvas yra doros norma.

Dabar klausimas: iš kur gi tas kategoriškasis imperatyvas? Iš praktiškojo proto. Tik tada žmogus dorai veikia, kada jis vykdo savo proto įsakymus ir juos vykdo tik tam, kad atliktų savo pareigą. Tuomet žmogaus dora yra autonomiška.

Heteronomija yra svetimų įsakymų vykdymas, bet tas vykdymas su tikra dora yra nesuderinamas.

Tačiau kategoriškasis imperatyvas negali būti doros norma.

Pamatinis principas, ant kurio Kant'as pastatė savo etikos sistemą, yra: doras yra tas veikimas, kurs yra įstatymo įvykdymas dėl pačios pareigos.

To tvirtinimo įrodymų Kant'o sistemoje nėra. Nejaugi žmonės yra įsitikinę, kad valia tik tuomet dorai teveikia, kada jos veikimo motyvas yra pareiga? Ne, taip nėra.

Yra daug dorų veikimų, kuriuos žmogus daro dėl kitų kilnių motyvų, sakysime, sušelpia vargšą jo pasigailėdamas. Bendras žmonių įsitikinimas laiko tą veikimą geru, nors, iš kitos pusės, jis būtų ir neįsakytas.

Be to, yra daug veikimų, kuriuos vykdyti visai nėra pareigos, sakysime, pasišvęsti tarnauti ligonims. Bet visgi tokie veikimai yra dori, ir žmonės tokius veikimus doros žvilgsniu augštai stato, ypačiai dėl to, kad jų vykdyti nėra pareigos.

Iš to aišku, kad Kant'as čia suklydo.

Kant'as ypatingai smerkia tokią etiką, kuri etiško veikimo motyvu laiko n a u d i n g u m ą. Anot Kant'o, morališkas imperatyvas yra ne hipotetiškas; jis nesako: tu privalai tai daryti, jei nori tai ir tai gauti (sakysime, dangų). Doros imperatyvas yra kategoriškas: tu turi, tu privalai! Kant'as smerkia ir eudemonizmą ir tuos, kurie veikimo motyvu laiko laimę, o dorą laiko priemone tai laimei įgyti.

Tiesa, laimė turi būti suteikta tam, kurs dorai elgiasi — kitaip būtų neteisingumas ir disharmonija, bet veikimo motyvu ta laimė negali būti.

Kant'o įsitikinimu, neturi etiškos vertės ir tie veiksmai, kurie yra daromi iš palinkimo arba malonumo.

Kant'as klysta tuo, kad jis dorumo norma laiko formalį įstatymo elementą, būtent, pareigos motyvą, o ne įstatymo turinį, arba materialį elementą. Jei mes paklausime, dėl ko tai ir tai yra įstatymo įsakyta, aišku, kad atsakymas tebus patenkinantis, jei bus atsižvelgta į įstatymo turinį, arba materiją. Įstatymas juk tik tada ir yra teisingas, jei jis įsako tai, kas sutinka su protu. Tai gi, objektas, kaip norma, stovi virš įstatymo.

Ne pats įstatymas, bet tas gerumas, kurį jis įsako, nusprendžia veikimo gerumą giliau ir labiau, negu pats įstatymas.

Taigi, žiūrint, ar veiktas bus doras, ar ne, reikia visų labiausiai atsižvelgti į tai, koks yra to įstatymo objektas. Taigi, dorumas priklauso ne vien nuo paties įstatymo, ne vien dėl to, kad tai yra pareiga, bet ir nuo objekto. Tuomet su pareigos vykdymu gali jungtis ir dar didesnis ir galingesnis motyvas, būtent, meilė.

Aiškus dalykas, kad veikimo motyvas bus daug galingesnis, ir pats veikimas bus daug malonesnis, jei žmogus veikia ne vien tam, kad savo pareigą atliktų, bet ir tam, kad, sakysime, sau gerovės pasiektų.

Kadangi Dievas yra augščiausias gėris ir su Juo susijungimas per meilę yra augščiausia tobulybė, tai veikimas dėl to motyvo yra augštesnis ir pats motyvas stipresnis. Dėl to krikščioniškoji etika yra daug augštesnė už Kant'o etiką.

Kant'o rigorizmas daryti viską dėl pareigos motyvo yra psichologiškai negalimas. Žmogus veikdamas negali atsikratyti nuo tos laimės, kaip motyvo, kuri plaukia iš jo veikimo.

Jis gali norėti tik to, kas yra jam gera. Jis gali atsisakyti nuo orutinio gero, bet ne nuo vidujinio pasitenkinimo.

Tiesa, ir Kant'as pažada teisingiesiems laimę, bet, anot jo, ta laimė negali būti veikimo motyvu.

Tačiau yra negalimas dalykas, kad ta pramatoma laimė neturėtų įtakos pačiam veikimui.

Augščiausios laimės motyvas etiškame gyvenime kartais yra būtinas. Gyvenime pasitaiko tokių pagundų, kad doros gyvenimą, kaip vėtra, su šaknimis rauna lauk. Tai audrai gali atsispirti

amžinas laimės arba amžino žuvimo motyvas. Veikti dėl savo laimės, kuri plaukia iš dorybės, yra ir etikos žvilgsniu geras dalykas.

Klaidinga yra Kant'o nuomonė, kad kategoriškasis imperatyvas turi būti sintetiškas sprendimas à priori, kad to sprendimo materija nebūtų paimta iš patyrimo, bet kad subjektas ir predikatas, tai yra absoliutiškos pareigos idėja su valia būtų sujungti à priori.

Kant'as ypatingų pastangų etikos srityje dėjo tam, kad surastų augščiausią normą, gautą à priori, sulig kuria kiekviename konkrečiame atvejuje būtų galima atskirti, kas yra dora, o kas bloga. Jis surado tą normą šitokiu būdu.

Doros įstatymo ypatybė, sako Kant'as, yra ta, kad jis lygiai galioja (gilt) visoms protingoms būtybėms.

Norint žinoti, ar kuris veikimas yra doras, ar nedoras, užtenka iširti, ar mano veikimo maxima gali būti padaryta visuotinu įstatymu, ar ne, arba kokios būtų pasekmės, jei visi taip darytų. Sakysime, kas tuomet būtų, jei visi žmonės vogtų, jei visi tinginiautų, nesilaikytų žodžio ir t. t. Žmonių visuomenės gyvenimo santvarka tuomet patektų į pavojų iširti. Dėl to vogimas, tinginiavimas, savo žodžio nelaikymas yra blogi.

Tokiu būdu Kant'as prieina prie savo kategoriškojo imperatyvo, kurs šitai yra jo išreikštas: „Veik taip, kad tavo valios (veikimo) maxima kiekvienoj valandoj galėtų būti ir visuotinu įstatymu“. Tas kategoriškasis imperatyvas, anot Kant'o, tą patį reiškia, ką ir: elkis dorai, vykdyk savo pareigas.

Jei kategoriškąjį imperatyvą imsi tokia prasme: elkis dorai, vykdyk savo pareigas, — jis yra teisingas, bet nieko nauja nepasako. Tai yra nuo amžių ir krikščioniškoje etikoje.

Pažvelgę į griežtai formuluotą kategoriškąjį imperatyvą, pamatysime, kad jis turi ir gerų ir blogų pusių.

Geroji kategoriškojo imperatyvo pusė ir Kant'o nuopelnas yra tas, kad jis pabrėžė, jog doros įstatymai galioja visiems žmonėms.

Tas pabrėžimas pasmerkia tų dorą, kurie norėtų nuo daugelio etikos pareigų išsisukti. Be to, Kant'as pabrėžia, kad doros įstatymų reikia laikytis visame gyvenime, taigi, ir privatiniam ir viešame. Jis pabrėžia, kad doros principų reikia laikytis ir politikoj, o ne statyti ją ant pliko valstybinio egoizmo. Jis yra įsitikinęs, kad ir valstybei būtų naudinga laikytis doros. Jei ištini-

ka konfliktas tarp doros principų ir valstybės reikalų, šie paskutiniai privalo nusilenkti etikos principams.

Kategoriškojo imperatyvo yra ir silpnumų. Visų pirma, Kanto, etikos silpnumas yra tas, kad jis neužtektinai teatsižvelgia į individualumą, į ypatingas gyvenimo aplinkybes. Etikos principai, tiesa, turi vertės visiems, bet taikinant prie jų gyvenimą ar veikimą, reikia atsižvelgti į ypatingas aplinkybes. Pasi-taiko, kad viename atvėjyje, tokiose ir tokiose aplinkybėse, veikimas yra geras, o kitose aplinkybėse toks pat veikimas yra blogas. Taip, sakysim, Evangelijos patarimai, be abejo, yra dori, tačiau neturtas, sakysime, negali būti visiems privalomu įstatymu, nes tai pastatytų į pavojų visuomenės gyvenimą. Tačiau kaiku-riems laisvu noru, sakysime, išsižadėjimas turtų yra geras dalykas.

Paklausus, iš kur yra etiški įstatymai, kokia yra jų pradžia, Kant'as stipriai pabrėžia, kad doros įstatymai turi būti praktiškojo proto leidžiami. Tai yra Kant'o skelbiamoji valios autonomija doros srityje. Valios autonomija, Kant'o supratimu, yra ne kas kita, kaip apsisprendimo teisė etikos srityje, arba, kaip pats Kant'as sako, tai yra „valios ypatybė būti sau pačiai įstatymu“. Vien tik autonomija tėra etiško veikimo pamatas.

Orutinio įstatymo vykdymas yra, tiesa, legalis, bet ne etiškas veikimas. Doras, etiškas veikimas yra tik tuomet, kai veikimo įsakymas yra duotas ne iš šalies, ne anapus mūsų stovinčio įstatymų leidėjo, bet mūsų pačių praktiškojo proto.

Ta valios autonomija etikos srityje, kurią skelbė Kant'as, surado labai daug pritarėjų.

Ta teorija atitinka šios gadynės žmonių psichiką, ypač jų išdidumą, ir jie iš tos teorijos išvedė paskutiniausias konsekvencijas.

Pasiremdami ta valios autonomija, daugelis atmetė bet koki autoritetą etikos srityje. Atsisakyta, pagaliau, ir nuo Dievo, kaip įstatymų Leidėjo.

Kaikurie žengė dar žingsnį toliau ir vardan tos autonomijos atmetė etikos srityje net universalius proto principus, palikdami individui tvarkyti doros gyvenimą sulig savo paties autonomiška valia, kitaip sakant, paliko kiekvienam elgtis sulig savo noru taip, kad valios autonomija tapo sauvaliavimu, o augščiau sia jų taisykle tapo: leista yra visa tai, kas patinka.

Pats Kant'as, žinoma, tokių išvadų nedarė. Jas išvedė jo pasekėjai.

Autonomija, anot jo, yra ne sauvaliavimas, bet viešpatavimas proto, pasireiškiančio kiekviename asmenyje.

Kant'as dalinai pripažįsta ir Dievo ir, pagaliau, Bažnyčios autoritetą, bet, anot jo, tiktai tie Dievo ir Bažnyčios įstatymai turi vertės etikos srityje, kurie ir be to yra proto įsakomi.

Jei taip, tai jo pasekėjai, žengdami žingsnį tolyn, neranda jokio reikalo Dievo, ar tuo labiau Bažnyčios, autoriteto etikos srityje besilaikyti, užtenka jiems paties proto įsakymų, galop, sauvaliavimo.

Kant'as sako, kad žmonėms gyvenant kartu, gali būti leidžiami ir tokie įstatymai, kurie neišplaukia iš vidujinio būtinumo, bet yra pamatuoti valdžios įsakymu, kaip tai yra įvairiose bažnyčiose, valstybėse ir t. t. Tie įstatymai uždeda pareigą daugiausia orutinio klusnumo, todėl jais remiamas veikimas yra tik legalis, bet ne etiškas.

Ta etiškos valios autonomija, kurią skelbė Kant'as, yra klaidinga. Ji galėtų būti teisinga tik tuomet, jei žmogus būtų pats sau augščiausias tikslas. Tuo tarpu žmogaus augščiausias tikslas yra begalinis gėris, t. y. Dievas.

Pareiga tik tuomet tebus tikrai pamatuota, kada ji bus uždėta augščiausios, absoliučios valios, o ne paties žmogaus.

Kant'o autonomija doros srityje teisinga būtų tiktai tuo, jei jis būtų pareiškęs, kad doras įstatymas, nors jis yra leistas augščiausios Esybės, turi pereiti per žmogaus protą ir to proto turi būti pripažintas teisėtu, kad jis galėtų uždėti pareigą mūsų valiai, nes žmogui pareigą uždeda sąžinė. Tiesa, sąžinė nėra augščiausia, bet yra betarpė mūsų veikimo įsakytoja ir norma.

Bet ta tiesa nėra Kant'o išrasta. Tai yra paskelbė apaštalai. Šv. Paulius sako: „Viskas, kas įvyksta ne iš įsitikinimo, yra nuodėmė“.

11. Tikroji doro veikimo norma

Prieš valiai pasiryžtant ką nors veikti, protas, kaip matėme, nurodo jai, ko tas veikimas yra vertas doros žvilgsniu. Tas proto nurodymas yra artimiausia ir subjektyvi etiško veikimo norma. Bet protas, nurodydamas etišką veikimo vertę, nėra laisvas, negali sauvaliauti. Jo sprendimas priklauso nuo paties dalyko. Jei protas skelbė esant vieną veikimą dorą, kitą nedorą, turi būti objektyvi norma, kuria jis vadovaujasi sprenddamas. Tas objektyvis, nepareinamai nuo proto pažinimo esantis pačiuose dalykuose

skirtumo mastas ir yra objektyvi etiško veikimo norma. Kiek ta objektyvi norma yra proto pažinta ir pavartota svarstant, kas gera ir kas bloga, ji taip pat yra proto pažinimo norma, kuria jis skiria gerą nuo blogo. Taigi, objektyvioji etikos norma ir pažintoji etikos norma yra tas pats.

Čia yra kalbama apie veikimus, kurie pačia savo natūra yra arba geri arba blogi. Čia nėra kalbos apie tuos veikimus, kurie savyje yra indiferentiški ir savo etiškąją vertę įgyja tik per pozityvų įstatymą.

Kokia tad yra etiško veikimo norma? Kaikurie filosofai mano, kad etiško veikimo norma yra to veikimo santykiai su augščiausiu žmogaus tikslu. Jei kuris veikimas sutinka su augščiausiu tikslu ir padeda jį pasiekti, jis yra geras, jei jis nesutinka su juo ir kliudo jį pasiekti, jis yra blogas. Tų filosofų nuomone etiška vertė yra ne kas kita, tik naudingumas ar kenksmingumas augščiausiam tikslui pasiekti.

Kadangi žmogus visą savo veikimą turi tvarkyti etiškojo veikimo norma, tad, anot tų filosofų, doras veikimas bus tik tas kurs bus įvykdytas su veikiančiojo pasiryžimu arba intencija augščiausiojo tikslo žvilgsniu, kad tą tikslą pasiektų.

Kiti filosofai atskiria dvejopą etiško veikimo normą: artimiausią ir tolimiausią. Artimiausiąją norma jie laiko, Aristoteliui pritardami, protingą žmogaus natūrą, kaip tokią, o tolimiausiąją — Dievo Esybę.

Ir ta jų nuomonė yra teisinga.

Pasakymą „protinga žmogaus natūra ar prigimtis“ nereikia taip suprasti, tarsi vien tik protas arba tik augštesnioji, tai yra dvasinė, žmogaus pusė, atmetus žemesniąją, tėra norma, sulig kuria reikia spręsti žmogaus veikimo vertę. Jei taip būtų, tai visi žmogaus veikimai, kurie turi tikslą pasiekti kūno gerovę, būtų doros žvilgsniu blogi, ar bent indiferentiški. Bet taip nėra.

Didis pasaulio filosofas šv. Tomas Akvinietis etikos dėsniams nustatyti ima žmogų tokį, koks jis yra — su jo ypatybėmis, kurios nurodo jo vietą pasaulyje ir jo gyvenimo dėsnius. Be jokių teoretiškų išvedžiojimų žmoguje pasireiškia primityviai arba pamatiniai palinkimai ar instinktai. Jie, kiek yra proto reguliuojami, praktiškajam protui yra tuo, kuo teoretiškajam protui yra pirmieji savaime aiškūs pincipai, arba aksiomos.

Mes norime gyventi, matyti, suprasti, atsiminti, mylėti, būti mylimais, gyventi draugijoje, palikti savo įpėdinių ir t.t. Tie pa-

matiniai norai, iš kurių plaukia daugybės kitų, sukuria tai, ką mes vadiname laimės troškimu.

Tai nėra koks išsvajotas arba à priori nustatytas dalykas, bet tai yra pačios žmogaus esmės ypatybės, kurių žmogus negali atsižadėti, neatsižadėjęs savo paties prigimties. Kas bėra artimesnis ir labiau savas žmogui už jo natūrą?

Tuo žvilgsniu žmogaus etika yra autonomiška, neprimesta kokios pašalinės būtybės.

Visi žmonės trokšta laimės. Protas ima tas žmogaus ypatybes, jas sankcionuoja ir nustato jų veikimo normas.

Tarp žmogaus ir kitų daiktų yra tas skirtumas, kad žmogus pats save pakreipia į savo veikimo tikslą. Jo veikimas nėra visai gamtos determinuotas, kaip tai matome neorganiškujų daiktų, augalų ir gyvulių srityje. Jo veikimas didžiąja dalimi yra tik proponuotas. Žmogus gali tai daryti ar nedaryti, gali veikti taip arba kitaip. Ir šita jo veikimo dalis, kuri pareina nuo jo valios, yra tvarkoma etikos.

Pagaliau, dorybė, anot šv. Tomo Akviniečio, yra ne kas kita, tik sureguliuotas mūsų natūralių palinkimų pratęsimas, arba tąsa.

Kuomet jis kalba apie gera, jis neįsivaizduoja sau kažin ko mistiško, paslaptingo. Anot jo, gera nėra kokia chimera ar atavizmo ar kokio dresiravimo arba kokių išsvajotų įsakymų rezultatas. Gera, anot jo, yra tai, kuo mes turime būti pagal savo prigimtį.

Prisilaikydami tų pagrindinių dėsnių, kurie atitinka mūsų natūrą, mūsų tikslus sutaikiname su visais gamtos tikslais, savo veikimą pritaikiname prie visuotinės tvarkos, mūsų protą, kurs yra mūsų veikimo teisėjas, pritaikome prie to Proto, kurs tvarko visatą, ir mūsų valią suderiname su amžinąja Valia, — aišku, kad ta doros sistema, kurios mes turime laikytis, nėra à priori, nėra mums užmestas kažin kokios pašalinės būtybės, bet išplaukia iš mūsų pačių esmės arba protingos natūros.

Dangus ir žemė yra sukurti gyventi artimoj kaimynystėj ir susijungti. Protas, kuris paeina nuo vieno, o priklauso kitam, yra susijungimo ryšys.

Taigi, veikimo norma imama visa mūsų natūra, supranta tokia prasme, kad žemoji mūsų prigimties dalis yra subordinuota augštajai, pojūčiai subordinuoti protui.

Iš to aišku, kad dori gali būti ir tie veikimai, kurių tikslas yra patenkinti kad ir kūno reikalus, kad tik tas patenkinimas būtų protingas. Sakysime, jei žmogus sau ir saviesiems pagamino reikalingo valgio, arba jei valgo užlaikydamas tinkamą saiką, kad neišeitų, jog jis gyvena tam, kad valgytų, o ne valgo tam, kad gyventų, — žodžiu, jei jis elgiasi taip, kaip pridera protingai būtybei, tuomet jo veikimas ir etikos žvilgsniu yra geras. Kitaip jo veikimas būtų blogas.

Gali pasitaikyti, jog veikimas gali atitikti protingąją arba augštąją žmogaus dalį, tačiau gali būti blogas, jei nebus atsižvelgta ir į žemąją žmogaus esybės dalį.

Be to, kad žmogaus protinga natūra galėtų būti veikimo norma, reikia ją imti ne vieną, bet atsižvelgti ir į santykius, kuriuose ji yra su kitomis būtybėmis, kurios paliečiamos žmogaus veikimo. Tos būtybės, su kuriomis žmogus santykiauja, yra Dievas, žmonės ir neprotingi padarai.

Žmogus, kaip protingas kūrinys, turi pareigą savo Kūrėją, Dievą, garbinti. Kas su tuo uždaviniu sutinka, tas sutinka ir su jo protinga natūra, ir doros žvilgsniu yra gera. Kas su tuo uždaviniu nesutinka, nesutinka su jo protingąja natūra, ir doros žvilgsniu yra bloga.

Be to, žmogus turi santykių su kitais žmonėmis, nes jis sulig savo natūra turi gyventi draugijoje. Taigi, visi tie veikimai, kurie padeda ar stiprina tą bendrą sugyvenimą, sutinka su žmogaus natūra, ir yra geri, o kurie tą sugyvenimą, arba, kitaip sakant, visuomeninį gyvenimą kliudo ar ardo, tie veikimai nesutinka su jo protinga natūra, ir doros žvilgsniu yra blogi.

Galop, žmogus yra santykiuose ir su neprotingais gaivalais. Jie turi žmogui tarnauti, kaip priemonė pasiekti jo protingiems tikslams, ypač augščiausiam žmogaus tikslui. Kada žmogus tais daiktais naudojasi minėtiems tikslams siekti, jis veikia sulig savo protinga natūra, ir jo veikimas etikos žvilgsniu yra doras. Priešingai elgdamasis, žmogus veikia blogai.

Elgdamasis sulig savo protinga natūra, žmogus tuo pačiu siekia ir savo augščiausiojo tikslo ir tuo pačiu garbina Dievą.

Taigi, žmogaus protingoji natūra santykiuose su savim, su Dievu, su kitais žmonėmis ir su neprotingais kūriniais ar dalykais yra artimiausia norma, kuria matuojamas kiekvienas žmogaus veikimas, kiekvienas to veikimo objektas, norint sužinoti, ar jis yra doras, ar blogas. Jei objektas, kaip jau minėta, atitinka

protingą žmogaus natūrą, jis yra ir doros žvilgsniu geras, jei neatitinka — ir doros žvilgsniu jis yra blogas.

Augščiausia doros norma yra žmogaus esmės Autorius — Dievas, arba Dievo esmė.

Augščiausia dorumo norma negali būti vien tik augščiausias žmogaus tikslas, suprastas, kaip augščiausioji laimė po mirties, arba Dievo garbinimas. Negali būti ta norma augščiausioji žmogaus laimė, nes ta laimė yra užmokestis už dorą gyvenimą. Ta laimė jau suponuoja dorą veikimą, taigi ir to dorumo normą.

Ta dorumo norma negali būti ir Dievo garbinimas, nes ir Dievo garbinimas jau suponuoja gerą ir blogą veikimą.

Dievas bus tuomet garbinamas, jei žmogus darys tai, kas yra gera, o saugosis to, kas yra bloga.

Žmogaus veikimas ne dėl to yra geras, kad jis Dievą garbina, bet dėl to jis ir duoda savo veikimu Dievui garbę, kad tas veikimas yra geras.

Be to, tie veikimai, kurie nėra nukreipti stačiai į Dievą, būtų neapsprendžiami, ar jie yra geri ar blogi, jei jų dorumo norma būtų Dievo garbinimas. Sakysime, užmušti blogą žmogų, meluoti, nusižudyti ir t. t.

Su nustatymu etiško dorumo normų artimai rišasi išdėstymas apie subjektyvų veikimo gerumą ir dorybes. Apie tai pakalbėsime sekančiame skyriuje.

IV SKYRIUS

SUBJEKTYVIS VEIKIMO GERUMAS

Iki šiol mes kalbėjome apie objektyvų veikimo gerumą. Dabar pažiūrėkime, koks yra subjektyvis veikimo gerumas.

Dorumas ar nedorumas yra laisvos valios veikimo ypatybė. Laisvų veikimų yra dvejopos rūšies: laisvi valios, kaip tokios, aktai, ir veikimai, kurie nepaeina stačiai iš valios, bet tik yra jos įsakyti. Pirmieji vadinasi vidujiniai, antrieji orutiniai valios aktai. Vidujiniai yra grynai valios aktai. Apie juos galima paklausti: iš kur plaukia jų dorumas ar nedorumas, kame yra jų dorumas, ar yra doros žvilgsniu indiferentiškų valios aktų?

§ 1. Nuo ko priklauso valios akto dorumas?

Valios akto dorumas priklauso nuo objekto, nuo aplinkybių ir nuo tikslo.

Jau anksčiau matėme, kad valios aktų dorumas ar blogumas priklauso nuo objekto. Dabar dar pažiūrėkime, kokios rūšies yra ta įtaka, kurios turi objektas valios akto dorumui ar blogumui.

Valios akto objektu reikia čia suprasti arba imti ne materialų to objekto elementą, bet formalų, tai yra, reikia imti tuo žvilgsniu, koku protas jį valiai patiekia ir koku valia stengiasi tą objektą pasiekti.

Mes netvirtiname, kad valios akto dorumas priklauso nuo kiekvieno objekto. Kad valios objektas galėtų suteikti valios aktui dorumo, jis pats savyje turi to dorumo turėti. Ypatingas valios akto dorumas priklauso nuo ypatingo dorumo, kurio turi valios objektas.

Ogi paties objekto dorumas priklauso nuo to, kiek jis atitinka protingą žmogaus natūrą. Jei objektas, kaip minėta, atitinka protingą žmogaus natūrą, jis yra geras ir doros žvilgsniu. Jei jis neatitinka protingos žmogaus natūros, jis yra blogas ir doros žvilgsniu. Ir šitoje srityje tinka generalė taisyklė „actus specificatur ab objecto“. Taigi, valios aktų dorumo yra tiek rūšių, kiek, doros žvilgsniu žiūrint, yra objektų rūšių.

Sakysime, jei kas nori atiduoti daiktą tam, kam jis priklauso, tai čia yra teisingumo aktas, nori kas sušelpiti savo turtu vargšą, čia yra artimo meilės aktas ir t. t.

Tokio ir tokio specifiško dorumo valios aktas dar gali įgyti akcidentalų gerumą nuo aplinkybių, kuriose jis įvyko. Tos aplinkybės paliečia arba objektą, arba patį valios aktą. Jos yra trumpai išreikštos filosofų šitaip: quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando.

Kad valios aktas gali būti geresnis ar blogesnis nuo aplinkybių, yra aišku. Imkime, pavyzdžiui, žmogžudystę. Ji yra blogas dalykas. Bet juk visai ne tas pats užmušti šiaip jau žmogų ir užmušti savo tėvą ar motiną. Juk visai ne tas pats, ar tik duosi vargšo sušelpimui 1 litą, ar 100 litų. Nors tuodu abu aktu yra tos pačios rūšies, būtent, artimo meilės aktai, tačiau antruoju atveju valios aktas yra intensyvesnis, ir dėl to geresnis.

Aplinkybės savo įtaka pagerina arba pablogina valios aktą, arba paliečia jį tos pačios rūšies, arba net ir jo rūšį permaino. Imkime pavyzdį. Šiandien duodi iš savo atliekamų pinigų 10 litų neturtingiems studentams sušelpiti. Tas pasielgimas yra, be abejo, geras savyje. Bet jei tie 10 litų, kuriuos atiduodi, nėra tavo atliekamieji pinigai, bet pačiam labai reikalingi, aišku, kad šiuo

atveju pasielgimas yra augštesnės vertės. Bet ir vienas ir kitas yra tos pačios rūšies—ir vienas ir kitas yra artimo meilės aktas.

Bet yra ir tokių aplinkybių, kurios ir pačią valios akto esmę permaino. Sakysime, nusidėti nekaltybės dorybei su laisvu asmenimi yra kitokios rūšies nusidėjimas, kaip nusidėti su ištekęsusia ar vedusiu. Šiuo paskutiniuju atveju nusidėjimas yra daug didesnis ir kitokios rūšies.

Valios akto dorumui ar blogumui turi įtakos ir tikslas. Tikslas yra priežastis, dėl kurios valia veikia. Čia yra kalba ne apie vidujinį tikslą, kurs yra pačiame veikime (finis operis), bet apie orutinį tikslą, kurį turi pats veikėjas (finis operantis).

Tikslo gerumas gali pagerinti tą valios aktą, kuriuo valia stengiasi pasiekti dorą objektą. Bet jei valios objektas yra bloga, tai geras tikslas blogo nepateisina, jo geru nepadaro.

Taigi, valios aktas bus blogas, jei jos objektas yra blogas, nežiūrint į tai, ar tikslas yra geras ar blogas.

Taigi, klysta tie, kurie skelbia, esą katalikų etika pripažįstanti, kad tikslas pateisinąs priemones. Šiuo atveju katalikų etikos principas yra: „non sunt facienda mala, ut evenient bona. Bonum ex integra causa, malum ex quolibet defectu“.

Tikslas pašvenčia priemones, jei jos yra doros ar indiferentiškos, bet jei jos yra blogos, tikslas jų blogumo nepadaro geru.

Valios aktas gali būti atkreiptas į tikslą tik per kitą, arba naują, valios aktą. Šis paskutinis yra įsakantysis, o pirmasis yra įsakomasis. Jei įsakomojo valios akto objektas yra indiferentiškas, tai jo gerumas priklauso nuo įsakančiojo valios akto gerumo.

Kadangi įsakančiojo valios akto objektas yra geras tikslas, tad ir tas pats valios aktas yra geras. Tas įsakančiojo valios akto gerumas yra perkeliamas ir įsakomojo valios aktui, kuriam tas gerumas tėra orutinis. Tuo tarpu įsakančiajam valios aktui tas gerumas yra vidujinis, nes jo objektas yra geras.

Sakysime, eiti pasivaikščioti yra indiferentiškas dalykas. Taigi, ir valios aktas, kurio objektas yra pasivaikščiojimas, yra indiferentiškas. Bet jei aš einu vaikščioti su tikslu pataisyti sveikatą, ar aplankyti ligonį, tuomet mano tikslas yra geras, ir pats valios aktas, net ir įsakomasis, yra geras.

Jei įsakomojo valios akto objektas yra savyje geras, tai geras tikslas prideda jam dar naujo gerumo. Pavyzdys: sakysime, sušelpți pavargėlių yra savyje doras dalykas. Bet jei jį sušelpsi tam, kad įvykdytum Dievo valią, tas valios aktas bus dar geresnis.

§ 2. Kame yra subjektyvio valios akto blogumas?

Valios aktas yra doros žvilgsniu blogas, jei jis kuo nors neatitinka protingą žmogaus natūrą. Tai yra aišku jau ir iš to, jog bloga yra priešinga geram. Veikimo tačiau gerumas, kaip matėme, yra tas, kad jis atitinka protingą žmogaus natūrą. Taigi, bloga bus tai, kas neatitinka protingą žmogaus esmę.

Blogame valios akte mes turime atskirti du dalyku, būtent, pozityvias valios pastangas įgyti ar įvykdyti kokį dalyką, kuris žmogui yra kokiu nors žvilgsniu geras, ir negatyvį elementą, būtent, tų pastangų nesutaikomumą su protinga žmogaus esme, kaip tokia. Tame yra to valios akto blogumas.

Kadangi valios aktas, atkreiptas į kokį objektą, su tuo objektu tartum asimilijuojasi, tai valios akto blogumo rūšis priklauso nuo objekto blogumo rūšies, į kurį tas valios aktas yra nukreiptas.

Kaip subjektyvis valios akto dorumas, taip ir subjektyvis blogumas gali būti padidintas aplinkybių ir tikslo. Ir tas blogumas daugėja ir gali būti keleriopas, jei valios aktas keleriopu esmiškai skirtingu žvilgsniu yra blogas.

Kadangi valios objektas gali būti blogas įvairiais esmiškai skirtingais žvilgsniais, tai ir valios aktas gali būti blogas keleriopu žvilgsniu.

§ 3. Indiferentiški valios aktai

Ar yra indiferentiškų valios aktų, kurie būtų nei blogi, nei geri?

Kad yra indiferentiškų valios objektų, tai aišku. Juk niekas nepasakys, kad eiti, rašyti, kalbėti, valgyti būtų savyje bloga ar savyje gera. Visi tie objektai, kurie savyje neturi nei gerumo, nei blogumo, yra indiferentiški.

Kadangi yra indiferentiškų objektų, aišku, kad gali būti ir indiferentiškų veikimų, kurie sulig savo objektu nėra nei geri, nei blogi. Taip yra abstraktiškai kalbant.

Konkretaus veikimo gerumas ar blogumas priklauso ne vien nuo objekto, bet ir nuo aplinkybių ir nuo tikslo. Pažiūrėkime, ar yra konkrečių veikimų, ypač konkrečių valios vidujinių aktų, kurie būtų indiferentiški.

Anot šv. Tomo Akviniečio, nėra konkrečių valios aktų, kurie būtų indiferentiški. Anot jo, valios aktai yra arba geri arba blogi. Apgalvotas valios aktas negali būti indiferentiškas.

Kiekvienas apgalvotas valios aktas arba veikimas yra vykdomas dėl kokio nors tikslo. Kiekvienas valios aktas, kurio objektas nėra nei geras nei blogas, galėtų likti indiferentiškas tikrai tada, jei to valios akto ar veikimo tikslas būtų taip pat indiferentiškas. Bet tai yra negalima, nes tas tikslas arba sutinka su protinga žmogaus natūra arba nesutinka. Jei sutinka, tai jis yra geras, jei nesutinka — yra blogas.

Orutiniai veiksmai įgyja savo gerumą ar blogumą nuo to valios akto, kuris juos įsakō. Orutiniai veiksmai tiek yra geri ar blogi, kiek jie priklauso nuo valios ir kiek jie yra laisvos valios įkūnyti. Tie veiksmai, kurie nepriklauso nuo valios, nepriklauso nei etikai, jie yra nei geri, nei blogi.

Nors orutiniai valios aktai, kitaip sakant, fiziškieji valios įsakytieji veiksmai, ir labai skiriasi nuo vidujinių valios aktų, tačiau jie abeji, t. y. ir įsakantysis valios aktas ir įsakytasis fiziškasis aktas kartu tesudaro vieną veikimą ir turi tą patį dorumą ar nedorumą. Taigi, anot šv. Tomo, veiksmai, įvykdyti laisvos valios, yra arba geri arba blogi.

§ 4. Aistros ir jų moralumas

Vidujiniai ir orutiniai aktai, kuriuos iki šiol tyrinėjome, santykiuose su etika yra tie, kurie sutinka ar nesutinka su protinga žmogaus natūra.

Be valios aktų, kurie yra žmogaus savybė, yra dar tokių aktų, kurie yra bendri ir gyvuliams ir žmonėms. Toki yra aistros ir jų pasekmės. Šitieji aktai savyje, t. y. kiek jie nėra proto vedami, nepriklauso prie etikos, nėra nei blogi, nei geri.

Kadangi žmogaus esmė yra viena, tai ir tie aktai, kurie yra bendri su gyvulių atitinkamais aktais, yra pavestį proto vadovavimui. Jei dorumas ar nedorumas siekia, kaip matėme, net orutinių aktų, kiek jie priklauso nuo proto ir laisvos valios, taip pat dorumas ar nedorumas siekia ir aistrų, kiek jos priklauso nuo proto ir laisvos valios.

Jau senovės Graikijos ir Romos filosofai tyrinėjo, ar išminčiui dera aistros, ar ne. Į tą klausimą stoikai atsakė neigiamai. Kiekviena aistra jiems išrodė sielos liga, peržengimas tikro saiko, dėl to, jų nuomone, išminčius privalo būti be aistrų. Neturėjimas aistrų (apatia), anot jų, buvo dorybė.

Aristotelis mokė, kad aistros savyje nėra nei geros, nei blogos. Naujaisiais laikais Kant'as pasirinko stoikų nuomonę.

Tas stoikų mokslas yra klaidingas. Aistros tiek patenka į etikos sritį, kiek jos priklauso nuo proto ir valios.

Aistros yra geros ir naudingos, jei joms vadovauja protas, jei jų objektas yra geras. Jos yra didelė pagelba gera vykdyti. Jų pagelba galima įvykdyti didžiųjų dalykų, įkūnyti didžius pasiryžimus. Patyrimas rodo, kad apatiškas žmogus netinka didiems dalykams vykdyti. Kas imasi darbo su didžiu entuzijazmu, tas gali pasiekti didžiųjų rezultatų. Čia proto ir valios veikimą galin-
gai paremia aistros.

a) Meilė ir neapykanta

Meilė gali būti kūniška ar dvasiška. Kada mūsų pojūčiai pa-
žįsta jiems atitinkamą gera, gimsta mumyse patraukimas, palinki-
mas prie to daikto. Dvasinė meilė gimsta ir įvyksta valioje per
dvasinį pažinimą. Taigi, meilės priežastis yra pažintas dalykas,
atitinkas arba kūniško norėjimo pajėgą, arba dvasišką mūsų no-
rėjimo pajėgą — valią.

Meilė jungia mylintį su mylimuoju dalyku. Meilei priešinga
yra neapykanta. Ji atstumia neapkenčiantįjį nuo neapkenčiamojo
dalyko. Meilė ir neapykanta yra doros, jei jų objektas atitinka
protingą žmogaus natūrą, o jei jų objektas neatitinka protingą
žmogaus natūrą, jos yra blogos. Pavyzdžiui, mylėti savo tėvus —
atitinka žmogaus protingą natūrą, ir etikos žvilgsniu yra geras
dalykas. Neapkęsti blogumų atitinka protingą žmogaus natūrą,
ir doros žvilgsniu yra doras dalykas. Neapkęsti, sakysime, tėvų ne-
atitinka protingą žmogaus natūrą, ir etikos žvilgsniu yra blogas
dalykas.

Sveikas žmogaus protas pripažįsta geru, sakysime, pasigai-
lėjimą; blogas yra, sakysime, pavydas.

b) Pasigėrėjimas, malonumai, džiaugsmas

Pažvelkime, kokios vertės doros žvilgsniu yra pasigėrėjimas,
malonumai, džiaugsmas.

Malonumų gali būti įvairūs šaltiniai. Visų pirma, malonu-
mas gali būti pasiekto realizavimo pasekmė.

Kiekviena būtybė savo esme arba rūšimi yra linkusi plėto-
tis. Kada tas plėtojimasis yra pasiektas, ir tiek, kiek jis yra pa-
pasiektas, būtybė iš to turi pasitenkinimo, kad pasiekė savo nor-
malės būklės, arba savo equilibrio.

Žmonėse ir gyvuliuose to įgytojo savęs patobulinimo pasekmė yra malonumas, džiaugsmas. Jei tas įgytasis gėris, kurio pasekmė yra malonumas, džiaugsmas, yra nepastovus, nepastovūs bus ir tie malonumai ir džiaugsmas, kurie plaukia iš to gėrio. Jei tas gėris nėra kintamas, tai nekintama turi būti ir to gėrio pasekmė, malonumai ir džiaugsmas. Bet tai yra tik ten, kur nėra laiko.

Yra dvejetainis rūšies malonumų. Kūno, arba natūraliai malonumai yra tie, kurie yra pasekmė to, kas atitinka mūsų kūną,— jo psichiškas ir fiziologiškas būkles. Nekūniški malonumai plaukia iš proto ir valios veikimo.

Tų dviejų malonumo rūšių skirtumas yra didelis ir aiškus. Dėl to galime džiaugtis net kentėdami, ir atvirksčiai. Dvasiniai malonumai, tiesą pasakius, nėra aistros, bet proto ir valios veikimai.

Kūniški malonumai negali būti priežastis, bet tik tinkamo veikimo pasekmė. Malonumai gauna savo specifišką charakterį nuo veikimo ir nuo to veikimo objekto, o tarpininkaujant valiai, jie įgyja savo dorumą ar nedorumą.

Aistros specifiškai skiriasi veikimu, etikos žvilgsniu jos skiriasi į geras ir blogas, atsižvelgiant į tai, ar tie veikimai yra geri, ar blogi. Jei mūsų veikimas yra geras, tai ir plaukiąs iš to veikimo malonumas yra geras. Jei tačiau mūsų veikimas yra blogas, tai ir iš jo plaukią malonumai yra blogi.

Gera yra tai, kas atitinka mūsų protingą esmę, taip pat, kaip fizikos srityje natūralu yra tai, kas atitinka daikto esmę.

Panašiai yra ir su malonumais. Geri yra tie malonumai, kurie plaukia iš to, kad mūsų valios ir aistrų objektas yra gera, arba tai, kas sutinka su mūsų protinga esme. Blogi yra tie malonumai, kurie plaukia iš to, kad valia ir aistros pasirenka objektą, nesutinkantį su protinga žmogaus natūra. Kadangi vieni veikimai yra geri, kiti — blogi, tai norėti blogų veikimų yra bloga, o norėti gerų veikimų yra gera. Taip pat ir džiaugtis blogu veikimu yra bloga, o džiaugtis geru veikimu yra gera.

c) Skausmas ir nuliūdimas

Skausmas ir nuliūdimas savyje paimti psichikos žvilgsniu yra blogi, nes skausmas ir nuliūdimas yra pasekmė nebuvimo gero, bet buvimo blogo. Etikos žvilgsniu yra ir kitaip. Reikia čia gerai atskirti du dalykus — patį nuliūdimą ar skausmą ir blogą, kurs yra to nuliūdimo priežastimi.

Nuliūdimas dėl jau esančio blogo gali būti ir geras, nes jis jau savyje turi elemento, verčiančio saugotis blogo, kurs yra to nuliūdimo priežastis. Sakysime, jei tas blogas yra etikos žvilgsniu blogas, tai liūdėjimas dėl to blogo yra doros žvilgsniu geras. Nuliūdimas bus doros žvilgsniu geras, jei jis sutiks su protinga mūsų esme.

§ 5. Dorybės ir ydos

Dorybė yra savotiška ypatybė, įgyta per praktikavimą, ypač protinga pajėga lengvai įvykdyti kaikiuriuos veikimus. Tikra žodžio prasme dorybė yra pastovus palinkimas dorai veikti. Šv. Tomas ją aptaria trumpai ir aiškiai: *virtus est habitus operativus bonus*.

Dorybės subjektu arba nešiotuju yra valia. Dorybė yra įgyjama pakartojant dorą veikimą, o dorais veikimais tegali būti tik valios aktai. Tas palinkimas, kurs palengvina dorą darbą, vadinasi dorybė. O palinkimai, kurie palengvina blogų darbų įvykdymą, vadinasi ydos.

Kalbėdami apie dorą veikimą, mes matome, kad jame dalyvauja įvairios žmogaus pajėgos. Kiekviena jų gali turėti palinkimą veikti dorai. Į tai atsižvelgiant, dorybės paprastai dalijamos į keturias kategorijas. Kiekvienoj kategorijoje viena dorybė yra pamatinė, arba kardinalė, prie kurios gali būti suvestos visos kitos tos grupės dorybės. Kardinalės, arba pamatinės dorybės yra šitos: išmintis, teisingumas, susilaikymas ir tvirtumas.

Tas parinkimas yra labai tikęs, nes dorybės yra patobulinimas. Jis yra arba proto patobulinimas — tada yra išmintis, arba patobulinimas to, ką protas reguliuoja — tai bus teisingumas. Jei tai yra patobulinimas žemesniųjų pajėgų, tada yra susilaikymas, o jei tai yra patobulinimas veikimo, arba pajėgos įkūnijimo, tada yra tvirtumas arba galybė.

Žmogaus santykiai su Dievu, su savim, su artimais ir su neprotingais kūrinių turi būti gerai sutvarkyti. Jis privalo greit pažinti, ko tame dalyke nuo jo reikalauja doros taisyklės. Tai jam padeda išmintis. Jis privalo pažintuosius doros reikalavimus įvykdyti. Tai jam padeda teisingumas. Žmogus privalo būti sutvarkytas ir pats savyje; žemosios jo pajėgos turi būti vedamos augštesniųjų. Čia jam padeda susilaikymas. Žmogus, kad būtų doras, turi nugalėti daug kliūčių. Tai jam padeda tvirtumas.

a) Išmintis

Išmintis yra ta praktiškojo proto dorybė, kurios pagelbames teisingai nusprendžiame, ko iš mūsų reikalauja doros taisyklės (*prudencia est recta ratio agibilium*).

Išmintis tvarko patį žmogų, dėl to ir jo veikimus tvarko taip, kad jie atitiktų jo protingą natūrą visuose jo santykiuose, kad jo veikimas atitiktų augščiausią žmogaus tikslą. Išmintis, taip sakant, jungia dangų su žeme. Ji suteikia idealę formą žemiškai medžiagai, t. y. mūsų veikimui.

Išminties dorybę reikia skirti nuo bizniško išskaičiavimo. Šitasis tvarko žmogaus veikimą, atsižvelgdamas į biznišką naudą, o išminties dorybė tvarko žmogaus veikimą, atsižvelgdama į protingąją jo esmę ir į augščiausią žmogaus tikslą.

Išminties dorybę sudaro keli elementai, būtent, *apgalvojimas* (*consilium*), *sprendimas* (*iudicium*) ir *tvarkymas* (*imperium*). *Apgalvojimas* (*consilium*) yra doros srityje suradimas. *Sprendimo* objektas yra surastasis dalykas, kurį *sprendimas* pripažįsta geru. Trečiasis ir pats svarbiausias išminties elementas yra *tvarkymas* (*imperium*). Jis persunkia praktišku protingumu patį veikimą. Surasti ir nuspręsti yra prisirengimas prie veikimo. Jei tas prisirengimas bus panaudotas veikime, dalyvaujant trečiajam išminties elementui, kurį pavadiname tvarkymu, tas veikimas tampa doras. Priešingai, jei tas prisirengimas praktikoje nebus panaudotas, jei trūks trečiojo išminties elemento, tvarkymo, suradimas ir sprendimas doros žvilgsniu neturės vertės.

Pagelbinės išminties dalys yra: gera atmintis — išmintis suponuoja patyrimą, patyrimu naudojamės atminčiai padedant; mokslingumas — jis paveda mūsų naudai kitų patyrimą; atsargumas veikime; mokėjimas atskirti, kas yra naudinga tikslui pasiekti, kas ne; sugebėjimas įvertinti aplinkybes; mokėjimas aplenkti sunkenybes; budėjimas, padedąs žmogui atskirti klaidingą išvaizdą nuo paties dalyko. Šiame gyvenime bloga yra dažnai supinta su gera, bloga dažnai pasirodo gero išvaizdoje.

Ydos, priešingos išminties dorybei, yra: *neišmintingumas*, *neapsimąstymas*, *nepastovumas*, *apsileidimas*. Viena iš svarbiausių priežasčių, kurios veda į neišmintingumą, yra kūno geiduliai. Noras juos patenkinti aptemdo protą.

b) Susilaikymas.

Susilaikymas (*temperantia*) yra dorybė, kuri reguliuoja ir paveda proto viešpatavimui kūniškų malonumų ieškojimą. Ta do-

rybė ne pašalina, ne pasmerkia kiekvieną malonumą, bet tuos malonumus tvarko ir subordinuoja augštesniam tikslui. Taigi, tos dorybės rolė yra matuoti ir tvarkyti mūsų palinkimus. Kadangi trejopos rūšies yra kūniški malonumai, trejopos rūšies yra ir susilaikymo dorybė, būtent: susilaikymas valgyme, susilaikymas gėrime, arba blaivybė, ir susilaikymas lytiškų geidulių patenkinime, arba skaistybės dorybė.

Susilaikymui giminingos dorybės yra nusižeminimas, malonumas, kuklumas.

Susilaikymas valgyme nereiškia, jog ta dorybė reikalauja, kad žmogus visai nevalgytų, bet kad valgytų tą ir tiek, kas reikalinga gyvybei ir sveikatai palaikyti. Tas pats yra ir su gėrimu, ypač alkoholinių gėrymų. Nesusilaikymas svaigalų gėrime turi dar ir tą blogą ir žmogų pažeminančią ypatybę, kad girtumas paraližuoja proto veikimą ir tuo žvilgsniu žmogų degraduoja, lygina jį su gyvuliu.

Skaistybė yra susilaikymas lytiškų geidulių patenkinime. Skaistybė yra įžeidžiama tuomet, kada žmogus sutinka su pagunda.

c) Tvirtumas

Tvirtumas (fortitudo) yra ta dorybė, kuri taip tvarko drąsumą, pavesdama jį protui, kad žmogus galėtų nugalėti kliūtis, kurias jis sutinka eidamas dorybės keliu.

Du dalyku gali kliudyti protui vadovauti mūsų veikimui: žmogaus valia gali būti kreipiama iš proto nurodomų vėžių arba kūno geidulių ir malonumų, arba baimės sunkumų, kuriuos reikės nugalėti, einant doros keliu. Pirmuoju atveju turi veikti susilaikymo dorybė, antruoju — tvirtumo dorybė.

Tvirtumo dorybė yra sielos pajėga nugalėti kliūtims, sutinkamoms doros kelyje.

Yra daug psichiškų reiškinių, labai panašių į tvirtumo dorybę, tačiau nesančių ta dorybe.

Kaikurie veržiasi prie sunkių veikimų, lyg jie visai nebūtų sunkūs, arba dėl to, kad to sunkumo nežino, arba, kad jie turi vilties nuo tų sunkumų išsisukti, arba kad jie pasitiki savo prityrimu ir t. t.

Kaikurie žino sunkenybes ir atsistoja prieš jas be tikros drąsos, be tvirtumo dorybės. Jie žengia pirmyn aistrų stumiami: arba įpykimo, kuris sunkenybių ir kliūčių neapskaičiuoja, arba nepadorumo, gėdos, kuri jiems teks, jei neveiks, arba kurs-

tomi aklų kūno geidulių ir t. t. Visa tai neturi nieko bendra su tvirtumo dorybe.

Tvirtumo dorybė veikia vadovaujant protui, o ne kūno aistroms. Ji renka tą ir tą veikimą, nors ir surištą su sunkenybės, atsižvelgdama į tikslą, kuris yra naudingas pasiekti augščiausiajam žmogaus tikslui. Taigi, tvirtumo dorybė yra ypatinga sielos pajėga, kuri padeda mums vykdyti gera, nugalint pasitaikančius tame vykdyme sunkumus.

Mirtis yra laikoma didžiausia kūno nelaime. Tatai labai augšta yra tvirtumo dorybė to, kurs apsigalvojęs, savo valia, vardan augštesnio tikslo nugali ir tą kliūtį. Toki tvirtumo dorybės milžinai buvo kankiniai, kurie mirė už savo tikėjimą, arba tie, kurie numirė už savo tėvynę ar už savo artimą.

Ydos, priešingos tvirtumo dorybei

Baimė yra aistra, kuri pasižymi saugojimusi to, kas kenkia. Taip suprantama baimė savyje nėra bloga doros atžvilgiu. Baimė gali būti ir gera. Ji yra gera, jei ji yra protinga. Sakysime, vaikas bijo užrūstinti savo tėvą, bijo patekti į tokias aplinkybes, kuriose nusidėtų. Tokia baimė yra protinga ir gera.

Bloga baimė yra tuomet, kai ji kliudo įvykdyti tai, ką protas rodo vykdytina, sakysime, jei katalikas, bijodamas netikėlių pajuokimo, apleidžia savo pareigas.

Taigi, tvirtumo dorybė nėra priešinga visokiai baimei. Išmintingumas reikalauja, kad žmogus bijotų ir saugotųsi to, kas pagal proto diktavimą yra bijotina ir ko pagal proto nurodymus tikrai reikia saugotis. Jei žmogus nesibijo nė to, ko reikia bijotis, nesisaugoja to, ko pagal proto nurodymus reikia saugotis jis įkrinta į ydą, priešingą bailumui, nes tuomet žmogus vėl vadovaujasi aistromis, o ne protu."

Dabar kyla klausimas, kokiomis laikyti tas aistras, kurios paprastai yra sujungtos su tvirtybe, sakysime, piktumas kovoje su kliūtimis. Jei žmogus vadovaujasi tomis aistromis, o ne protu, tai tas veikimas yra nedoras. Jei žmogus vadovaujasi protu, o tomis aistromis vadovaujasi, kaip priemone, kad pasiektų savo augštąjį tikslą, tada tos aistros bus geros. Sakysime, neapkęsti blogybės yra doras dalykas.

Tvirtumo dorybei giminingas yra pasitikėjimas, kilnumas, kurs pasirodo atliekant kilnius darbus.

Kad žmogus, bekovodamas su kliūtimis, kurių pasitaiko doros kelyje, nesukniubtų, tam reikalinga yra kantrybė. Taigi, kantrybė padeda perkentėti vargus, skausmus ar nepasisekimus. Kad nenusilpnėtų valia, reikalinga yra išvermė.

d) Teisingumas

Teisingumas (iustitia) yra ta dorybė, kuri palenkia valią kiekvienam visuomet atiduoti tai, kas jam priklauso (iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi). Teisingumo objektas yra tai, kuo mes esame kalti kitiems ir ko tas kitas turi teisę iš mūsų reikalauti.

Teisingumas gali būti tyrinėjamas įvairiu žvilgsniu. Teisingumas, visų pirma, gali būti visuotinis arba legalis (iustitia generalis, legalis) ir teisingumas partikuliaris (iustitia particularis).

Legalis arba visuotinis teisingumas yra ta dorybė, kuri tvarko pavienio asmens santykius su visuomene, kurios nariu jis yra. Ji tvarko pavienio asmens santykius taip, kad jis būtų visuomet pasiryžęs atiduoti savo visuomenei tai, kuo jis jai kalta kaip jos narys.

Partikuliaris teisingumas yra ta dorybė, kuri tvarko pavienių asmenų santykius taip, kad pavienis asmuo yra pasiryžęs atiduoti kitam tai, kas anam priklauso.

Teisingumas yra santykiuose arba su daiktais arba su asmenimis, arba su veikimu.

Teisingumas santykiauja su daiktais, jei, sakysime, kas atiduoda daiktą tam, kam jis priklauso. Teisingume žymią ypatingą rolę lošia norėtumas ar nenorėtumas. Jei abi pusi žino ką daro ir abi sutinka taip daryti, tuomet teisingumas, kaip toks, nėra įžeistas. Sakysime, jei vienas sutinka ir aukoja savo turtą, kokiam geram tikslui.

Kas kita, jei tas jo turtas taptų per prievartą ar suktybę nuo jo atimtas, jam nesutinkant, arba jei koks privatinis žmogus naudojami vieno darbu, ar daiktu, ar asmenimi, jam nesutinkant.

Jei tai yra daroma paslapčia, tuomet yra apgavimas, jei taip, yra daroma atvirai, tuomet yra prievarta (violentia). Jei svetimas daiktas atimamas nuo ko paslapčia, tuomet yra vagystė jei daiktas yra atimamas nuo ko atvirai, tuomet yra plėšimas (rapina).

Asmuo gali būti įžeistas arba jį sužeidžiant, arba jį nužudant. Jo garbė gali būti įžeista arba neteisingu liudijimu.

mu apie jį, arba taip vadinamuoju šlovės plėšimu, viešu neteisingu kaltinimu ir t. t.

Asmuo gali būti įžeistas, teisingumo žvilgsniu, ir tuose, kurie padaro jo asmens tartum tąšą. Sakysime, moterystėje vyro tartum tąša yra jo moteris, moteries tąša yra jos vyras, tėvų tąša yra jų vaikai. Dėl to teisingumas yra įžeidžiamas per svetimoterystę, per atėmimą vaikų nuo tėvų.

Čia gali kilti klausimas, ar galima nužudyti piktadarį, kurs užpuola žmogų su tikslu jį nužudyti ir išplėšti jo turtus.

Jei kitos priemonės nebėra, galima piktadarį nužudyti, norint apginti savo gyvybę, nes tuomet tikslas yra ne piktadario nužudymas, bet tik savo gyvybės ar turto apgynimas. Juk veiksmo dorumas ar nedorumas priklauso nuo norėjimo objekto. Čia norėjimo objektas yra apgynimas savo gyvybės arba turto. Kadangi tas apeigynimo veiksmas turi ir kitą pasekmę, būtent, piktadario užmušimą, dėl to toks veikimas reikalauja svarbios priežasties.

Nuosavybė visų pirma yra įžeidžiama v a g y s t ė s. Vagystė yra slaptas atėmimas daikto, kurs priklauso kitam. Taigi, vagystė bus tuomet, jei paimtasis ar laikomasis daiktas yra svetimas tam, kurs jį paėmė ar laiko. Jei daiktas yra bendras, tuomet juo naudojimasis, kad ir be kitos pusės žinios, nėra vogimas. Tokiais bendrais dalykais tampa ir visi tie, kurie yra būtini gyvybei išgelbėti. Sakysime, kas nors miršta badu, ir jam patenka į rankas svetimas valgomas dalykas, kuris gali jo gyvybę išgelbėti. Jei jis tą dalyką suvalgys, kad ir be savininko žinios, vagystės čia nebus, nes, pagal prigimties įstatymus, žemesnieji dalykai turi tarnauti tam, kad patenkintų žmonių reikalus. Jei reikalas yra didis, kaip šit, gyvybės išgelbėjimas, padalinimas dalykų į privačią nuosavybę negali kliudyti. Iš čia taip pat aiški pareiga turtingesniesiems šelpti neturtėlius.

Ir, pagaliau, nuo tos nelaimės išlikęs, tas žmogus neturi pareigos atlyginti savininkui už sunaudotąjį dalyką, nes tada, kai jis tuo dalyku naudojosi, tas dalykas buvo bendra ir jo nuosavybė.

Vagystė yra bloga dvejopu žvilgsniu. Visų pirma, ji įžeidžia teisingumą. Be to, ji turi ir prigavimo elementą, nes atliekama slapta, tad ji įžeidžia ir tikrumą.

Plėšime apgaulės elemento gali ir nebūti, užtat jo vietą užima užpuolimas, paniekinimas užpultojo asmens. Plėšimas yra didesnis blogas už vagystę, nes neteisingumas yra juo didesnis

ar blogesnis, juo labiau jis yra priešingas savininko valiai. Ogi atėmimas per prievartą, t. y. plėšimas savininko valiai yra labiau priešingas, negu atėmimas nuo jo to paties dalyko slapta.

Išniekinimai. Neteisingumas gali įžeisti ne vien žmogaus turtą, bet ir jo garbę; garbės įžeidimas gali būti žmogų išniekinant akyse, ar už akių apkalbinėjant, arba nuplėšiant jam garbę, pramanant apie jį nebūtus dalykus.

Jei garbės įžeidimo tikslas yra suardyti santaiką ir meilę, sakysime, tarp vyro ir moters, tarp draugų, tai garbės įžeidimas yra dar didesnis, nes tikslas irgi yra dorumo ar nedorumo objektas, o šituo atveju jis yra blogas.

Prie garbės įžeidimo kategorijos priklauso plūdimai, iškeikimai, išjuokimai.

Garbės įžeidimo blogumo laipsnis priklauso nuo daug aplinkybių. Juo labiau kieno nors garbė yra įžeista, juo tas įžeidimas yra blogesnis, taip pat juo blogesnis yra įžeidžiančiojo tikslas, juo augštesnė yra įžeistojo garbė.

Teisingumas reikalauja, kad įžeidimai būtų tinkamai atlyginti.

Įžeisti kieno garbę galima tada, kai to reikalauja atitinkama svarbi priežastis.

V S K Y R I U S

ETIKOS SANTYKIAI SU RELIGIJA

Žmogaus augščiausias tikslas yra Dievas ir amžinoji laimė. Taigi, visas žmogaus gyvenimas yra taip arti surištas su religija, kaip kūnas su siela. Tačiau yra faktas, kad žymi visuomenės dalis nutolo nuo krikščioniškosios religijos ir dėl to bando statyti etiką, nepriklausomą nuo religijos.

Visi materialistai, panteistai ir aplamai ateistai yra nepriklausomosios etikos šalininkai.

Jei nėra Dievo, tad nėra ir jokios religijos, taigi ir etika negali nuo jos priklausyti. Aiškus dalykas, kad tie, kurie atmeta religiją, kaip nereikalingą dalyką, nepasmerkę savo veikimų negali pripažinti, kad religija yra visuomenės tvarkos pamatas.

Tad nėra ko stebėtis, jei daug yra tokių, kurie stengiasi etiką atpalaiduoti nuo religijos.

Tą darė jau senovės moralskeptikai ir sofistai. Jie skelbė, kad savyje nėra skirtumo tarp gera ir bloga. Kas gera, o kas bloga, tai priklauso nuo žmonių nusistatymo, nuo papročių.

įstatymų ir t. t. Žodžiu sakant, visa etiška tvarka yra tik žmonių padaras, tad etikoje religijai vietos nėra.

Krikščioniškoji religija moko, kad Dievas savo protingiesiems kūriniais apreiškė save dvejopu būdu: natūraliu apreiškimu ir antgamtinio. Kaip iš dailės kūrinio pažįstame dailininką — ne vien jo buvimą, bet ir jo pasaulėžvalgą, jo principus ir t. t., taip pat ir iš pasaulio, iš tų grandioziškų rūmų, galime išskaičiuoti jo Kūrėjo buvimą, Jo tikslus, kuriuos Jis turėjo kurdamas pasaulį.

Užtat šv. Paulius ir sako: „Kas Jame neregima, Jo amžinoji galybė ir Dievybė, tai nuo pat pasaulio įkūrimo galima matyti proto šviesa iš padarytųjų dalykų: taip, kad jie (pagonys) neišteisinami, nes pažinę Dievą, jie negarbino Jo, kaip Dievo, ir nedėkojo“. (Rom. I; 20, 21).

Tas Dievo apreiškimas vadinasi natūralis ir yra prieinamas kiekvienam žmogui. Pasaulyje, lyg atdaroje knygoje, kiekvienas gali skaityti, kad Dievas yra, ir Jo begalines ypatybes: Jo begalinę išmintį, meilę ir t. t.

Religija yra kompleksas santykių žmogaus su Dievu. Tie santykiai gali būti objektyvūs ir subjektyvūs. Pagal tai ir religija gali būti objektyvi ar subjektyvi. Objektyvi religija yra tiesų ir pareigų sistema savyje. Tuo žvilgsniu kalbėdami galime sakyti, kad religija yra graži.

Subjektyvi religija yra sistema tiesų, kiek jas praktiškai išpažįsta žmogus, sistema pareigų ar patarimų, kiek jas tas žmogus vykdo gyvenime. Tuo žvilgsniu žiūrint, yra sakoma, kad žmogus yra religingas.

Augščiausias religijos uždavinys yra Dievo garbė.

Religija gali būti prigimta ar natūralė ir antgamtiška ar viršnatūralė.

Natūralė religija yra pamatuota prigimtimi ir gali būti pažinta paties proto.

Antgamtiškoji religija yra pamatuota Dievo apreiškimu.

Religija apima visą žmogaus gyvenimą — ir individualį ir socialį, nes augščiausias ir pavienio žmogaus ir socialio gyvenimo tikslas yra Dievas. Religija jungia žmogų su tuo tikslu ir teikia žmogui priemonių tam tikslui pasiekti.

Prigimtųjų įstatymai uždėda žmogui pareigą gyventi pagal savo protingą natūrą. O natūros autorius yra Dievas. Jis yra ir tos natūros tikslas. Ogi santykių kompleksas, kuriais žmogus

stengiasi pasiekti augščiausiaiį savo tikslą, ir kurie jungia žmogų su tuo tikslu, yra religija. Taigi, religijos pareiga plaukia iš pačios žmogaus prigimties.

Kaip iš kūrinių žmogus pačiu protu pažįsta Kūrėją, taip pat pačiu protu remdamasis žmogus pažįsta bent pačius pagrindinius dalykus, kas yra gera, o kas bloga. Kūrinius betyrinėdamas, žmogus randa, kad jie yra ne patys sau tikslu, bet yra Dievo sukurti. Protas žmogui rodo, kad jis privalo gera daryti, o bloga saugotis. Gera yra tai, kas atitinka jo protingą natūrą, o bloga — tas, kas neatitinka. Žmogus, norėdamas nustatyti, ką jis privalo daryti ir ko saugotis, tyrinėja, kokiuose santykiuose turi būti jo protinga natūra su Dievu, su kitais žmonėmis, su savimi pačiu ir su kitais kūrinių. Patyrinęs, kokie turi būti jo, kaip protingo kūrinio, santykiai su Dievu, jam paaiškėja, kad jis, kaip Dievo kūrinys, privalo Dievui tarnauti, jį garbinti, mylėti ir tuo pasiekti laimės, kad Dievas yra doros nustatytojas ir prižiūrėtojas, ir kad nuo to priklauso jo laimingas ar nelaimingas gyvenimas po mirties.

Be to, žmogaus natūra nurodo, kad žmogus yra skirtas gyventi draugijoje. Dėl to visa tai, kas remia socialų gyvenimą, yra gera, o kas jį kliudo ar ardo, yra bloga, sakysime, užmušimas žmogaus, svetmoterystė, vagystė ir t. t.

Žmogus, tyrinėdamas savo natūrą, mato, kad protas jam yra duotas tam, kad jis juo vadovautųsi, kad jis dėl to privalo klausyti proto, o ne žemųjų savo palinkimų, kad kūnas turi būti priemonė sielai veikti, o kitais kūrinių žmogus turi naudotis kaip priemonė savo protingam tikslui pasiekti. Taip žmogus savo proto pagalba sužino bent svarbesnius etikos dėsnius. Tai yra natūralė etika.

Ant natūralės etikos įstatymų stovi pastatyti pozityvūs įstatymai, ir dėl to uždeda pareigą žmogaus sąžinei. Jei kaikurie pozityvūs įstatymai yra priešingi natūraliems doros įstatymams, tai jie pareigos uždėti negali.

Natūralės etikos įstatymai yra pažįstami pačiu žmogaus protu.

Bet Dievas apreiškė žmonėms dorovės įstatymus daug tobulėsniau būdu per Mozę, pranašus, apaštalus ir ypač per savo Sūnų Jėzų Kristų — kaip mes turime gyventi ir veikti, kad įvykdytumėm Dievo Valią. Tai buvo atgamtinis apreiškimas.

Koks tad yra santykis tarp natūralės etikos ir atgamtinės moralės? Krikščioniškoji atgamtinė moralė nepanaikina natūra-

lės etikos, bet ją suponuoja, ant jos stalo augštesnę moralę, ją patobulina. Visi natūralės etikos įstatymai palieka ir krikščioniškoje moralėje, tik krikščioniškoji moralė juos aiškiau apibrėžia, prie jų prideda pozityviųjų įstatymų pareigas, kurias uždėjo Kristus arba Jo Bažnyčia, kuriai Kristus davė galią leisti reikalingus įstatymus. Tatai tie, kurie į krikščioniškosios moralės vietą stengiasi pastatyti nepriklausomą nuo religijos etiką, ne vien paniekina apreiškiančio Dievo autoritetą, bet ir smukdo žemyn žmonių dorą, vieton krikščioniškosios moralės pastatydami savą, daug nepasekmingesnę moralę.

Religija platesne prasme yra žmogaus santykiai su Dievu. Siauresne prasme religija yra Dievo garbinimas. Dėl to, kas netiki į Dievą, pasaulio Kūrėją ir Valdytoją, tas negali turėti jokios religijos. Toki, kaip minėjau, yra materialistai, panteistai, kurie nepripažįsta atskiro nuo pasaulio Dievo, ir aplamai visi, vadunami ateistais. Prie ateistų priklauso ir agnostikai.

Iš to matome, kad krikščioniškoji moralė yra tampriai surišta su natūrale etika.

Krikščioniškoji moralė dar tampriau yra surišta su krikščioniškąja religija ir sudaro krikščioniškosios religijos esminę dalį.

Krikščioniškosios moralės svarbiausia dalis yra įsakymai, kurie reguliuoja santykius žmogaus su Dievu. Visų pirma krikščioniškoji moralė uždeda pareigą tikėti ir apsikrikštyti. „Kas tikės ir bus pakrikštytas, tas bus išganytas; kas gi netikės, bus pasmerktas“ (Mk. 16, 16). „Be tikėjimo negalima patikti Dievui; nes tam, kurs artinasi į Dievą, reikia tikėti, kad Jis yra, ir kad Jo ieškantiems Jis yra atlygintojas“. (Žyd. 11, 6).

Dora be religijos yra beveik negalima. Religija dorai yra ne vien naudinga, bet ir būtina. Jei žmogus atmeta augščiausią savo tikslą — Dievą, jo gyvenimo tikslu paprastai tampa šio gyvenimo gerovė. Religija tampa tik priemone tai gerovei pasiekti.

Ta gerovė yra arba individualė, arba socialė. Bet nei viena, nei kita etikos, tikra prasme, pamatu, kaip matėm, būti negali.

Etika uždeda žmogui nelengvas pareigas, uždeda savo įstatymus. Tos pareigos ir tie įstatymai neturi užtektino pamato ir užtektinos galios, jei juos išleido ne vyriausias įstatymų Leidėjas, Dievas. Autonomiško proto ar papročių pagarbos čia neužtenka.

Kad etikos įstatymai būtų vykdomi, būtina reikalinga sankcija. Religija tik viena teturi tokią sankciją, būtent — už dorą gyvenimą yra skiriama amžina laimė, o už nedorą — amžina nelaimė.

Be religijos negalima net tinkama juridiška tvarka. Žmogus, neturėdamas religijos, turi galvoti: dėl ko aš turiu atiduoti kitam tai, kas jam priklauso?

Tai išeina iš prigimties įstatymų. Bet prigimties įstatymai suponuoja jų autorių — Dievą.

Dėl to kaikurie naujausiųjų laikų teisių filosofai, atmetę Dievą ir religiją, buvo priversti paskelbti, kad teisių šaltinis yra žmonių autoritetas. Bet tuo pačiu jie išgriauna juridiskos tvarkos pamatus, nes tuomet nebėra užtekintos racijos, dėl ko žmonių autoritetui reikia pasiduoti ir jo klausyti.

Religijos pamatą atmetus ir priėmus pamatan vien tik žmonių autoritetą, visai nebeaišku, dėl ko žmogus neturėtų teisės savęs nužudyti, ar turėtų pareigą mylėti artimą ir t. t.

Pats žmogus yra silpnas, gerumo prakilnumą mato neaiškiai, blogų palinkimų yra traukiamas į blogą. Jei jam atimsi antgamtiškus motyvus, doras gyvenimas, ypač sunkiose pagundose, jam yra beveik negalimas.

Kokią galybę turi religija doros srityje, aiškiausiai parodo šventieji, kurie doros srityje buvo milžinai.

Neiškreiptas žmogaus protas natūrale savo šviesa rodo valiai, kas yra gera, o kas bloga, kad gera reikia daryti, o blogo saugotis, ir tuo būdu augštesnioji žmogaus pusė natūraliai tam tikra jėga traukia žmogų nuo bloga prie gera.

Bet iš kitos pusės žmogaus aistros, blogi palinkimai, geiduliai aptemdo mažiau ar daugiau žmogaus protą ir traukia į blogą. Gyvenime visai pasitaiko. Matome, kad kartais kilnioji žmogaus pusė ima viršų, ir žmogus veikia doriai, o kartais ima viršų žemesnioji žmogaus pusė, ir žmogus veikia blogai. Jei prie kilniosios žmogaus pusės pridėsime dar religiją ir jos motyvus, tai žmogų trauks nuo bloga prie gera ne vien tik jo kilnioji pusė, bet ta pati kilnioji žmogaus pusė ir prie jos dar pridėta žmogaus religija ir motyvai: pragaro, skiriamo už blogus darbus, baimė; dangaus linksmybių, skiriamų už dorus darbus, troškimas; Dievo meilė.

Tie religiniai motyvai yra juo galingesni, juo religingesnis yra žmogus. Ypač Dievo meilės motyvas gali būti toks galingas, kad nugali ir pačią mirtį. Sakysime, pirmuosius krikščionis pagony pasprastai šitaip traukė nuo krikščioniškojo tikėjimo: iš vienos pusės jie rodydavo krikščionims laisvę, didžius turtus, garbę ir žemiškus malonumus, jei jie atsižadėtų krikščionybės ir

pagarbintų dievaičius. Iš kitos pusės jie grasė krikščionims žiauriausiomis kančiomis ir baisia mirtimi, jei jie nesutiktų atsisakyti nuo krikščioniškosios religijos.

Ką gi darydavo krikščionys tokiais atvejais? Buvo tokių, kurie, pamilę gyvenimo malonumus ir pabūgę baisių kančių, atsisakė nuo savo religijos. Bet tokių buvo nedaug.

Dauguma, ypač Dievo meilės vedami, ryžosi geriau kentėti ir pačias baisesias kančias ir mirtį, o ne atsižadėti mieliausiojo Dievo ir religijos. Panašiai buvo ir su kitais šventaisiais.

Taigi, ir paprastas protas rodo, kad jei etiką pastatysi vien tik ant kilniosios žmogaus pusės, tai yra, ant paties proto ir laisvos valios, užtenka ir nedidelės pagundos ar palinkimo prie bloga, kad bloga nenugalėtų. Bet jei prie to paties natūralio žmogaus proto ir jo laisvos valios pridėsime dar religiją su jos motyvais, tai ji parems kilniąją žmogaus pusę ir padės jai nugalėti kad ir daug sunkesnes pagundas, traukiančias žmogų prie bloga.

VI SKYRIUS

ĮSTATYMAI

§ 1. Kas yra įstatymai

Įstatymai plačiausia prasme yra normos, sulig kuriomis kas nors turi veikti ar nuo veikimo susilaikyti. Visi daiktai veikia savo įstatymais, kiek jie savo veikime yra tų įstatymų determinuojami. Suma tų normų, kurios determinuoja ir tvarko neprotingas, veikiančias su būtinumu, būtybes, yra gamtos ar prigimties įstatymai. Juos gvildena kosmologija.

Siauresne prasme įstatymai yra normos, tvarkančios laisvą žmogaus veikimą. Sakysime, logikos įstatymai, dailės įstatymai yra tos normos, kurių žmogus turi prisilaikyti, jei nori teisingai galvoti ar dailės kūrinius gaminti ir t.t.

Siaura ir tikra žodžio prasme įstatymai yra laisvo veikimo norma, kiek tas veikimas yra doras. Dėl to tam tikru žvilgsniu įstatymai siaura prasme sutampa su doros įstatymais.

Įstatymai siaura prasme ne vien nurodo, kaip reikia veikti, bet ir uždeda pareigą taip veikti. Šv. Tomas tuos įstatymus aptaria šitaip: „*Lex est quaedam rationis ordinatio ad bonum commune et ab eo, qui curam communitatis habet, promulgata*“ (S. Theol. 1, 2 q. 90, a 4). Kitaip sakant, įstatymai yra protingi,

pastovūs ir užtektinai paskelbti, atitinkamos vyriausybės išleisti parėdymai bendrai gerovei siekti.

Šitai to aptarimo paaiškinimas. Visų pirma, įstatymas yra parėdymas. Parėdymas yra praktiška taisyklė, kuri reikalauja, kad pagal ją būtų veikiama, ir uždeda tam tikrą moralę prievartą, vadinamą pareiga.

Doros įstatymai visuomet uždeda pareigą ir yra įsakymo formos. Tuo jie skiriasi nuo paprasto patarimo, kurs taip pat yra praktiška taisyklė, bet neuždeda pareigos. Įstatymai uždeda žmogui pareigą.

Įstatymai tegali būti tik tie parėdymai, kurie sutinka su protinga žmogaus natūra ir dėl to daro tvarką. Įstatymai, ypač doros įstatymai, tegali reikalauti iš žmogaus tik doro veikimo. Ogi doro veikimo norma yra protinga žmogaus esmė.

Iš to aišku, kad įstatymų leidėjas tegali leisti tik tokius įstatymus, kurie atitinka protingą žmogaus natūrą, tikrąją tvarką. Tik tokie įstatymai teturi galios uždėti žmogui pareigą elgtis sulig jais.

Iš to aišku, kad ne kiekvieni įstatymai tegali uždėti žmogui pareigą juos sekti ir vykdyti. Jiems ribas nustato protinga žmogaus esmė.

Įstatymai negali uždėti pareigos veikti tai, kas yra nedora, nes visa tai, kas yra nedora, yra priešinga protingai žmogaus prigimčiai. Dėl to įstatymų leidėjas teturi teisės leisti tik tokius įstatymus, kurie sutinka su protinga žmogaus esme.

Įstatymų tikslas yra vesti visuomenės narius į visuomenės, kaip tokios, bendrąjį tikslą, taigi ir visuomenės gerovę.

Įstatymas gali būti leidžiamas tiktai visuomenei, ir jo tikslas tegali būti tik visuomenės narių gerovė.

Dėl to parėdymai, kuriuos pavieniai ar privatūs žmonės išleido tvarkyti savo valdinių veikimui, ar draugijų sutvarkymai, kurie reguliuoja savo narių veikimą, vadinasi ne įstatymais, bet įsakymais, paliepimais ar įstatais.

Iš įstatymų aptarimo aišku taip pat, kad negali pareigos uždėti tie įstatymai, kurių tikslas nėra visuomenės gerovė.

Kadangi visuomenės, kaip tokios, gyvenimas yra pastovus, tatau ir įstatymai, kurie tą gyvenimą tvarko, turi pasižymėti tam tikru pastovumu.

Parėdymai, kurie turi apsaugoti nuo kokios tam kartui gresiančios ar įvykusios nelaimės, arba kurių tikslas yra greit pra-

einanti kokia nors visuomenės nauda, tie parėdymai negali vadintis įstatymais.

Įstatymus ar parėdymus, kurie rištų arba uždėtų pareigas visai visuomenei, tegali išleisti arba pati visuomenė, arba jos atstovai, arba jos valdovas.

Kad įstatymai turėtų galią, kad jie uždėtų pareigą, yra būtina reikalinga, kad atitinkama valdžia tuos įstatymus paskelbtų. Nes įstatymai yra veikimo norma. Kad ji galėtų veikimą tvarkyti, ji turi būti pažinta. Kad ji būtų visuomenės pažinta, ji turi būti tinkamai paskelbta.

Į įstatymus galime žiūrėti trejopu žvilgsniu: arba įstatymo leidėjo, arba valdinių, kuriems tie įstatymai išleisti, arba paskelbimo žvilgsniu.

Kiek įstatymas yra įstatymų leidėjo sieloje ir nuo jo priklauso, įstatymas vadinasi aktyvus. Valdiniai, įstatymo žvilgsniu žiūrint, yra pasyvūs. Aktyvus įstatymas yra reikalingas trijų elementų. Visų pirma, reikalinga, kad įstatymų leidėjas pažintų, jog tie įstatymai yra reikalingi ar naudingi valdiniam, bendrai gerovei siekti. Toliau — valios aktas, kuriuo įstatymų leidėjas nori uždėti savo valdiniam pareigą taip veikti, kaip rodo leidžiamieji įstatymai. Trečia — reikalinga tuos įstatymus paskelbti.

§ 2. Įstatymų rūšys

Įstatymai dalomi įvairiais žvilgsniais. Visų pirma, įstatymai gali būti natūraliai, arba prigimties įstatymai ir pozityvūs įstatymai. Natūraliai, arba prigimties įstatymai yra tie, kurie išreiškia ir normuoja santykius, išplaukiančius iš pačios subjektų santykiuose esančios prigimties.

Pozityvūs įstatymai yra tie, kurie išreiškia ir reguliuoja tuos santykius, kurie yra padaryti laisvai, arba sutartimi, arba bendru visuomenės noru. Suprantama, kad pozityvūs įstatymai negali būti priešingi protingos prigimties įstatymams.

Be to, įstatymai gali būti dalijami pagal pareigą, kurią jie uždėda, pagal paskelbimo būdą, pagal savo autorių ir pagal laiką, kuriam jie skiriami.

Pagal pareigą, kurią įstatymai uždėda, įstatymai yra įsakan tieji, uždraudžiantieji, leidžiantieji ir baudžiantieji.

Įsakan tysis įstatymas (lex affirmativa) uždėda pareigą ką nors pozityvaus daryti. Sakysime, Belgijoje yra įstatymas, kuris reikalauja, kad visi piliečiai dalyvautų rinkimuose.

Uždraudžiantysis įstatymas (lex negativa) yra tas, kurs uždeda pareigą ko nors nedaryti, sakysime, nevogti, neužmušti žmogaus.

Leidžiantysis įstatymas betarpiai suteikia kam nors teisę kuo nors naudotis ir tuo pačiu kitiems uždeda pareigą nekliudyti jam naudotis suteiktomis teisėmis (sakysime, feodalės teisės).

Baudžiantysis įstatyma yra tas, kurs skiria bausmę nusikaltusiems kuriam nors įstatymui, arba suteikia teisėjui teisę paskirti nusikaltusiam bausmę.

Įsakantieji įstatymai turi galios ir veikia visą tą laiką, kuriam jie yra išleisti ir nepanaikinti. Bet jie neuždeda pareigos juos nuolat vykdyti, o tik paskirtu laiku. Kas kita su negatyviaisiais įstatymais. Jie uždeda pareigą nuolat uždraustųjų veikimų saugotis.

Pagal savo paskelbimą įstatymai yra vieni natūraliai, kiti — pozityvūs. Pirmieji yra pažįstami protingo žmogaus, o pozityvūs įstatymai yra paskelbiami žodžiu ar raštu.

Pagal autorių įstatymai yra arba dieviški arba žmogiški. Dieviški įstatymai yra arba natūraliai arba pozityvūs. Žmonių įstatymai visi yra pozityvūs. Jie yra arba Bažnyčios arba valstybės įstatymai.

Pagal laiką, kuriam įstatymai yra leisti, jie yra arba amžini arba laikini. Kadangi amžinieji įstatymai yra laikinųjų pamatas, tad visų pirma pakalbėsime apie amžinuosius įstatymus.

Amžinieji įstatymai

Dievas, kaip pasaulio Viešpats, tvarko visus savo kūrinius pagal savo planą ir veda juos į paskirtą augščiausiąją tikslą. Tas Dievo planas, kuriuo pasaulis veikia, kur kiekvienas kūrinys veikia pagal savo prigimties įstatymus, pagal savo natūrą, tas Dievo planas yra amžinasis įstatymas plačia žodžio prasme. Tiesa, tas planas yra amžinas, bet jis tapo įkūnytas tik laiku, t. y. sukūrus pasaulį.

Pagal tuos planus kūrinių esmė yra taip sutvarkyta, kad ji, siekdama savo tikslo, tuo pačiu dalyvauja įvykdyme visuotinojo amžinojo Dievo plano.

Jei mes iš to amžinojo visuotino Dievo plano, kuriuo yra tvarkoma visata, išimsime ir atskirsime tą dalį, kuri pridera protingiesiems kūriniams, tada likusioji plano dalis bus siauresne žodžio prasme amžinasis Dievo įstatymas. Amžinąjį Dievo įstatymą galime su šv. Augustinu šitaip aptarti: Lex aeterna est ra-

tio divina vel voluntas Dei ordinem naturalem conservari iubens et perturbari vetans (Contra Faustum l. 22, c. 27). Tai lietuviškai bus: Amžinasis Dievo įstatymas yra tas Dievo parėdymas, kurs įsako palaikyti natūralę tvarką ir draudžia ją ardyti.

Natūraliai arba prigimties įstatymai

Amžinieji Dievo įstatymai yra nekintanti norma, reguliuojanti kūrinių veikimą taip, kad jie pasiektų savo tikslą. Tie įstatymai, kaip amžinoji norma, buvo Dievo mintyje ir valioje. Ta prasme jie ir yra amžini. Bet kūriniam jie buvo paskelbti juos sukūrus.

Kadangi amžinieji įstatymai turi tvarkyti tų kūrinių veikimą, Dievas turėjo juos koku nors būdu kūriniam paskelbti. Klausimas — koku būdu Dievas tuos savo įstatymus kūriniam paskelbė.

Kiek tie įstatymai tvarko neprotingų kūrinių veikimą, Dievas juos paskelbė per natūralius palinkimus, kurie kiekvieną atskirą būtybę veda prie jos galutinio tikslo.

Tie Dievo įstatymai, kurie tvarko laisvą protingų būtybių veikimą, yra apreikšti proto. Protas nurodo tuos įstatymus esant ir pareigą tų įstatymų laikytis.

Aišku, kad Dievas galėjo paskelbti žmonėms savo įstatymus pozityviai, juos žmonėms apreikšdamas, kaip šit sakysime, Mozei duodamas 10 įsakymų. Bet jis galėjo juos paskelbti taip pat ir betarpiu, taip sutvarkydamas žmogaus esmę, kad protas pažintų kaikurias praktiškas taisykles, kurių būtinai reikia laikytis. Tokiu būdu paskelbtieji įstatymai vadinasi natūraliai, arba prigimties įstatymai. Dėl to prigimties įstatymus mes galime aptarti, kaip doro veikimo normą, kiek jie vien protu yra pažįstami.

Yra natūralių įstatymų, kurie skelbia amžinuosius įstatymus. Pirmoji tos tezės dalis: yra natūralių įstatymų. Praktika rodo, kad visi žmonės bent pamatiniuose dalykuose atskiria, kas yra gera, o kas bloga. Viso pasaulio žmonės tuos ir tuos veikimus laiko blogais, o kitus — gerais. Kiekvienas savaimingai ir natūraliai laiko geru dalyku, sakysime, mylėti tėvus, būti dėkingu geradariui, o blogu visi laiko tėvų niekinimą, jų nekentimą, atsimokėjimą blogu už gera ir t. t.

Taip pat yra visuotinis įsitikinimas, kad yra pareiga gera vykdyti ir bloga nedaryti.

Taigi, viso pasaulio žmonijos psichika liudija, kad protas būtinai skelbia kaikuriuos veikimus esančius ge-

rus ir darytinus, o kaikuriuos — blogus ir draudžiamus. Taigi, viso pasaulio psichika liudija, kad yra prigimties įstatymai. To negali išaiškinti išauklėjimas, nes auklėjimas yra nevienodas ne vien įvairiose tautose, bet ir įvairiose šeimose. Dėl to jis negali išaiškinti to įsitikinimo vienodumo, kad tie dalykai yra geri, o kiti blogi, kad geri yra darytini, o blogi nedarytini, nes skirtumas negali būti vienodumo pamatu.

To vienodo įsitikinimo negali išaiškinti ir žmonių įstatymai, kurie ne tik skirtingi yra įvairiose tautose, ypač primityviose, bet dar ir dėl to, kad tų įstatymų, kuriuos išleido žmonės, objektas yra orutinis veikimas. Tuo tarpu natūralių įstatymų objektas yra vidujiniai valios aktai, o orutiniai veikimai tik tiek, kiek jie yra valios įsakyti. Be to, tas visuotinas žmonių įsitikinimas, jog kaikuriuos darbus reikia vykdyti, nes jie yra geri, o kitų saugotis, nes jie yra blogi, tas įsitikinimas yra žmonijoje nepriklausomai nuo žmonių įstatymų, ir tie natūraliai įstatymai palieka žmonijoje nepajudinami net ir tada, jei koks įstatymų leidėjas draudžia tai, kas yra prigimties įstatymų įsakoma, arba įsako tai, ką prigimties įstatymai draudžia.

Taigi, natūraliai įstatymai yra žmogui duoti kartu su protu. Jau ir nuo seniausių laikų visos tautos žinojo, kad šalia ir virš pozityviųjų įstatymų yra dar kiti įstatymai, kurie pasireiškia pačiame žmoguje ir kurie kiekvienam uždeda būtiną pareigą.

Tiems įstatymams turi nusileisti kiekvienas pozityvus įstatymas, jei jis yra jiems priešingas. Tie įstatymai ir yra natūraliai etikos įstatymai.

Natūraliai etikos įstatymai skelbia amžinuosius įstatymus. Pareiga elgtis sulig tais įstatymais mumyse pasireiškia, kaip kategoriškas, nenulenkiamas reikalavimas. Aišku, kad galutinis tokių įstatymų pamatas negali būti pati žmogaus natūra. Jei jų galutinis pamatas būtų žmogaus natūra, tuomet tie įstatymai turėtų būti sąlygos formoje: jei tu nori veikti pagal savo natūrą, turi daryti tai ir tai.

Bet tokie kategoriški ir absoliutiški įstatymai, kurie stato savo reikalavimus net ir tada, kada ir pačią gyvybę reikia pastatyti į pavojų jų įsakymus vykdant, — aišku, kad tų įstatymų autorius yra pačios mūsų natūros autorius, kūrėjas — Dievas, augščiausias žmonijos įstatymų Leidėjas. Iš to aišku, kad natūraliai įstatymai skelbia amžinuosius įstatymus.

§ 3. Pareiga, kurią įstatymai uždeda

Pareiga, kurią įstatymai uždeda, yra esminis jų elementas. Įstatymas tuo ir skiriasi nuo patarimo ar pareikšto noro, kad jis ne vien nurodo, kaip veikti, bet dar turi savyje tam tikrą prievartą ir būtinumo elementą, uždėdamas pareigą veikti nurodytu būdu, gyventi pagal įstatymų nurodytą normą.

Tas būtinumas, kurį uždeda įstatymai, nėra absoliutiškas. Jis neatima iš žmogaus galimybės veikti ir priešingai įstatymams. Dėl to įstatymų uždedamoji pareiga nepanaikina žmogaus valios laisvės, bet tik turi valios pasirinkimui moralės įtakos.

Pagal tai, kas pasakyta, pareiga yra moralis, tai yra iš pažinimo išplaukęs, būtinumas elgtis pagal įstatymus.

a) Įvairios filosofų nuomonės apie pareigos atsiradimą ir ko tos nuomonės vertos

Racionalistų aiškinimas

Tipiškas pareigos atsiradimo racionalistų aiškinimas yra Kant'o aiškinimas. Kant'as pilnai pripažįsta, kad yra natūraliai etikos įstatymai, kurie uždeda būtiną, arba kategorišką, pareigą. Tik jis nepripažįsta, kad tos pareigos uždėjėjas būtų Dievas.

Doros įstatymai, anot Kant'o, yra išleisti ne kokio nors virš žmogaus stovinčio įstatymų leidėjo, bet pačių žmonių. Jie yra praktiškojo žmogaus proto padaras. Šitas gi yra nomothetiškas (leidžias įstatymus) ir autonomiškas, t. y. nuo jokio svetimo autoriteto nepriklausomas.

Kadangi pareiga priklauso prie įstatymų esmės, tad aišku, kad ir pareigos pagrindo Kant'as turėjo ieškoti tame pačiame praktiškame prote, kuris, anot Kant'o, ir yra augščiausias įstatymų leidėjas. Taigi, anot Kant'o, autonomiškas praktiškasis protas yra etiškosios pareigos autorius ir uždėjėjas. Ta pareiga yra išreikšta kategoriškuoju imperatyvu. Tai nepriklausomosios nuo Dievo ir tikėjimo doros quintessencija.

Materialistų aiškinimas

Atskirti dorą nuo tikėjimo stengiasi ir materialistai, pasinaudodami materializmo principais. Jie skelbia, kad pareiga, kaip įstatymų elementas, yra kilusi iš praktikos, arba patyrimo. Taip,

anot Bentham'o, pareiga yra ne kas kita, tik būtinumas kaikurių veikimų saugotis, nes jie gamina daugiau skausmo ir nemalonumų, negu malonumų. Pareiga yra taip pat būtinumas kaikuriuos kitus darbus vykdyti, nes jie suteikia daugiau malonumų, negu nemalonumų.

Nedaug nuo Bentham'o tame dalyke tesiskiria ir Spencer. Pareiga, sako jis, yra mūsų veikimo apribojimas. Mūsų veikimas gali būti apribojamas iš oro ir iš vidaus. Vidujiniais mūsų veikimų apribojimais yra tų veikimų nemalonių pasekmės, kaip tai skausmas, nuostoliai ir t.t. Kadangi patyrimas rodo, kad kaikurie veikimai yra surišti su tomis nemaloniomis pasekmėmis, tai ir nubaido žmones nuo tų veikimų pakartojimo. Orutinis apribojimas yra baimė bausmių, kurios yra uždedamos už kaikuriuos veikimus.

Spencer'is randa bausmes trijų rūšių: socialines, valstybines ir religines.

Kol žmogus buvo laukinis, tol jo veikimus teribojo tik socialinės bausmės, kurios jam grėsė nuo kitų laukinių, jei jis jiems tapo sunkenybe.

Kada žmogus labiau išsivystė iš gyvulio, jis sukūrė valstybę, išleido baudžiančiųjų įstatymų kodeksą. Tada atsirado valdiniuose valstybės bausmių bausmė. Jie ir ėmė kaikuriuos darbus dirbti, o kitus apleisti, kad nebūtų nubausti savojo valdovo

Prie to prisidėjo dar religinės bausmės, ypač po mirties, kuriomis imta grąšinti už tokius veiksmus, kuriais nepatiksi atgamtiškomis galybėms. Baimė tų visų bausmių, kurios varžo žmogaus laisvę, ilgainiui sujungė pareigos sąmonę, ar nujautimą, su kaikuriais veikimais ar tų veikimų apleidimais.

Per idėjų asociaciją pareigos sąmonė ilgainiui buvo sujungta ir su kitais panašiais veikimais ar veikimų apleidimais.

Blogos ir geros pasekmės, kurios buvo sujungtos su tokiu ar kitokiu veikimu, turėjo dar ir tą pasekmę, kad žmonės į vienus veikimus ėmė žiūrėti palankiai, o į kitus — nepalankiai. Tokiu būdu atsirado pareigos sąmonė, kuri žmogų iš visur apriboja ir slėgia.

Bet žmonijai tai tėra tik pereinamasis būvis. Juo labiau žmonija išsivystys, juo labiau ji pasieks savo tobulumo, juo labiau nyks pareigos nujautimas ar sąžinė. Kada žmonija pasieks savo tobulumo, pareigos nujautimo visai nebebus, nes žmonijai tobulai išsivysčius, nebebus galimas nusižengimas įstatymams,

nes tada kiekvienas žmogus, patenkindamas savo malonumų norą, tuo pačiu vykdytų tai, kas yra gera ir teisėta.

Pareigos šaltinį ar pamatavimą panašiai aiškina Laas, Gitzky, Wundt, Paulsen ir kiti. Nors Wundt ir Paulsen yra pan-teistai, bet pareigos atsiradimą aiškina materialistų būdu.

Scholastikai beveik visi aiškina, kad natūralieji etikos įstatymai yra įstatymai tikrąja žodžio prasme, ir kad pareigą jų laikytis uždėjo Dievo valia.

Moralis būtinumas, kuris yra pareigos esmė, yra pamatuotas būtiniais santykiais, kurie yra tarp etikos įstatymų vykdymo ir Dievo, kurs yra augščiausias žmonių gėris.

Gvildenant tolimesnį klausimą, būtent, koku žvilgsniu čia Dievas yra imamas santykiuose su etikos įstatymų vykdymu, ar kaip augščiausias žmogaus tikslas, ar kaip žmonių laimės objektas, scholastikai tarp savęs nebesutinka. Ir viena ir kita nuomonė turi savo gynėjų.

Racionalistų teorijos kritika

Kant'o nuomonė, kad pareigos šaltinis ir pamatavimas yra praktiškasis protas, priešinasi pareigos sąvokai ir pareigos tikslui. Pareigos tikslas ar uždavinys yra palai-kyti žmogaus veikimą tose ribose, kurias nurodo žmogaus pro-tingajai esmei atitinkamoji tvarka. Tai pripažįsta ir Kant'as.

Pareigą laikyti atitinkamų įstatymų savo protingai esmei žmogus pats sau uždėti negalėjo, tai tegalėjo tik protingos žmo-gaus natūros autorius, Dievas. Nes tik Dievas tėra žmogaus es-mės Kūrėjas ir Viešpats, kurs paskyrė žmogui tikslą ir nurodė, koku būdu jis turi to tikslo siekti.

Kant'as skelbia, kad galutinis pareigos šaltinis ir pamatas yra praktiškasis žmogaus protas. Tuo pačiu jis skelbia, kad žmo-gus pats yra sau augščiausias tikslas. Bet tai yra klaidinga, nes pagaliau ir protingoji žmogaus natūra yra Dievo sukurta, ir dėl to jos augščiausias tikslas yra jos Kūrėjas, Dievas.

Anot Kant'o, per savo praktiškąjį protą žmogus pats sau yra įstatymų leidėjas ir būtinai turi savo valios klausyti.

Dabar klausimas — ar ta įstatymus leidžiančioji valia yra laisva, ar nelaisva? Jei valia yra laisva, tuomet ir uždėtoji parei-ga negali būti būtina, nes tai, ką valia laisvai pasiryžusi uždeda, gali kiekvieną valandą tą savo uždėjimą atšaukti. Jei valia nėra laisva, bet veikia su būtinumu, tada tas būtinumas nepriklauso

nuo valios, bet jis jai yra uždėtas kokios nors pašalinės priežasties. Ji ir yra augščiausiasis arba paskutinysis pareigos šaltinis ar pamatas.

Yra taip pat klaidingas ir Kant'o paskelbtasis pats kategoriškasis imperatyvas, nes 1) jei žmogaus proto uždedamoji pareiga yra absoliutiška, tad, konsekventiškai galvojant, žmogaus protas ir pats turi būti absoliutiška būtybė. Tuo tarpu pats Kant'as sako, kad protas nėra absoliutus, bet sukurtas ir pareinamas. 2) Anot Kant'o, praktiškasis protas, arba, kitaip sakant, protingoji valia, yra ir būtinas įstatymų leidėjas ir betgi valdinys. Žmogaus valia yra absoliutiška ir būtina ir betgi priklausoma ir kintanti, nes lig tik ji savo išleistųjų įstatymų nebevykdo, ji nebenori to, ko pirmiau kategoriškai norėjo. Aišku, kad įstatymai, kurie uždėda pareigą valiai, turi būti išleisti to, kuris yra ir valios Viešpats ir gali jai uždėti pareigą. Pats protas taip pat jokios pareigos neuždėda. Jis tik sprendžia, kas yra gera, o kas bloga ir kaip mes turime elgtis, jei norime protingai elgtis.

Materialistų kritika. Materialistų pareigos pamato ir jos šaltinio išaiškinimas yra pareigos panaikinimas.

Materialistų paaiškinimas remiasi klaidingomis supozicijomis. Tarp ko kita, jie suponuoja, kad nėra asmeniško Dievo, arba kad žmonės tikrai negali Jo pažinti. Jie nepripažįsta, kad žmogus asmeniškai begyventų po mirties ir kad jam po mirties būtų skirta kokia laimė ar nelaimė.

Materialistai tvirtina, kad žmogus išsivystė iš gyvulio ir kad tik išsivystęs įgijo etikos principų. Tų dėsnių klaidingumas yra įrodytas kitose filosofijos šakose, ypač teodicejoje.

Materializmas negali išaiškinti to fakto, kad visi žmonės pareigą supranta vienodai, kad visi žmonės visuomet ir visur pareigą riša su tais pačiais veiksmais, jei imsime bent pamatinius. Toks universalis faktas tegali būti išaiškintas tik tokiomis pat universalėmis priežastimis. Tokia priežastis yra protinga žmogaus esmė, o dar giliau siekiant — tos protingos esmės autorius — Dievas. Materialistai neįstengia pamatuoti pareigos, kuri būtų pasekminga gyvenime.

Pareigos uždavinys yra pasekmingai lenkti žmogų, kad jis elgtųsi pagal etikos dėsnius. Orutinių bausmių baimė čia maža tegelbsti. Tokį pareigos pamatavimą priėmus, žmogus etiškai elgsis nebent tik tada, jei už tą nesieltimą realiai gresų atitin-

kama bausmė. Bet jei jam bausmė negresia, tada jam yra viskas leista. Jis gali daryti kiekvieną piktadarystę.

Vidujiniai nusidėjimai, kaip šit, pavydas, neapykanta ir t. t. tada visai nebebūtų nusidėjimai, žmogus neturėtų jokios pareigos jų saugotis, nes juos konstatuoti ir matuoti yra kitiems žmonėms neprieinama.

Materialistų teorija negali išaiškinti sąžinės graužimo dėl blogų darbų ir sąžinės pritarimo geriems darbams. Be to, pareigos pamatavimui neužtenka ir to nemalonumo, kurs vadinasi sąžinės graužimu. Morale pareiga, kuri verčia mus gera daryti ir saugotis bloga, negali būti sąžinės graužimo pasekmė.

Jei pareiga yra pamatuota orutinėmis bausmėmis, visų pirma neaišku, dėl ko ta sąžinė turėtų graužti, jei žmogus gerai žino, kad jam už tokį ar tokį veikimą negresia jokia bausmė. Bet jei ta sąžinė ir graužtų, tai žmogui materialistui kito nieko tuomet nelieka, kaip tik su panieka tuos graužimus atmesti. Juk ir fiziškas skausmas yra juo mažesnis, juo į jį mažiau tekreipi dėmesį.

Ir kaip galima manyti, kad žmogus varžytų savo geidulius, už kurių patenkinimą paprastai nėra jokios bausmės, kuri tikrai greštų. Tokiu būdu materialistai, taip pamatuodami pareigą, visai ją panaikino.

b) Tikroji pareigos pradžia ir jos pamatavimas.

Pareigą prigimties doros taisyklių laikytis uždėjo žmogui Dievo valia. Be galo išmintingas pasaulio Kūrėjas, be abejo, turėjo noro, nepanaikindamas žmonių laisvos valios, pasekmingai palenkti žmones siekti savo amžinojo tikslo. Tuo pačiu Jis uždėjo žmonėms pareigą laikytis etikos dėsnių.

Kūriniai, neturį proto, yra su būtinumu verčiami laikytis Dievo nustatytos tvarkos. Juos verčia arba fiziškoji jėga, arba palinkimai, arba instinktas. Žmogui, kurs yra protingas, Dievas teuzdeda tik moralį būtinumą.

Tas moralis būtinumas yra tame, kad žmogus protu pažįsta būtiną reikalą laikytis tvarkos, atitinkančios jo protingą esmę, jei jis nori pasiekti savo tikslą. Toks būtinumas, kilęs iš pažinimo, ir yra pareigos pamatas ar šaltinis. Tas būtinumas, kurį žmogui uždėda natūraliai etikos dėsniai, yra absoliutiškas, tai yra, žmogus privalo

laikytis tų įstatymų net ir tuomet, kada tam reikėtų ir didžiausio pasiaukojimo.

Tokia absoliutiška pareiga laikytis natūralių įstatymų tegali būti tikrai tuomet, jei tikslas, kurio žmogus siekia, yra būtinas ir begalinis. Toks tėra tik pats Dievas. Iš to aišku, kad pareiga laikytis natūralių etikos įstatymų yra pamatuota būtiniais santykiais, kurie yra tarp natūralių etikos įstatymų užlaikymo ir Dievo, kaip augščiausiojo žmogaus tikslo.

§ 4. Natūraliųjų įstatymų sankcija.

Sankcija yra su pareiga sujungtas paskatinimas, arba moralė prievarta, kuri lenkia žmogų, kad jis užlaikytų natūralės doros įstatymus. Ji paremia valią atlikti savo pareigą. Taigi, sankcija yra įstatymo leidėjo uždėtoji bausmė už įstatymo nevykdymą ir užmokestis už jų įvykdymą.

Kadangi natūralių įstatymų vykdymas yra labai svarbus dalykas, Dievas negalėjo pasitenkinti tik jų paskelbimu ir laukti, ar jie bus žmonių vykdomi ar ne, o jei nevykdys jų, su rezignacija tą nevykdymą pakešti. Iš to būtų nieko tikslaus neišėję, nes, veikiant galingam patraukimui į blogą, natūraliai įstatymai paprastai paliktų nevykdomi.

Tatai Dievas turėjo patiekti tinkamų priemonių, kuriomis būtų galima žmones galingai pastūmėti ar moraliai juos priversti, kad jie vykdytų duotuosius įsakymus.

Fiziškos prievartos Dievas neuždėjo, kad nepanaikintų laisvos žmogaus valios. Taigi, vienintelis būdas priversti vykdyti duotuosius įstatymus buvo paskirti užmokestį už jų vykdymą ir bausmę už jų nevykdymą.

Sankcijos būtinumas yra aiškus kad ir iš tokio protavimo: Dievas, kaip žmogaus Kūrėjas, augščiausiu žmogaus tikslu paskyrė Kūrėjo garbinimą, mylėjimą ir su juo danguje amžinoje laimėje gyvenimą. Jei blogi žmonės nesilaiko Dievo duotųjų įstatymų ir paniekina Jo autoritetą taip besielgdami, aišku, kad jie Dievui pagarbos neduoda. Dėl to buvo reikalinga priemonė, kad tas tikslas būtų tikriau pasiekiamas. Ta priemonė yra sankcija.

Kadangi žmogus turi pareigą kiekviename atvejyje, kiekvienose aplinkybėse vykdyti natūralius etikos įstatymus, tai ir ta sankcija turėjo būti tokia, kad veiktų į visus žmones ir visose

aplinkybėse. Ta sankcija savo esme turėjo būti tokia, kad, protingai dalyką imant, ji verstų žmogų vykdyti Dievo įstatymus net ir tada, kada tas vykdymas reikalautų ir didžiausio pasiaukojimo.

Dievas paskyrė dvejopą sankciją savo įstatymams, būtent: viena yra šiame gyvenime — ji yra laikina ir netobula; antra — ateinančiame gyvenime — ji yra tobula ir galutina.

a) Laikinoji arba netobuloji sankcija

Natūraliai etikos įstatymai jau ir šiame gyvenime turi savo sankciją. Patyrimas rodo, kad natūralių doros įstatymų laikymas net ir šiame gyvenime yra sujungtas su tam tikra gerove, o jų nesilaikymas — su kaikuriomis blogumais.

Įstatymų vykdymas duoda savotišką pasitenkinimą, sąžinės ramumą ir dorybę, tai yra lengvumą, įpratimą arba palinkimą dorai elgtis. Tos vidujinės gėrybės yra didesnės už visas žemiškas gėrybes.

Įstatymų nevykdymas sukelia žemuosius geidulius prieš protą, gamina sąžinės neramumą, vidujinį nepasitenkinimą ir nuolatinį palinkimą į blogą.

Doras gyvenimas padeda užlaikyti sveikatą, yra pamatas šeimyniško gyvenimo laimės ir ypač viešosios tvarkos garantija. Tuo tarpu natūralių etikos įstatymų nesilaikymas gamina didžias nelaimes ir pavieniams asmenims, ir šeimoms, ir visuomenei. Nesilaikydami doros įstatymų, daugelis išardo savo sveikatą, įgyja sunkių, nepagydomų ligų, išardo šeimos laimę. Tos nelaimės yra natūralės įstatymų nevykdymo pasekmės. Tos natūralės geros ir blogos pasekmės ir yra šiame gyvenime paskirtoji sankcija.

Bet ta sankcija yra laikina ir netobula. Dėl to pasitaiko, kad dėl kitų priežasčių dorasis yra šiame gyvenime prislėgtas vargų, o nedorasis turi žemiškų gėrybių. Tai yra dėl to, kad gyvenimas priklauso ne vien nuo natūralių įstatymų vykdymo ar nevykdymo, bet ir nuo daugelio kitų aplinkybių.

Nors žemiškoji gerovė yra žemesnė už vidujinę laimę, kurią suteikia įstatymų vykdymas, tačiau tos žemiškos gėrybės turi didelę patraukimo jėgą.

Jei dar prisiminsime tas sunkybes, su kuriomis yra surištas įstatymų laikymasis, pamatysime, kad šiame gyvenime skiriamoji natūraliems įstatymams sankcija yra netobula ir neužtenkama pastūmėti žmogui, ypač sunkesnėse aplinkybėse, vykdyti įstatymus.

b) Tobuloji natūraliųjų etikos įstatymų sankcija

Tobuloji natūraliųjų etikos įstatymų sankcija yra nupelnymas ar nustojimas amžinosios laimės. Išmintingas įstatymų Leidėjas pritaikina sankciją tam tikslui, kurį jis nori pasiekti. Dievas turėjo paskirti užtenkamą sankciją, kad ji veiktų žmogų kiekvienu atveju. Kadangi šio gyvenimo sankcija yra neužtenkama, jei nebūtų sankcijos kitame gyvenime, reikėtų pripažinti, kad Dievas paskyrė savo įstatymams nepakankamą sankciją.

Jau anksčiau buvo įrodyta, kad augščiausias žmogaus tikslas yra Dievą garbinti, Jam tarnauti ir po mirties su Dievu amžinoje laimėje gyventi. Iš to yra aišku, kad amžinoji laimė yra paskirta už Dievo garbinimą ir Jam tarnavimą, kaip užmokestis. Ogi Dievui tarnaujame ir Jį garbiname vykdydami Jo duotuosius įstatymus.

Kadangi užmokestis už įstatymų vykdymą yra amžina laimė, aišku, kad negali būti to užmokesčio tam, kurs tų įstatymų nevykdo. Jei amžinoji laimė nebūtų skiriama už dorą gyvenimą, tuomet tai būtų nesuderinama su Dievo teisingumu.

Tobuloji sankcija yra amžina laimė arba amžina bausmė. Kad už dorą gyvenimą skiriamoji laimė yra amžina, tai aišku jau ir iš pačios laimės supratimo. Laimė nebūtų pilna, nebūtų tobula, jei ji turėtų kada nors pasibaigti.

Kaip už vykdymą įstatymų yra paskirta amžina laimė, taip už jų nevykdymą yra amžina nelaimė. Kad natūralieji doros įstatymai būtų žmonių vykdomi kiekvienu atveju, ir sunkiausiose aplinkybėse, reikėjo paskirti tam atitinkamą motyvą. Tokis motyvas ir yra amžinoji bausmė.

Bet kiti sako, kad amžinai bausti žmogų esą priešinga Dievo gailestingumui. Bet Dievo gailestingumas tereikalauja, kad Dievas tikrai norėtų kiekvieno žmogaus išganymo. Ir tai yra taip. Dievas nori visų išganymo, visiems Jis davė įstatymus, kurių vykdymas yra kelias į amžinąją laimę. Dievo gailestingumas visai nereikalauja, kad Dievas turėtų atmainyti savo natūralę tvarką, idant sulaukėtų nuo nelaimės nusidėjėlių, kuris pats į tą nelaimę savo valia eina.

Norint tinkamai suprasti Dievo gailestingumą, nereikia tą gailestingumą imti atskirą, izoliuotą nuo kitų Dievo atributų. Dievas yra ne vien gailestingas, bet jis taip pat yra ir šventas ir teisingas.

§ 5. Natūralių doros įstatymų ypatybės

a) Natūraliųjų doros įstatymų universalumas

Natūralieji doros įstatymai yra įsakymai, kurie išplaukia iš protingos žmogaus natūros. Dėl to jie yra visiems žmonėms be jokios išimties, visoms tautoms, visoms vietoms, visiems laikams ir veikia visose aplinkybėse.

Kad tie įstatymai pasiektų savo tikslo, jie turėjo būti visiems paskelbti, ir tas paskelbimas turėjo būti universalus. Jie yra paskelbti proto pažinimu.

Natūraliuosius įstatymus galime padalyti į tris kategorijas.

Pirmajai kategorijai priklauso patys generališkieji įstatymai, kaip šit: tu privalai gera daryti, o blogo saugotis; tu privalai protingai elgtis; tu privalai taip gyventi, kaip tai pritinka protingai būtybei; ko sau nenori, ir kitam nedaryk ir t. t.

Antrajai kategorijai priskiriame pirmąsias išvadas iš tų generalių principų, kai tuos principus jau taikome gyvenime, sakysime: tu privalai Dievą garbinti, tu privalai neužmušti, nevogti ir t. t.

Trečiajai kategorijai priklauso tolimesniosios iš tų dviejų kategorijų išvados.

Pirmosios ir antrosios kategorijos natūralieji etikos įstatymai yra pažįstami protu. Jie yra pažįstami aiškiai ir lengvai, žinoma, jei protas yra normaliai subrendęs.

Kad tų įstatymų paskelbimas būtų universalus, užtenka, kad visi žmonės, kurie turi normalų protą, galėtų juos pažinti, žinoma, jei jie sutinka to proto balsu klausyti. Jei žmogus nenori tų įstatymų klausyti ir per savo kaltę tų įstatymų nepažįsta, tada čia kaltas yra pats žmogus.

Kiekvienas žmogus, turįs normalų protą, gali pažinti pirmųjų dviejų kategorijų natūraliuosius etikos įstatymus.

Natūralieji etikos įstatymai yra priemonė, kuria naudojasi Dievas nuvesti žmogui į jo paskutinį tikslą. Kad tą augščiausiąjį savo tikslą žmogus pasiektų, jis privalo gyventi pagal savo protingąją natūrą.

Žmogus gyvens pagal savo protingąją natūrą, laikydamasis natūralių etikos įstatymų. Jis tų įstatymų negali laikytis, jei tie įstatymai jam nėra žinomi. Dievo, Augščiausiojo įstatymų Leidėjo, išmintis garantuoja, kad tie įstatymai yra žmonėms užtektinai paskelbti.

Kad natūralieji etikos įstatymai yra sveiko žmogaus proto aiškiai pažįstami, tai liudija ir patyrimas. Net ir patys žemiausieji laukiniai atskiria, kas gera, o kas bloga. Ir jie yra įsitikinę, kad gera tūlais atvejais reikia daryti, o blogo visada reikia saugotis, kad žmogui nepridera taip gyventi, kaip proto neturinčiam gyvuliui.

Tie pirmosios kategorijos natūralieji įstatymai yra aiškiai pažįstami kiekvieno protingo žmogaus. Jei jis elgiasi priešingai tiems etikos reikalavimams, o jis priešingai elgtis gali; nes turi laisvą valią, — tuomet jam protas tikrai rodo, kad toks jo veikimas yra tikrai blogas.

Pagaliau, ir antrosios kategorijos etikos įstatymai, tai yra, pirmosios išvados iš pačių generalių etikos taisyklių, yra žinomi visoms tautoms ir visiems normalaus proto žmonėms, nors nebe taip aiškiai, kaip pirmieji ir pamatiniai etikos dėsniai. Tos antrosios kategorijos įstatymai yra žinomi jau tuo pačiu, kad jų natūralis ryšys su pirmaisiais principais yra aiškiai matomas arba kad kiekvienas normalaus proto žmogus juos išveda iš pirmųjų etikos dėsnių be jokio sunkumo. Faktiškai, pagaliau, ir žemiausieji laukiniai laiko savo pareigą Dievą garbinti, tėvus mylėti ir gerbti, duotojo žodžio laikytis, svetimos nuosavybės neįžeisti ir t. t.

Jei kaikur yra įsivyravęs koks smerktinas paprotys, sakysime, pasenusius ar sergančius tėvus žudyti, to negalime patiekti, kaip įrodymo, kad ta tauta neturi jokio supratimo apie pareigą tėvus mylėti ir gerbti. Toks žiaurus paprotys teparodo tik tai, kad jie nežino ir nenumano, kaip tėvus mylėti ir gerbti. Nes tas žiaurus paprotys yra išdygęs iš tos klaidingos nuomonės ar pasigailėjimo, kad tėvams bus geriau, jei juos pasenusius ar sunkiai sergančius nužudysi, negu, kad jie turėtų ilgą laiką kankintis.

Jei kurs žmogus tų natūraliųjų etikos įstatymų nevykdo, jis paprastai jų nevykdo dėl to, kad jo protas yra iškreiptas, ir dėl to jis stengiasi surasti įvairių pasiteisinimų arba kitokių išeičių, žodžiu sakant, jis nesilaiko jų dėl to, kad nenori tų įstatymų laikytis.

Trečiosios kategorijos natūraliai įstatymai yra jau tolimesnės išvados iš pamatinių etikos principų. Jų pa-
žinimas reikalauja gilesnio galvojimo, o tai ne visiems tėra pri-
einama. Dėl to tokie įstatymai dažnai ir be žmogaus kaltės gali
būti abejotini ar visai nežinomi, sakysime, kad draudžiama yra
dvikova, poligamija ir t. t.

b) Natūraliųjų etikos įstatymų nepakeičiamumas

Dvejopa gali būti racija, dėl ko įstatymai yra keičiami. Vie-
na racija, ar priešastis, yra vidujinė, kita — orutinė.

Vidujinė įstatymų pakeitimo racija yra tuomet, kada įstaty-
mas, pasikeitus aplinkybėms, tampa arba nereikalingas, arba
kenksmingas. Taip, sakysime, senojo įstatymo ceremonijos buvo
skiriamos prirengti žmonėms sutikti ateinantį Išganytoją. Išgany-
tojui atėjus, tos ceremonijos nebeturi daugiau savo buvimo
racijos.

Orutinė įstatymų pakeitimo priešastis yra įstatymų leidėjas,
kurs įstatymus pakeičia.

Įstatymai gali būti pakeisti keleriopu būdu: 1) arba jie yra
visai panaikinami (tas panaikinimas yra vadinamas abrogatio),
arba 2) dalinai tėra pakeičiami (derogatio), arba 3) įstatymai pa-
lieka kaip buvę, tik atitinkama valdžia atleidžia kaikuriais atsitiki-
mais kaikuriuos asmenis nuo tų įstatymų vykdymo (dispensatio).

Natūraliuose etikos įstatymuose negali būti nė vieno
iš tų trijų pakeitimų, kurie vadinasi abrogatio, derogatio ar dis-
pensatio.

Natūralieji įstatymai negali nustoti savo galios nei per vi-
dujines racijas, nei per orutines priešastis. Natūralieji etikos įsta-
tymai yra absoliutiškai nekeičiami.

Natūralieji etikos įstatymai negali nustoti savo galios per
vidujines racijas, nes tai, ką tie įstatymai įsako ar draudžia, ati-
tinka žmogaus protingą natūrą. Taip yra ne vien su pačiais ge-
neraliais dėsniais, bet ir su išvadomis, kurios iš jų išplaukia. Kol
žmogus yra žmogumi, tol jo protinga natūra nesimaino.

Iš kitos pusės, nėra tokių aplinkybių, kada protingas žmo-
gus neturėtų pareigos elgtis pagal savo protingą natūrą, kada
elgimasis sulig protinga natūra būtų betikslis, kada nebebūtų
racijos besielgti pagal savo protingą esmę ir saugotis to, kas
su ta protinga esme nesutinka.

Orutinė natūraliųjų etikos įstatymų pakeitimo priežastis tegali būti pats Dievas, augščiausias įstatymų Leidėjas.

Bet Dievas, kaip išmintingiausias ir švenčiausias, nori, kad žmonės gyventų pagal Jo nustatytą tvarką. Jie gyvens pagal Jo nustatytą tvarką tada, kai jie elgsis pagal savo protingą esmę, kitaip sakant, jei jie laikysis natūraliųjų etikos įstatymų. Dievas, kaip švenčiausias, nori, kad Jo kūriniai darytų gera, o saugotųsi bloga. Natūralieji įstatymai juk ir įsako daryti gera ir saugotis blogo.

Gera ir bloga, paprastai, yra savo esmė, o ne Dievo valia. Ne dėl to koks veikimas yra blogas, kad Dievas to veikimo nenori, bet dėl to Dievas to veikimo nenori, kad tas veikimas yra savyje blogas. Taip pat kitas veikimas yra geras ne dėl to, kad Dievas to veikimo nori, bet atvirkščiai: Dievas tokio veikimo nori kaip tik dėl to, kad jis yra savyje geras. Dievas negali norėti to, kas savyje yra bloga, arba nenorėti to, kas savyje yra gera.

Kadangi veikti pagal savo protingą esmę yra savyje geras dalykas, o elgtis priešingai — savyje blogas dalykas, tai Dievas ir reikalauja, kad visuomet žmogus elgtųsi pagal savo protingą esmę ir saugotųsi to, kas tai protingai esmei netinka.

Iš to aišku, kad ir šituoju žvilgsniu natūralieji etikos įstatymai yra nepakeičiami.

Iš to, kas pasakyta, taip pat aišku, kad klaidinga yra nepriklausomoji nuo Dievo ir religijos etika. Dėl to ji taip pat vadinasi betikrybinė etika. Visais laikais ateistai, kurie dar nori prisilaikyti doros, skelbia ją esant nepriklausomą nuo tikėjimo.

Bet niekuomet ji taip sistemingai ir su tokia energija nebuvo skelbta, kaip naujaisiais laikais. Vyriausias jos vadovas buvo Emanuel Kant.

Šiais laikais nepriklausomoji etika yra ne vien skelbiama, kaip teorija, bet ir praktiškai vedama į gyvenimą. Tuo tikslu įvairiuose kraštuose, kaip matėme, veikia etikos draugijos, arba etiškos kultūros draugijos. Tą nepriklausomą nuo religijos etiką stengiamasi įvesti ir į mokyklas. Nepriklausomoji etika yra grynai žmonių padaras, ir dėl to gali būti kitų žmonių atmesta be jokios atsakomybės. Nepriklausomoji dora yra pavojinga visuomenei, jei ji plačiai pasklistų po žmones.

Bet ypač paskutiniaisiais laikais kaikurie mokslininkai, kaip šit Fr. W. Förster, patyrimu įsitikino, kad nepriklausomoji etika yra netikusi, nepasekminga, negalinti uždėti jokios pareigos.

§ 6. Natūralieji įstatymai yra pamatas pozityviesiems įstatymams

Natūralieji įstatymai tolimesnėse savo išvadose, kaip minėjome, nebėra visiems taip aiškūs ir reikalauja giliau pagalvoti. Dėl to yra leidžiami pozityvieji įstatymai, kaip tolimesnės išvados iš natūraliųjų etikos įstatymų.

Reikia atskirti įstatymų materiją nuo jų formos. Materija yra tai, ką įstatymas įsako ar draudžia. Sakysime, įstatymas draudžia vagystę. Vadinasi, to įstatymo materija yra vagystė.

Įstatymų forma yra ta pareiga, kurią jie uždeda.

Natūralės etikos įstatymų forma yra pamatuota Dievo valia. Ogi pozityviųjų įstatymų forma, t. y. pareiga, yra betarpiai uždėta įstatymų leidėjo.

Materijos atžvilgiu natūralės etikos įstatymai pasitenkina tuo, kas yra būtina išlaikymui etiškos tvarkos, arba kas yra nesujungiama ir nesuderinama su ta tvarka.

Pozityvieji įstatymai dalyką ima plačiau. Jų materija yra ir ta, kuri yra natūralės etikos įstatymų, bet ta materija jie nepasitenkina.

Pozityvieji įstatymai įsako ir daug kitų gerų veikimų, kurie nėra įsakyti natūralės etikos. Jie taip pat draudžia daug tokių veikimų, kurie natūralės etikos nėra uždrausti.

Kada natūralieji įstatymai yra proto pažįstami ir to proto paskelbiami, pozityvieji įstatymai reikalauja pozityvaus paskelbimo žodžiu ar raštu. Natūralės etikos įstatymai yra Dievo leistieji ir skirti visiems žmonėms, o pozityvieji žmonių įstatymai, kiek jie išeina iš natūralės etikos įstatymų ribų, teliečia mažesnę ar didesnę žmonių masę ar grupę.

Pozityvieji žmonių išleisti įstatymai gali uždėti pareigą, pagaliau, žmonių sąžinei.

Klausimas, kuo remdamasis žmogus, įstatymų leidėjas, gali uždėti pareigą net kitų sąžinei? Kuo ta pareiga yra pamatuota? Kiekvienas pozityvus įstatymas gali uždėti žmonių sąžinei pareigą, kada jis yra pamatuotas natūralės etikos įstatymais. Taigi, pozityvieji žmonių įstatymai semia savo galią iš natūralės etikos įstatymų.

Uždėti pareigą žmogaus sąžinei tegali tik pats Dievas, nes tiktai Dievas tegali nustatyti sąlygas, kuriose žmogaus veikimas Dievui arba patinka, arba nepatinka, arba žmogų visai atskiria nuo Dievo, kaip augščiausiojo žmogaus tikslo.

Tatai ir tie žmonių įstatymai, kurie uždeda pareigą sąžinei, galutinai yra pamatuoti Dievo valia. Kurgi Dievas yra įsakęs, kad žmonės klausytų žmonių valdžios autoriteto? Jis tai yra įsakęs natūralės etikos įstatymuose.

Dievas taip sukūrė žmones, kad jie gyventų draugijoje. Draugija yra negalima be valdžios. Valdžia turi tvarkyti viešąjį gyvenimą, kad žmonių draugija neiširtų.

Valdžia tvarko žmonių draugiją, leisdama įstatymus. Reiškia, natūralė Dievo nustatytoji tvarka, arba natūralės etikos įstatymai, tuo pačiu įsako ir uždeda žmonių sąžinei pareigą vykdyti teisingus valdžios išleistus įstatymus.

Kad pozityvieji žmonių leidžiamieji įstatymai galėtų uždėti pareigą net sąžinei, reikia šitokių sąlygų:

1) Visų pirma, jie turi būti išleisti teisėtos valdžios ir neperviršyti tos valdžios kompetentiškumo. Tie įstatymai negali būti priešingi nei Dievo, nei prigimties, nei augštesnės valdžios įstatymams.

2) Tie įstatymai turi būti teisingi. Jie turi būti išleisti visuomenės labui, nes įstatymų buvimo racija yra kelti ar didinti visuomenės labą, kitaip įstatymas neturi buvimo racijos. Be to, įstatymai neturi galios uždėti sąžinei pareigų, įžeidžiančių teisingumą.

3) Tie įstatymai turi būti fiziškai ir morališkai galimi įvykdyti.

Jei koks įstatymas neatitinka bent vienos iš paminėtų sąlygų, jis nėra tikras įstatymas ir negali uždėti pareigos žmogaus sąžinei.

Jei žmonių išleistieji įstatymai įsako tai, ką Dievas draudžia, tokių įstatymų klausyti yra uždrausta, nes Dievo autoritetas yra augščiausias.

Žmogus privalo taikinti savo veikimą prie įstatymų. Tam jie yra leidžiami ir skelbiami. Taikinti savo veikimą prie įstatymų žmogui padeda sąžinė. Tat apie ją ir tenka mums nors trumpai čia pakalbėti.

VII S K Y R I U S

SAŽINĖ

Kad žmogus vykdytų įstatymus, jis turi ne vien pažinti juos, bet ir taikinti prie jų savo veikimą, nes įstatymus sudaro generaliai praktiški dėsniai ar įsakymai: neužmušk, nesvetimote-

riauk, nevok ir t. t., bet jie nepasako, ar tas konkretiškas veikimas, kurį tas ir tas vykdo, ar jam jis yra, sakysime, vogimas, ar ne.

Taikinti veikimą prie įstatymų, nuspręsti santykius tarp veikimo ir įstatymo yra sąžinės dalykas.

Žmogus savo viduje girdi ypatingą balsą, kurs stengiasi tvarkyti jo veikimą (elgimąsi). Tas balsas, kaip kategoriškas įsakymas, prieš veikimą kalba — tu turi tai daryti, ar to nedaryti. Tas balsas, kaip teisėjas, pripažįsta kaikuriuos veikimus esant gerus, o kaikuriuos — blogus. Geriems darbams jis teikia savo pripažinimą, o blogus darbus — peikia. Tai yra sąžinės balsas.

Čia neklausime, ar sąžinė gali kartais apsirikti, bet ar yra pareiga mums jos klausyti. Sąžinė yra protingos natūros balsas. Bent pagrindiniuose dorovės dalykuose yra visos žmonijos vienodas įsitikinimas, kas gera ir kas bloga.

Kaikurie netikintieji bando išaiškinti sąžinės balsą papročiais. Betgi yra papročių, kurie nieko bendra su dora neturi, sakysime, paprotys statyti namus tokios ar kitokios formos. Yra liaudies papročių, priešingų dorai, kuriuos vadiname blogais papročiais, sakysime, paprotys girtuokliauti. Kiti papročiai dorina žmones. Ne papročiai sukūrė sąžinės ir doros įstatymus, tik doros įstatymai yra mastas, kuriuo matuojamas papročių dorumas ar blogumas.

Kiti sako, kad doros įstatymų šaltinis yra valstybė. Bet ir pačios valstybės įstatymai yra matuojami nepriklausomais ir objektyviais doros principais.

Kiti sąžinės buvimą žmoguje bando išaiškinti išauklėjimu. Bet tai nieko neišaiškina. Juk mokytojas savo mokiniams negali duoti to, ko pats neturi. Jis gavo tai iš savo tėvų ar mokytojų, bet iš kur tie sužinojo?

Gera ir bloga yra ne vien mūsų supratime, bet yra ir objektyvioje realybėje.

Taigi, sąžinė yra betarpiai praktiški proto sprendimai, nurodą, kas yra leista, o kas draudžiama (*conscientia est iudicium practicum intellectus ultimo dictans, hoc esse licitum vel illicitum*).

Taigi, sąžinė yra ne valios, ne jausmų veikimas, bet proto sprendimas.

Pagal tai, kokius veikimus sąžinės sprendimai paliečia, ar praėjusius, ar ateinančius, pagal tai ir pati sąžine yra arba pasekanti (*consequens*), arba pranokstanti (*antecedens*). Pasekančioji sąžinė (*conscientia consequens*) sprendžia, ar jau įvykusių veiki-

mas buvo geras ar blogas, ar jis buvo vertas nuopelno ar bausmės. Ta sąžinė dėl to vadinasi taip pat teisiančioji. Pranokstančioji sąžinė (conscientia antecedens) yra betarpiškas proto sprendimas apie būsimų mūsų veikimų etišką vertę. Ta sąžinė taip pat vadinasi ir vadovaujanti arba uždedanti pareigą.

Mes čia gvildinsime tik pranokiančiąją sąžinę, nes ji nurodo valiai normą, kaip ji turi veikti.

Sąžinė gali būti tiesi (vera) arba klaidinga (erronea), pagal tai, ar ji atitinka objektyvią tiesą, ar neatitinka.

Pagal tą būseną, kokioje yra protas, sprendamas apie veikimo etišką vertę, sąžinė daloma į tikrą (conscientia certa) ar abejotinę (conscientia dubia).

Pagal sprendimo būdą sąžinė gali būti plati ar nesivaržanti (laxa), arba švelni (tenera), arba skrupulinga (scrupulosa).

Plati arba nesivaržanti sąžinė yra ta, kuri paprastai dėl neužtektinos priežasties neteisingai laiko didžius daiktus mažais, o mažus — beveik nieku.

Švelni sąžinė yra ta, pro kurią nepraeina nepastebėti nė mažesnieji etiški trūkumai.

Skrupulingoji sąžinė yra ta, kuri per daug baiminga, kada protas dėl kokių neužtenkamų priežasčių paprastai uždraustu laiko tai, kas objektyviai nėra bloga ir uždrausta.

§ 1. Kada reikia sąžinės klausyti?

Sąžinė turi vadovauti žmogui gyvenime. Tai kyla klausimas, kokią mes turime pareigą jos klausyti ir kada mes galime jos klausyti.

Mes turime pareigą visuomet klausyti tikros (certa) sąžinės ir vykdyti tai, ką ji įsako, nors ji būtų ir nenugalimai klaidinga.

Kada sąžinė yra tikra ir teisinga, tada ji sutinka su įstatymų reikalavimais, tada pareiga jos klausyti yra aiški. Bet ta pati pareiga klausyti sąžinės yra, pagaliau, ir tada, kai sąžinė yra tikra, bet nenugalimai klaidinga. Valios gerumas priklauso nuo jos objekto, kaip jis yra proto pažintas ir valiai parodytas. Jei valia pasiryžta vykdyti tai, ką protas randa esant bloga ir draudžiama, tas vykdymas yra blogas, ir pati valia yra bloga. Priešingai, valia ir jos veikimas bus geri tada, kai ji pasirinks ir veiks tai, ką protas jai nurodo esant gera.

§ 2. Veikti tegalima tik tada, kada moraliai žinai, jog tas veikimas yra leistas

Kiekvienas žmogus turi pareigą stengtis gyventi pagal etikos įstatymus. Tos pareigos neatlieka tas, kas, neatsižvelgdamas į protingą pagrindą abejoti, ar tas veikimas nėra priešingas doros įstatymams, vistiek tą abejotinąjį veikimą vykdo.

Taigi, ištikus abejojimui, ar tas konkretus veikimas yra leistas ar ne, prieš veikiant reikia abejojimą išspręsti, kad sąžinė būtų tikra, ir pagal tą tikrą sąžinę veikti.

Tiesa, nėra reikalo, kad tas tikrumas būtų absoliutiškas, t. y. tikrumas fiziškas ar metafiziškas. Toks tikrumas praktiškame gyvenime yra paprastai negalimas. Kad veikimas būtų leistas, užtenka turėti tik moraliai tikros sąžinės; tai yra anas tiespanašumas, kurio, protingai dalyką imant, turi užtekti praktiškame gyvenime. Bet čia klausimas — kaip nusikratyti abejojimo ir kaip pasiekti sąžinės tikrumą.

Dėl savo proto silpnumo kaip kitose srityse, taip pat ir etikos srityje, kaikuriuose klausimuose negalime pasiekti pilno aiškumo. Įstatymų prasmė ir jų veikimo sfera nevisuomet tėra griežtai nurodyta taip, kad kiekvienu praktišku atveju būtų galima aiškiai matyti, ar tas veikimas yra galimas, ar ne. Tatai nekartą mums tenka abejoti, ar šitas veikimas yra leistas, ar ne.

Tačiau taip abejojant veikti yra nevalia. Tad reikia arba abejojimą išspręsti ir pasiekti sąžinės tikrumą, arba visai tą veikimą apleisti, arba veikti taip, kad tas veikimas atitiktų pareigą, jei ji yra tikrai įstatymų uždėta.

§ 3. Abejojimų sprendimas

Abejojimą išspręsti ir įgyti sąžinės tikrumą galime tiesioginiu ir netiesioginiu būdu

Tiesioginiu būdu mes galime pasiekti sąžinės tikrumą gerai ištyrę patį įstatymą ir konkretiškąjį faktą, kurio leistinumas ar neleistinumas yra mums neaiškus. Jei kurs pats taip ištyrė negali, tesikreipia į tokį, kurs yra to dalyko žinovas. Nes ir etikoje galime elgtis pagal taisyklę: Peritis in arte credendum est.

Bet pasitaiko kartais, kad ir patys moralistai tarp savęs nesutinka: vieniems atrodo, kad tas veikimas yra draudžiamas, o kitiems — kad jis yra leistas. Tuomet tiesioginis būdas nusikratyti abejonės paprastai yra negalimas. Tuomet reikia imtis netiesioginio būdo.

Kaip tokiu atveju veikti, yra penkios sistemos.

1. Pirma vadinasi tutiorizmas arba rigorizmas. Tutiorizmas uždeda pareigą laikytis įstatymams naudingesnės pusės. Nesilaikyti įstatymams naudingosios pusės ta sistema teleidžia tik tada, kai žmogus tikrai žino, jog tas veikimas nėra įstatymų draudžiamas, arba, kada tas veikimas neįeina į įstatymų sferą. Tutiorizmo principas yra: in dubio pars tutior eligenda est.

Tai yra absoliutiškasis tutiorizmas ar rigorizmas. Jo pasekėjai buvo klaidatikiai jansenistai.

Suminkštintasis rigorizmas reikalauja visuomet sekti naudingesniąją įstatymams pusę, išskiriant tik tuos atvejus, kada yra didis tiespanašumas, kad tas veikimas nepatenka į įstatymų sritį.

Absoliutiškasis tutiorizmas arba rigorizmas yra klaidingas, nes jis neteisingu būdu varžo žmogaus laisvę ir iš doros įstatymų padaro nepanešamą žmogui jungą.

Suminkštintasis rigorizmas atleidžia nuo sekimo naudingosios įstatymams pusės tada, kai yra didis tiespanašumas, jog to veikimo įstatymai neliečia. Ta sistema prieštarauja pati sau. Ji reikalauja didžio tiespanašumo dėl to, kad, abejojimui esant, reikia sekti naudingesniąją įstatymams pusę. Jei tas tiespanašumas yra tik didis, tai abejojimas palieka, o jei tas tiespanašumas turi būti toks, kad jis nebesiskiria nuo tikrumo, tuomet suminkštintasis rigorizmas patenka į absoliutiškąjį rigorizmą.

2. Rigorizmui diametraliai priešinga yra kita sistema, vadinama laxizmu. Laxizmas leidžia nesilaikyti įstatymo, kada tik gali surasti kokią nors raciją abejoti, kad tas veikimas gali patekti į įstatymų sritį.

Kaip rigorizmas kad yra klaidingas neteisingai uždėdamas nesančias pareigas, taip pat klaidingas yra laxizmas, neteisingai atleisdamas nuo esančių pareigų.

3. Trečia sistema yra probabiliorizmas, arba didesnio tiespanašumo sistema. Šitoji sistema leidžia nesilaikyti įstatymų tiktai tada, kai yra didesnis tiespanašumas, kad tas ir tas veikimas nėra įstatymų ribose. Jis reikalauja laikytis įstatymų, jei didesnis yra tiespanašumas, kad tas veikimas į įstatymų sritį įeina. Ta sistema yra pamatuota tuo, kad neprotinga būtų laikytis tos pusės, kuri mažiau tėra pamatuota. Jei negalime pasiekti pačios tiesos, reikia laikytis bent tos pusės, kuri yra artimesnė tiesai.

Probabiliorizmo klaidingumas paaiškės iš įrodinėjimų, kad teisingas tėra probabilizmas.

4. Ketvirta sistema yra aequiprobabilizmas (lygaus tiespanašumo sistema). Šitoji sistema leidžia nesilaikyti įstatymų, jei lygios yra racijos arba lygus yra tiespanašumas už įstatymus ir prieš įstatymus, kitaip sakant, kada yra lygios racijos, rodančios, jog tas veikimas patenka į įstatymų sritį ir lygios racijos yra, kad jis į įstatymų sritį nepatenka.

5. Penkta sistema yra tiespanašumo sistema, arba probabilizmas. Šitoji sistema skelbia, kad nėra pareigos laikytis abejotino įstatymo, kada argumentai prieš įstatymą, ir tuo pačiu už laisvę, yra tikrai rimti, tiespanašūs. Tiespanašumo sistema nereikalauja matuoti, kurioj pusėj yra didesnis tiespanašumas; jei didesnis tiespanašumas yra, kad tas veikimas patenka įstatymų sritin, tad laikykis įstatymų, o jei didesnis ar lygus tiespanašumas yra, kad tas veikimas nepatenka įstatymų sritin — gali tų įstatymų nesilaikyti. Probabilizmas, arba tiespanašumo sistema, reikalauja žiūrėti tik į patį argumentą, arba, kitaip sakant, į pačią raciją, ko ji yra verta savyje, reiškia, ko verta pati savyje ta racija, kuria yra pamatuota ta nuomonė, kad šituo atveju tas ir tas veikimas nepatenka įstatymų sritin, taigi, galima jų ir nesilaikyti. Ji leidžia nesilaikyti įstatymų ne dėl to, kad už laisvę argumentas ar racija yra stipresnė, negu už įstatymus, bet kad ta racija ir ja paremtoji nuomonė yra savyje tiespanaši. Tuo nereikalavimu matuoti, kuri racija yra tiespanašesnė, ar lygiai tiespanaši, ar ta, kuri yra už įstatymus, ar ta, kuri yra už laisvę — tuo probabilizmas skiriasi nuo probabiliorizmo ir aequiprobabilizmo. Reikalaujamas rimtos ir tiespanašios racijos, jis skiriasi nuo laxizmo, kurs atleidžia žmogų nuo įstatymų vykdymo, kaip matėm, dėl neužtektinos priežasties. Probabilistai, reikalaujami tik rimtos savyje racijos, kad būtų leista nesilaikyti įstatymų, nesako, kad už įstatymus esančiųjų racijų galime ir nežiūrėti. Už laisvę esantieji argumentai turi būti egzaminuojami lyginant su argumentais, kurie yra už įstatymus. Taip lygindami argumentus vienus su kitais, mes galime geriau suprasti, kokią vertę turi savyje tos racijos, kurios yra už įstatymų nesilaikymą.

Jei iš to egzaminavimo pasirodė, kad tie argumentai, arba tos racijos, kurios yra už laisvę, savyje yra rimtos tiespanašios, jog tas veikimas nepatenka įstatymų sritin, tada galime įstatymų

nesilaikyti, bet tai ne dėl to, kad už laisvę argumentai yra tiespanašesni, o dėl to, kad jie yra rimti ir tiespanašūs savyje.

Jei per tokį egzaminavimą pasirodė, kad už įstatymus kalbą argumentai yra tiek stiprūs, kad morališkai užtikrina, jog tas ir tas veikimas patenka įstatymų sritin, tada aišku, kad argumentai už tų įstatymų nesilaikymą nėra rimti savyje, nėra tiespanašūs ir negali suteikti laisvės nesilaikyti įstatymų.

Norint gerai suprasti dalyką, reikia gerai žinoti, kas yra tikrumas, kas yra abejojimas, kas yra tiespanašumas, kokie yra jo laipsniai.

Tikru vadiname tą sakinį arba tą nuomonę, kurios teisingumas yra paremtas tokiais argumentais arba racijomis, kad negali bebūti tame dalyke abejojimo. Jei negali būti jokių abejojimo — nei protingo, nei, pagaliau, neprotingo, tuomet tas dalykas yra aiškus savyje (evidens).

Jei negali būti tik protingo abejojimo, o neprotingas gali būti, tada dalykas yra tikras. Tikras dalykas yra tada, kai prieš jį negalima surasti protingos racijos.

Tikrumas dingsta tada, kai surandamas priešingas argumentas.

Jei mes negalime spręsti apie kokį nors dalyką todėl, kad mes neturime argumentų ar racijų, kuriomis galėtumėm spręsdami pasiremti taip, kad mūsų sprendimas būtų protingas, tada mes esame abejojimo būsenoje, ir tas mūsų abejojimas yra neigiamas abejojimas.

Jei mes apie kokį dalyką sprendžiame pasirėmę rimtomis racijomis, bet to savo sprendimo nelaikome tikru, nes mes matome ir rimtų priešingų mūsų sprendimui racijų, tada mes vėl esame abejojimo būsenoje, bet tas mūsų abejojimas yra tada pozityvus.

Toks proto laikymas kokio sprendimo tiesa, sujungtas su baime, kad gali kartais būti tiesa priešingoje pusėje, vadinasi nuomonė (opinio).

Kaip pozityvusis abejojimas kad gali būti įvairių laipsnių, taip pat gali būti įvairių tikrumo laipsnių ir nuomonė. Ji gali būti mažiau ar daugiau pamatuota.

Nuomonės vertė priklauso nuo argumento, kuriuo ji remiasi, vertės. Jei racijos yra be vertės, jomis paremtoji nuomonė yra netiespanaši (improbabilis). Jei racijos yra menkos, silpnos, jomis paremtoji nuomonė yra mažai tiespanaši (tenuiter pro-

babilis). Jei racijos yra rimtos, svarbios ir savyje ir atsižvelgiant į priešinguosius argumentus, tai tokiomis racijomis paremtoji nuomonė yra tiespanaši (probabilis). Ją taip pat vadina tikrai tiespanašia (vere, solide probabilis).

Kad nuomonė būtų tiespanaši, turėjo būti pirmiau apsvartytos jos racijos — už ir prieš ją. Tos racijos turėjo būti svarstytos daugiau ar mažiau — pagal dalyko (objekto) svarbumą. Jos turėjo būti tyrinėtos ir svarstytos atsižvelgiant į tai, kokios vertės jos yra savyje ir priešingųjų racijų atžvilgiu.

Nors racijos, kuriomis remiasi tiespanaši nuomonė, savyje yra rimtos, tačiau jos nėra taip įtikinančios, kad jos panaikintų kiekvieną protingą abejojimą arba baimę suklysti.

Jau pačioje tiespanašios nuomonės esmėje yra tai, kad ji gali būti ir klaidinga, taip pat, kaip teisinga nuomonė esmingai negali būti klaidinga.

Kada abejojame, ar valia mums tai daryti, ar ne, besvarstant racijas pasitaiko, jog ir įstatymams palankioji nuomonė ir laisvei palankioji nuomonė — abi yra paremtos rimtomis racijomis. Abi tos nuomonės yra tiespanašios. Jei tada mes palyginame vienos ir kitos nuomonės racijas, kuriomis jos remiasi, jei tos racijos ir vienos ir kitos nuomonės yra lygiai svarbios, — tada tos nuomonės yra lygiai tiespanašios. Čia racijas lyginame ne tam, kad rastume, kuri racija yra tiespanašesnė, ir ją būtinai sektume, kaip tai yra probabiorizme, bet kad lengviau sužinotume, ar antroji racija ir ją palyginus su priešingąja, tebėra tiespanaši, ar jau nustojo tokia būti.

Jei viena nuomonė yra paremta rimtesnėmis, stipresnėmis racijomis, tada ji yra tiespanašesnė (probabilior), o antroji — mažiau tiespanaši (minus probabilis).

Kada viena nuomonė yra tiespanašesnė, antra mažiau tiespanaši, reikia atsiminti,

1) jog vienai nuomonei esant tiespanašesnei, priešingoji nuomonė dėl to nenustoja būti tikrai tiespanaši. Tai yra net ir tada, kai viena pusė yra neabejotinai, tikrai tiespanašesnė. Tai matome visuose moksluose, kur yra daug skirtingų hipotezių. Jei tik jos yra paremtos rimtomis racijomis, ir jei viena iš jų yra paremta stipresnėmis racijomis ir tuo pačiu yra tiespanašesnė, dėl to paties kitos visgi nenustoja būti tiespanašios.

2) Jei viena iš dviejų priešingųjų nuomonių yra daug tiespanašesnė (notabiliter probabilis), sulyginant su priešingąja, tokia

tiespanašesnioji nuomonė yra laikoma morališkai tikra, o priešingoji nenustoja būti tiespanaši. Tiesa, tokios morališkai tikros nuomonės tikrumas dar nėra mokslinis tikrumas, jis dar negali savaime panaikinti kiekvieną protingą abejojimą, betgi yra taip stipriai pamatuota, kad mes tokio tikrumo nuomone vadovaujamės ir pasitenkiname ir kituose, net labai svarbiuose gyvenimo klausimuose.

Mažiau ar daugiau tiespanaši nuomonė visai nereiškia, kad ji būtų mažiau ar daugiau teisinga. Teisinga nuomonė negali būti mažiau ar daugiau teisinga. Ji yra arba teisinga, arba klaidinga, nes tiesa ir netiesa nėra sujungiamos. O tiespanaši nuomonė gali būti mažiau ar daugiau tiespanaši, bet ji tuo pačiu laiku yra arba teisinga, arba neteisinga. Taigi, tiespanašesnė nuomonė nėra teisingesnė, mažiau tiespanaši — mažiau teisinga.

Taip yra ne vien su tiespanašia nuomone, bet ir su tiespanašesne nuomone ir, pagaliau, su nuomone, kuri yra tikrai tiespanaši. Ir ji yra savyje abejotina ir dėl to gali būti kartais klaidinga. Juk kartais pasitaikydavo, kad nuomonė, kuri moksle buvo laikoma tikra, staiga pasirodydavo esanti klaidinga. Ir negalime tvirtinti, kad tiespanašesnė nuomonė stovėtų arčiau tiesos, negu tikrai tiespanaši. Norint nuspręsti, kuri nuomonė stovi arčiau tiesos, reikia visų pirma žinoti pačią tiesą, o jei žinotume pačią tiesą, tada nebebūtų jokios abejonės, bet tikrai žinotumėm, jog ta nuomonė yra teisinga, o antroji klaidinga. Visa, ką galime pasakyti apie tiespanašesnę nuomonę, yra tai, jog ji atrodo esanti artimesnė tiesai.

Tiespanašumo sistema ir jos pamatavimas

Kai yra abejojimas, ar leistas, ar neleistas yra kuris veiktas arba jo apleidimas, galime sekti tą nuomonę, kuri skelbia jį esant leistą, kai ji yra tiespanaši, net ir tada, kada priešingoji nuomonė yra ir tiespanašesnė. Ta tezė paliečia visokius įstatymus — ir Dievo, ir prigimties, ir žmonių. Čia yra kalba apie leistinumą ar neleistinumą ne vien veikimo, bet ir veikimo apleidimo.

Probabilizmas remiasi tuo principu, kad abejotinas įstatymas negali uždėti tikros pareigos (*lex dubia non obligat*). Jei tas principas yra teisingas, tada ir probabilizmas yra teisingas. O kad tas principas yra teisingas, tai galime įrodyti.

Kad įstatymas galėtų uždėti pareigą, jis būtinai turi būti užtektinai paskelbtas. Įstatymas gi, apie kurio buvimą galime abe-

joti, pasirėmę rimtais argumentais ar rimtomis racijomis, nėra užtektinai paskelbtas, taigi ir negali uždėti tikros pareigos, kitaip sakant, įstatymas, kuris yra tikrai abejotinas, tikros pareigos uždėti negali. *Lex dubia non obligat*.

Aišku, kad įstatymas, kol jis tėra tik įstatymų leidėjo valioje, negali uždėti pareigos valdiniams, nes toks įstatymas valdinių valios nepasiekia. Pareiga žmogui gali būti tik tada, kai jis žino tokią pareigą esant. Kol žmogus nežino, ar yra toks įstatymas, ar ne, tas įstatymas negali uždėti jam pareigos. Jei žmogus turi rimtų racijų abejoti apie tokio įstatymo buvimą, negalime sakyti, kad tas įstatymas yra užtektinai paskelbtas, nes žmogus nežino tik tai, ką jis tikrai žino. Jei žmogus abejoja apie įstatymo buvimą, negalime sakyti, kad jis tą įstatymą tikrai žinotų. Jis tikrai žino tik savo abejojimą ir pareigą stengtis sužinoti, ar yra toks įstatymas, ar ne. Įstatymo buvimas bus tikras tik tada, kai nebebus rimtai pamatuoto abejojimo. Dėl to ir šv. Tomas Akviniėtis sako: „*Nullus ligatur per praeceptum aliquod nisi mediante scientia illius praecepti*“. Taigi, principas *lex dubia non obligat* yra teisingas.

Aequiprobabilistai reikalauja laikytis įstatymo, jei jam palankioji nuomonė yra tiespanašesnė. O jei ir už įstatymą ir prieš įstatymą nuomonės yra lygiai tiespanašios, tada, anot jų, yra laisvė — įstatymų gali laikytis, gali ir nesilaikyti. Čia galime jų paklausti, kokiomis racijomis pasiremdami jie tada atleidžia nuo įstatymų vykdymo. Juk ir tada yra rimti ir lygiai rimti argumentai ar racijos, kad įstatymas yra. Jie tegali tai daryti tik pasiremdami principu *lex dubia non obligat*. Jei jiems atrodytų, kad tas principas yra neteisingas, jei jie manytų, kad ir abejotinas įstatymas yra privalomas, tai jie negalėtų leisti įstatymo nesilaikyti ir tada, kada už įstatymą ir prieš įstatymą racijos yra lygios. Nes ir tada įstatymas yra tikrai abejotinas. Taigi, praktikoje equiprobabilistai pripažįsta, kad abejotinas įstatymas neuždeda pareigos. O neabejotinas įstatymas yra tada, kai jis yra morališkai tikras. O morališkai tikras įstatymas nėra tol, kol yra prieš jį rimtų argumentų.

VIII SKYRIUS

ETIŠKO VEIKIMO YPATYBĖS. ĮSTATYMŲ LAIKYMASIS IR JŲ NESILAIKYMAS. JŲ PASEKMĖS

Kada mūsų laisvas veikimas sutinka su įstatymais, jis yra geras, o kada nesutinka — jis yra blogas. Gerų darbų pasekmė yra nusipelnymas užmokesčio arba gėrybių. Blogų darbų pasekmė yra nusikaltimas, o nusikaltimo pasekmė yra bausmė.

§ 1. Užmokestis už dorą elgimąsi

Norint veikimu nusipelnyti užmokestį, reikia, 1) kad tas veikimas būtų padarytas kitam; niekas negali susilaukti nuopelnų iš savęs, besidarbuodamas savo paties naudai. 2) Tas veikimas neturi būti, kaip atsilyginimas už jau pirmiau paimtą užmokestį. Sakysime, darbininkas, kurs paėmė algą už dieną, negali bereikalauti už savo darbą kito atlyginimo. 3) Galop, tas veikimas turi būti įvykdytas kitam gera padaryti. Jei iš mano veikimo kitam ir buvo naudos, bet aš neturėjau tikslo padaryti jam gera, aišku, kad aš negaliu reikalauti nuo jo užmokesčio.

Pagal tai, kuo yra pamatuota teisė gauti užmokesčio, nuopelnas (meritum) dalijamas į dvi rūši. Nuopelnas tikra prasme (meritum condignum) yra pamatuotas atlyginančiuoju teisingumu (iustitia commutativa). Taigi, griežtas teisingumas reikalauja, kad toks nuopelnas būtų atlygintas. Tokia pareiga užmokėti gali būti tik tada, jei tas, kurio naudai tas veikimas yra padarytas, kaip nors, bent tylėjimu, sutiko už tai atlyginti. Nuopelnas platesniąja prasme (meritum congruum) yra tada, kai kitam padarytasis geras turi būti atlygintas ne dėl griežto teisingumo, bet dėl dėkingumo ir pritinkamumo, tai yra, kada dėkingumas ar pritinkamumas reikalauja, kad jam už jo gerą padarymą būtų atlyginta.

Ar gali žmogus nusipelnyti pas Dievą? Yra bendra krikščioniškųjų filosofų nuomonė, kad nieko negalima pas Dievą nusipelnyti nesant malonės būklėje.

Taigi, mūsų klausimas yra, ar žmogus, būdamas Dievo malonėje, gali pas Dievą įgyti nuopelnų? Atrodo, kad ir šitokia prasme klausimą pastačius, reikia atsakyti neigiamai. Juk nuopelnas gali būti tik tada, kada mes padarysime kitam ką gera, ko mes nesame jam kalti. Tuo tarpu Dievas turi pilną teisę ne vien į mūsų asmenį, bet ir į mūsų

veikimą. Iš to aišku, kad žmogus pas Dievą negali įgyti nuopelnų tokia prasme, kaip jis kad gali nusipelnyti pas žmones.

Nors ir ne tokia prasme, visgi žmogus gali ir pas Dievą tikrų nuopelnų įgyti už darbus, kurie sutinka su Dievo nustatyta tvarka, už tinkamą Dievui tarnavimą. Kiekvienas etiškai doras veikimas nusipelno Dievo užmokesčio. Dievas, kaip augščiausias žmonių visuomenės tvarkytojas, rūpinasi jos gerove. Tas rūpinimasis reikalauja, kad įvyktų Jo nustatytoji tvarka. Tam galingas motyvas yra ne vien bausmė už nusižengimą nustatytajai tvarkai, bet ir užmokestis už jos užlaikymą. Tai yra galingos ir tikros priemonės priversti laisvam žmogui laikytis Dievo nustatytosios tvarkos.

Dievas, kaip augščiausias Tvarkytojas, skiria žmogui už nusižengimą bausmę, o už tvarkingą veikimą — užmokestį. Jei kas laisva valia veikia tai, už ką Dievas yra pažadėjęs užmokestį, jam užmokestis turi būti duotas dėl pažadėjimo. O kiekvienas etiškas veikimas yra padarytas laisva valia, nes žmogus turi fizišką galimybę elgtis ir priešingai etikos reikalavimams.

Taip pat yra su visais tais veikimais, kuriuos atlikti žmogus privalo, ir dar labiau su tais veikimais, kuriuos atlikti nėra jokios pareigos.

§ 2. Nuodėmės ir bausmė už jas

Kiekvienas etiškas blogas veikimas nusipelno Dievo bausmę. Kas laisva valia, žinodamas, tyčia veikia priešingai Dievo nustatytajai tvarkai, jis nusideda. Jo elgimasis yra juo neteisingesnis, juo labiau žmogus priklauso nuo Dievo. Nusidėjimas Dievo nustatytajai tvarkai vadinasi *nuodėmė*.

Nuodėmės sąvoka gali reikšti dvejopą dalyką. Nuodėmė visų pirma reiškia patį veikimą arba veikimo apleidimą, priešingą Dievo nustatytai tvarkai. Nuodėmė reiškia taip pat tą būklę, kuri yra blogo veikimo ar apleidimo rezultatas.

Nuodėmė, kaip veikimas ar veikimo apleidimas (*peccatum actuale*), yra laisva valia nusidėjimas įstatymui. Kadangi kiekvieno įstatymo, pagaliau ir žmonių valdžios, uždedamoji pareiga yra pamatuota Dievo valia, dėl to nuodėmę galime aptarti, kaip nusižengimą Dievo įsakymui.

Tiesa, yra nemaža dalykų savaime blogų, nepriklausančių nuo Dievo valios, tačiau jų vykdymas tampa nuodėme per elgimąsi prieš Dievo valią. Nuodėmės blogumą sudaro pasiprieši-

nimas Dievo valiai ir paniekimas Dievo autoriteto. Aktualia nuodėme įvykdytoji nusikaltimo būklė nepasibaigia kartu su aktualia nuodėme, bet tęsiasi, kol bus panaikinta. Ta būklė vadinama nuodėmės būkle arba nuodėme antrąja prasme (peccatum habituale). Nuodėmė, kaip aktualis veikimas arba jo apleidimas, gali būti arba materialė, arba formalė. Materialė nuodėmė yra nusidėjimas Dievo įstatymams arba Dievo įsakymui, kuris žmogaus nebuvo pažintas, ir dėl to žmogus jo nesilaikė. Formalė nuodėmė yra laisva valia nusikaltimas Dievo įstatymams. Nuodėmė gali būti maža arba didelė, gali būti įvykdymo arba apleidimo, vidujinė ar orutinė, gali būti nusidėjimas Dievui, artimui ir sau pačiam.

IX SKYRIUS

TEISĖS

Žodis teisė yra trejopos prasmės. Visų pirma, jis reiškia tai, kas yra teisinga, arba tai, per ką tai yra teisinga, arba įstatymus, suteikiančius teisę.

Kadangi teisingumas yra dorybė, kuri atiduoda kiekvienam tai, kas jam priklauso, tad teisė visų pirma ir reiškia tai, kas jam priklauso. Ta prasme sakoma: aš ieškau savo teisių.

Savas dalykas yra tas, kurs yra taip surištas su kieno nors asmeniu, kad yra skirtas tik jo paties naudai. Tas daikto priklausomumas gali būti fiziškas ir moralis. Fiziškai priklauso žmogui tie daiktai, kurie yra fiziškai sujungti su jo asmeniu, sakysime, jo rankos, kojos, gabumai, žinios ir t.t. Moraliai jam priklauso tie dalykai, kurie yra jo įgyti teisėtu būdu, sakysime, darbu, pirkimu, mainymu ir t.t. Tokia nuosavybė gali būti ne vien fiziškai dalykai, bet ir moraliai, kaip šit, garbė, geras vardas, arba kaikurie darbai, kuriuos privalo atlikti mūsų naudai kitas.

Kadangi įstatymai, nurodą teisę, yra artimai surišti su pačia teise, tatau ir tuos įstatymus imta vadinti teise.

Teisę išreiškia įstatymai uždeda pareigą kiekvienam atiduoti tai, kas kieno yra, ir tuo pačiu duoda savininkui galėjamą reikalauti, kad jam paliktų tai, kas jo yra. Tokia prasme taip pat kalbama, kad valdžia turi teisę reikalauti iš savo valdinių klusnumo kaikiuriuose dalykuose.

Teisei koreliatyvi yra pareiga. Sakysime, jei aš turiu teisę į tokį ir tokį dalyką, tai kitas turi pareigą tą dalyką palikti man.

Teisės tikslas pilna prasme yra sukūrimas ir palaikymas visuomenėje tvarkos, kuri tinka protingoms būtybėms, atsižvelgiant į jų augščiausiąją tikslą.

Kiek teisės teikiamoji galia priklauso atlyginamajai teisei, jos tikslas yra užtikrinti visuomenės nariams naudojimąsi tuo, kas yra jų, nepriklausamai nuo kitų visuomenės narių.

Jei ta galia yra legalės teisės srityje, jos tikslas yra užtikrinti draugijai pagalbą ir suteikti ar pagaminti jai priemonių, kad ji galėtų pasiekti savo tikslą.

Jei ta pajėga yra padalijančio teisingumo srityje, jos tikslas yra užtikrinti, kad kiekvienam visuomenės sąnariui būtų teisingai uždedamos pareigos ir suteikiamas atlyginimas.

Tos sritys paprastai jungiasi viena su kita, kad pasiektų visą teisės tikslą. Draugija tegali tik tada gerai gyvuoti, kai pavieniai jos nariai turi užtektinai erdvės laisvai veikti ir kada, iš kitos pusės, ta jų laisvės sfera bus tiek apribota, kad ji nekliudytų bendrajam visuomenės gyvenimui.

Tad yra reikalas, kad pavieniai asmenys susidėtų su viens kitu ir sukurtų visuomenę bendrajai gerovei siekti. Bet kadangi, iš kitos pusės, visuomenė, kaip tokia, yra ne sau pačiai, bet pavienių savo sąnarių gerovei, tad ir šitie pavieniai sąnariai turi savo teisių ir galybę, apginančią juos nuo neteisingo visuomenės su jais elgimosi.

Teisės tikslas yra sukurti ir išlaikyti tvarką žmonių visuomenėje. Taigi, jos tikslas turi būti pasiektas šitame gyvenime. Jų ir sankcija yra numatyta ypatingai šiam gyvenimui. Tad teisė turi savyje prievartos žymę. Žmonės paskirtąją sankciją yra verčiami laikytis teisingumo. Galia, kurią suteikia teisė, yra galia naudotis reikale net prievarta savo teisėms apginti.

Teisės tikslas — sukurti ir išlaikyti visuomenės tvarką — būtų nepasiektas, jei jos prisilaikymas ar neprisilaikymas būtų paliktas kiekvieno žmogaus gerai valiai, jei nebūtų galima pavienių asmenų priversti laikytis teisės. Koks būtų nuosavybės užtikrinimas, jei jos apsaugojimas būtų paliktas vagių ir plėšikų sąžinei ir jų gerai valiai.

Aplamai kalbant, įstatymai ir visuomenės tvarka negali gyvuoti be prievartos žymės.

Iš kitos pusės, tas prievartos naudojimas privalo turėti savo ribas. Tas ribas nustato teisės tikslas. Prievarta yra galima, jei teisės tikslas be jos negalėtų būti pasiektas. Bet jei tas tikslas gali būti pasiektas ir be prievartos, tada prievarta neprivalo būti vartojama.

Tuo principu pasiremiant, reikia pripažinti, kad prievarta negali būti vartojama padalijančiojo teisingumo srityje.

Vartojimas prievartos šitoje srityje būtų ne tik nenaudingas teisės augštesniajam tikslui, bet būtų stačiai kenksmingas, nes viešoji tvarka jokiu būdu negalėtų gyvuoti, ji turėtų iširti, jei kiekvienas pavienis asmuo galėtų pavartoti prievartą prieš valdžią, kada tik jam rodytųsi, jog visuomenės pareigos ar jos gėrybės yra nelygiai jos nariams dalijamos.

Prievartos charakteris, nors jis yra su teise ar įstatymu surištas, visgi nepriklauso prie teisės ar įstatymo esmės.

Kaikurie juristai skelbia, jog galėjimas versti žmones laikytis teisių ar įstatymų esąs esminis teisės ar įstatymų pažymys. Tačiau ta nuomonė yra klaidinga.

Jos klaidingumas matyti iš jos pasekmių. Jei galėjimas pavartoti prievartą būtų įstatymų esminis ženklas, tad anarchijos laiku, kada pavartojimas prievartos paprastai yra negalimas, nebūtų jokių įstatymų.

Arba vėl: jei kas koku nors neteisėtu būdu paimtų valdžią į savo rankas, tai kol jis turėtų savo rankose galybę, jis negalėtų nusidėti jokiems įstatymams, nes prieš jį nebūtų galima pavartoti prievartos.

Kiti juristai sako, kad teisės esmė yra ne aktualiame, fiziškame galėjime priversti, bet turėjime teisės (Befugnis) versti, kitaip sakant, jog tas, kurs turi teisę, turi teisę versti, kad kiti jo teisės neįžeistų.

Bet ir ta nuomonė yra klaidinga. Ji sumaišo teisės esmę su ypatybėmis, plaukiančiomis iš tos esmės.

Savo esmėje teisė yra sąžinę rišąs įstatymas (teisė objektyviaja prasme), arba iš jo plaukiančioji teisė to ir to reikalauti (teisė subjektyviaja prasme).

Ir vienos ir kitos teisės kiekvienas privalo laikytis, neatsižvelgdamas į bet kokią prievartą. Jei kas savo valia tų teisių laikytis nenori, — tik tada teisė gali būti jungiama su prievarta, kuri ir verčia nenorintįjį jos laikytis.

Kol žmogus laikosi įstatymų ar teisės, tol nėra reikalo nei teisėtumo vartoti prievartą. Taigi, reikalas vartoti prievartą teisės saugojimui nėra teisės esmė, bet tik prijungta ypatybė.

Yra ir tokių teisių, kur prievarta yra nepritaikinama, sakysime, kaip galima žmogų priversti, kad jis savo širdyje kito žmogaus neniekintų.

Su teise sujungtoji prievartos žymė dar tuo pačiu neduoda teisės kiekvienam pavieniam žmogui savo fiziška pajėga versti kitus, kad jie neįžeistų jo teisės. Ir galią (Befugnis) versti ir tos galios vykdymą nustato teisės tikslas, būtent, įvykdymas ir palaikymas viešosios tvarkos.

Legalės teisės srityje galia versti priklauso tik pačiai visuomenei arba valdžiai, kuriai yra pavesta palaikyti viešoji tvarka. Iš tikro, jei kiekvienas turėtų galią versti kitus vykdyti pareigas visuomenės naudai, kad neįžeistų jos teisių, tai išeitų ne tvarka, bet visuotina suirutė.

Atlyginančios teisės srityje galia versti savaime priklauso tam, kurs turi teisę ir kurio teisė yra įžeidžiama. Taip yra abstraktiškai kalbant. Bet jei mes imame žmogų ne atitrauktą, o gyvenantį visuomenėje, tos visuomenės narį, tai galia versti, kad nebūtų įžeidžiamos jo teisės, priklauso visų pirma tos visuomenės valdžiai, o pavieniams tos visuomenės sąnariams galia versti kitus neįžeisti jo teisių priklauso tik antroje vietoje ir akcidentaliai. Pats pavienis asmuo tegali naudotis prievarta savo teisėms apginti tik didžiame ir spirginančiame reikale, kad valdžios pagalba yra negalima. Sakysime, jei miške užpuolė žmogžudys, norįs tave nužudyti ar tavo turtą atimti, tai turi teisę nuo jo gintis, pavartodamas ir fizišką jėgą.

TURINYS

LITERATŪRA

IŽANGA

		Pusl.
§ 1.	Materialis etikos objektas	11
§ 2.	Formalis etikos objektas	12
§ 3.	Etikos uždavinys	12
§ 4.	Etikos šaltiniai:	
	a) Natūralaus proto dėsniai	
	b) Patyrimas	
	c) Istorija	12
§ 5.	Metodas:	
	a) Racionalizmas	
	b) Tradicionalizmas	
	c) Istoriškoji etikos sistema	
	d) Irracionalizmas tikrąja žodžio prasme	15

ETIKOS ISTORIJA

§ 1.	Visos tautos atskiria gera nuo bloga	18
§ 2.	Sokratas	20
§ 3.	Plato	20
§ 4.	Aristotelis	21
§ 5.	Demokritas	22
§ 6.	Aristippus	22
§ 7.	Epikurus	22
§ 8.	Etikos skeptikai	22
§ 9.	Cinikai	23
§ 10.	Stoikai	23
§ 11.	Cicero	24
§ 12.	Šventieji Tėvai ir scholastikai. Šv. Augustinas, šv. Tomas Akviniėtis ir k.	24
§ 13.	Protestantų etikos gvildentojai: Melanchton'as, Hugo Grotius, Puffendorf'as	28
§ 14.	R. Cumberland	28
§ 15.	Thomas Hobbes	28
§ 16.	Naujųjų laikų Epikuro sekėjai	28

	Pusl.
§ 17. Baruch Spinoza	29
§ 18. Shaftesbury	29
§ 19. Hutcheson	29
§ 20. Th. Reid	29
§ 21. Immanuelis Kant'as	30
§ 22. Schleiermacher'is	42
§ 23. Auguste Comte'as	42
§ 24. Evoliucionizmas	42
§ 25. Pesimizmas	43
§ 26. Fr. Herbart'as	44
§ 27. Zeller'is	44
§ 28. W. Wundt'as	44
§ 29. Fr. Paulsen	45
§ 30. Prancūzijos nepriklausomosios etikos šalininkai	45
§ 31. Amerikos nepriklausomosios etikos šalininkai	45
§ 32. Etiškos kultūros draugija Vokietijoje	45
§ 33. Tarptautinė etiškos kultūros sąjunga	45
§ 34. Friedrich'as Nietzsche	46
§ 35. Materializmas	65
§ 36. Monizmas	66
§ 37. Ernst'as Haeckel'is	67
§ 38. Panteizmas ir jo etika	72
§ 39. Rudolf'as Eucken'as	76
§ 40. Paskutiniųjų laikų priklausomosios nuo tikybos etikos šalininkai	78

PIRMOJI KNYGA

Bendroji etikos dalis

I Skyrius

ŽMOGAUS PRIGIMTIS (NATŪRA)

1. Žmogus yra paskirtas gyventi visuomenėje	79
2. Žmogus turi nematerią ir nemarią sielą	80
3. Žmogus turi laisvą valią	80
§ 1. Kas yra laisva valia?	82
§ 2. Valios veikimo rūšys	84
§ 3. Priekaištai	87
§ 4. Laisvos valios buvimo įrodymai	91

		Pusl.
	4. Žmogaus veikimo doringumas	97
§	1. Norėtasis veikimas	97
§	2. Priežastys, turinčios įtakos valios veikimui:	
	a) Nežinojimas	
	b) Aistros	
	c) Baimė	
	d) Prievara	100

II Skyrius

TIKSLAS

	1. Tikslo rūšys	104
	2. Koks yra augščiausias kūrinių tikslas pagal krikščionybės mokslą?	105
§	1. Kaip kūriniai turi garbinti Dievą?	106
§	2. Subordinuotasis paskutinis kūrinių tikslas:	
	a) Žmogus yra paskirtas tapti tobulai laimingas	
	b) Kas yra tobula laimė?	
	c) Žmogaus pasirengimas paskutiniam tikslui pasiekti	106
	3. Augščiausias gėris pagal Kant'o mokslą.	111
	4. Augščiausias gėris pagal socialeudemonistų ir evoliucionistų pažiūras	111

III Skyrius

DORUMO AR NEDORUMO NORMA

	1. Objektyvis dorumas ar blogumas	113
	2. Moralpozityvistai	115
§	1. Pirmoji moralpozityvistų šaka:	
	a) Thomas Hobbes	
	b) Fr. Paulsen'as	
	c) Fr. Nietzsche	115
§	2. Theonomiškasis moralpozityvizmas	115
	3. Moralskeptikai	116
§	1. Archelaus ir kiti moralskeptikai	116
§	2. Ko vertas moralskepticismas?	117
	4. Eudemonizmas	119
	5. Evoliucionizmas	122

	Pusl.
6. Progresizmas	122
7. Moralis jautimas	123
8. Adam Smith'as	123
9. Fridrichas Herbart'as	123
10. Immanuelis Kant'as	124
11. Tikrojo doro veikimo norma	129

IV Skyrius

SUBJEKTYVIS VEIKIMO GERUMAS

§ 1. Nuo ko priklauso valios akto dorumas?	133
§ 2. Kame yra subjektyvis valios akto blogumas?	136
§ 3. Indiferentiški valios aktai	136
§ 4. Aistros ir jų moralumas:	
a) Meilė ir neapykanta	
b) Pasigėrėjimas, malonumas, džiaugsmas	
c) Škausmas ir nuliūdymas	137
§ 5. Dorybės ir ydos:	
a) Išmintis	
b) Susilaikymas	
c) Tvirtumas	
d) Teisingumas	140

V Skyrius

ETIKOS SANTYKIAI SU RELIGIJA . . . . .

146

VI Skyrius

ĮSTATYMAI

§ 1. Kas yra įstatymai?	151
§ 2. Įstatymų rūšys	153
§ 3. Pareiga, kurią įstatymai uždeda:	
a) Įvairios filosofų nuomonės apie pareigos atsiradimą, ir ko tos nuomonės vertos?	
b) Tikroji pareigos pradžia ir jos pamatavimas	157
§ 4. Natūraliųjų įstatymų sankcija:	
a) Laikinoji arba netobuloji sankcija	
b) Tobuloji natūraliųjų etikos įstatymų sankcija	162

§ 5.	Natūraliųjų doros įstatymų ypatybės:	
	a) Natūraliųjų etikos įstatymų universalumas	
	b) Natūraliųjų etikos įstatymų nepakeičiamumas	165
§ 6.	Natūralieji įstatymai yra pamatas pozityviesiems įstatymams	169

VII Skyrius

SAŽINĖ

§ 1.	Kada reikia sąžinės klausyti?	172
§ 2.	Veikti tegalima tik tada, kai moraliai žinai, jog tas veikimas yra leistas	173
§ 3.	Abejotimų sprendimas	173

VIII Skyrius

ETIŠKO VEIKIMO YPATYBĖS. ĮSTATYMŲ LAIKYMASIS IR JŲ NESILAIKYMAS. JŲ PASEKMĖS

§ 1.	Užmokestis už dorą elgimąsi	180
§ 2.	Nuodėmės ir bausmės už jas	181

IX Skyrius

TEISĖS	182
--------	-----

Teol.—Filosofijos Fakulteto leidiniai:

I. KNYGOS

1. P. Malakauskis, Moterystės teisės, Kaunas 1923, I 1, 114; Kaunas 1932, I—XII+511 in 8°, 15 lit.
2. Pr. Būčys, Teologijos enciklopedijos kursas, Marijampolė 1925, 246 in 8° (nebėra).
3. Al. Grigaitis, Senojo Įstatymo problemos, Marijampolė 1925, 1 dal. 174 in 8°, 5 lit.; Kaunas 1925, 2 dal. 108 in 8°, 3 lit.
4. J. Eretas, Henrich Seuse, Kaunas 1929, 64 in 8°, 3 lit.
5. J. Eretas, Meister Eckehart, Kaunas 1930, I—VII+146 in 8° 4 lit.
6. J. Eretas, Jonas Tauleris, Kaunas 1930, 128 in 8°, 5 lit.
7. J. Grinius, O. V. Milašius—poetas, Kaunas 1930, I—IV+196 in 8°, 7 lit.
8. Pr. Kuraitis, Pagrindiniai gnoseologijos klausimai, Kaunas 1930, 104 in 8°, 3,50 lit.
9. P. Malakauskis, Viešosios bažnytinės teisės, Kaunas 1931, I—X+268 in 8°, 7 lit.
10. Ant. Maliauskis, Teodiceja, Kaunas 1931, 180 in 8°, 5 lit.
11. J. Eretas, Vokiečių literatūros istorija, Kaunas 1931, I tom. I—XII+250 in 8°, 10 lit.
12. Pr. Venckus, Fundamentalinės teologijos paskaitos (įvadas), Kaunas 1932, 40 in 8°, 1 lit.; Kaunas 1931, 1 dal. I—VII+192 in 8°, 6 lit.; Kaunas 1935, 4 dal. 64 in 8°, 1,50 lit.
13. Pr. Kuraitis, Ontologija, Kaunas 1931, I 207 in 8°, 6,50 lit.; Kaunas 1933, II 168 in 8°, 6 lit.
14. P. Malakauskis, Bažnytinių teisių šaltiniai, Kaunas 1931, I—X+117 in 8°, 4 lit.
15. J. Grinius, Putino lirika, Kaunas 1932, 108 in 8°, 3 lit.
16. P. Malakauskis, Bažnytinės teisės (įvadas), Kaunas 1932, I—VIII+120 in 8°, 4 lit.
17. J. Eretas, Goethe, Kaunas 1933, I—VIII+263 in 8°, 8 lit.
18. P. Malakauskis, Baudžiamosios teisės², Kaunas 1934, I—XII+335 in 8°, 10 lit.
19. P. Malakauskis, Įgimtoji teisė, Kaunas 1934, I—VI+116 in 8°, 2 lit.
20. Z. Ivinskis, Lietuvos prekyba su Prūsais, Kaunas 1934, 1 dal. 208 in 8°, 6 lit.
21. St. Šalkauskis, Įvedamoji pedagogikos dalis, Kaunas 1935, 53 in 8° 2 lit.
22. St. Gruodis, Negimusios gyvybės panaikinimas, Kaunas 1935, 180 in 8°, 3 lit.

II. ZURNALAI

1. „Soter“ (religijos mokslų žurnalas):	2. „Logos“ (filosofijos žurnalas):
1924 m. — 5,— lit. 1 (1932) — 4,— lit.	1922 m. — 5,— lit. 1929 m. — 7,50 lit.
1925 „ — 8,— „ 2 (1932) — 3,50 „	1923 „ — 5,— „ 1930 „ — 9,— „
1926 „ — 5,— „ 1 (1933) — 3,— „	1924 „ — 5,50 „ 1931 „ — 6,— „
1927 „ — 7,50 „ 2 (1933) — 4,— „	1925 „ — 7,50 „ 1932 „ — 7,— „
1928 „ — 9,50 „ 1 (1934) — 4,— „	1926 „ — 15,— „ 1933 „ — 5,— „
1929 „ — 10,— „ 2 (1934) — 3,— „	1927 „ — 8,— „ 1 (1934) — 4,— „
1930 „ — 5,— „ 1 (1935) —	1928 „ — 8,50 „ 2 (1934) — 4,— „
1 (1931) — 5 lit.	
2 (1931) — 5 lit.	

3. „Athenaeum“ (kalbos, literatūros ir istorijos žurnalas):

1 (1930) — 5 lit.	2 (1930) — 4 lit.	1 (1931) — 6 lit.	2 (1931) — 4 lit.
1932 — 8 „	1933 — 6 „	1934 — 8 „	

Visų Teol.-Filosofijos Fakulteto leidinių komisijonierius yra Šv. Kazimiero Draugijos Centralinis Knygynas Kaune.